

BEZDĚZ

VLASTIVĚDNÝ SBORNÍK ČESKOLIPSKA

6/1997

ČESKÁ LÍPA

BEZDĚZ

VLASTIVĚDNÝ SBORNÍK ČESKOLIPSKA

1997

Bezděz – vlastivědný sborník Českolipska
Česká Lípa 1997
© Vlastivědný spolek Českolipska
Cover © Vladimír Hofman

ISBN 80-901955-2-0

ČLÁNKY A STUDIE

RONOVCI A ŽITAVA VE 13. A V 1. ČTVRTINĚ 14. STOLETÍ

Miloslav Sovadina

Je obecně známou skutečností, že počátky rodu Ronovců jsou těsně spjaty s počátky města Žitavy. Názory na původ a povahu těchto vztahů se však dosti rozcházejí. Česká historiografie, zejména starší, se, až na výjimky (Palacký 1893, 489; Šimák 1938, 734), shoduje v mínění, že Ronovci se stali nejprve purkrabími královského hradu v Žitavě a teprve později, nejspíše po nezdařeném povstání české šlechty proti Václavovi I., přešla Žitava do jejich dědičného vlastnictví (Bauer 1947, 13; Lippert 1896, 260; Lippert 1898, 179, 339; Novotný 1928, 869–871; Novotný 1937, 294; OSN 16, 6 – heslo „z Lipého“; OSN 27, 846–heslo „Žitava“; Sedláček 1936, 32; Šimák 1924a, 323; Šimák 1930, 15–16; Šusta 1926, 164–165). Stejného názoru jsou i autoři dějin lužických Srbů (Brankač – Mětsk 1977, 124). Nejnověji zastávají tuto myšlenku J. Urban (1992, 199), J. Žemlička (1980, 734, 1990, 25) a R. Klos (1995, 64). Naproti tomu němečtí respektive žitavští historikové mluví v této souvislosti buď o nějaké formě léna (Brunner 1908, 400; Knothe 1879, 330–331), o zástavě (Pescheck 1834, 336) nebo přímo o vlastnictví Žitavy Ronovci (Dudeck 1993, 7; Moschkau s. d., 20, Oettel 1995, 17). E. A. Seeliger připouští dokonce obě možnosti – Ronovci drželi Žitavsko lénem, přičemž na tamním zeměpanském hradu vykonávali úřad purkrabích (1921, 121–122, 1922, 2).

Rozmanitost těchto názorů je ve své podstatě odrazem různých představ o původu pozemkového vlastnictví šlechty. Přitom ovšem jde jen o různou interpretaci jednoho a jediného historického pramene, vlastní listiny Jindřicha ze Žitavy z 8. listopadu 1248 (CDB IV–1, č. 147), v níž Jindřich sám sebe nazývá purkrabím ze Žitavy. Tato listina se ale dochovala pouze v českém opisu ze 16. století, a právě tento způsob dochování může vzbudit určité pochybnosti o její bezvýhradné hodnověrnosti. Je-li však zpochybněn hlavní pramen, tvořící základ pro objasnění vztahu Ronovců k Žitavě, nezbyvá, než se pokusit o nový pohled na tento problém.

Nejstarší známý člen rodu Smil je v pramenech z přelomu 12. a 13. století označován jako Smil z Tuhane (CDB II, č. 75, 349). Lokalizace Tuhane a tedy i nejstarší lokality spojené s Ronovci však není jednotná. A. Profous s J. Svobodou (1957, 393) a J. Urban (1992, 192) soudí, že jde o Tuhaň u Slaného. Naproti tomu Fr. Bernau (1888, 396), J. Žemlička (1980, 733) a F. Gabriel s J. Panáčkem (1994, 50–51) ji spojují s Tuhání u Dubé na Českolipsku. Určitou oporou pro umístění Tuhane k Dubé by mohla být zmínka altaišských analů, kde je k roku 1257 uveden Častolov z Frýdlantu (Schasla de Frydlam; MGH XVII, 399). Tímto Frýdlantem je hrad, lokalizovaný severozápadně od Dubé (Gabriel – Smetana 1983, 133; Gabriel – Panáček 1994, 47). Ronov-

ci tedy mohli mít držbou Tuhane na nynějším Českolipsku, v blízkosti Dubé, zárodky své budoucí veliké državy již od první třetiny 13. století. Na druhé straně je ovšem třeba mít na zřeteli, že území, na němž byl zbudován hrad Frýdlant, mohlo být získáno až mnohem později a mezi držbou Tuhane a nabytím Dubska není žádná souvislost.

Pozemkové vlastnictví Ronovců v první polovině 13. století bylo (kromě sporné Tuhane) soustředěno především ve středních Čechách, v dolním Poohří. Zde Smil z Tuhane držel Vojnice u Libochovic (CDB II, č. 286), jeho syn Jindřich Lovosice (CDB III, č. 158; CDB IV-1, č. 147) a snad i další statky – Klapý, Poplží, Radovesice, Libochovice, Lhotu (Žemlička 1980b, 99–100; Urban 1992, 201). Ronovci tak byli v této oblasti sousedy Hrabišice Kojaty, na jehož listinách z roku 1227 svědčí Smilovi synové Častolov a Jindřich (CDB II, č. 302, 303). Relativně hustě osídlená stará sídelní oblast ale nedávala žádné možnosti k rozšíření pozemkového vlastnictví, tato možnost však byla v okrajových oblastech přemyslovského státu.

Ronovcům se příležitost k proniknutí do této oblasti naskytla roku 1232, když se stal mladší z bratrů Jindřich kastelánem na královském hradu v Budyšině. Tento úřad zastával až do roku 1237, kdy je takto označen naposledy (CDB III, č. 23, 85, 108, 162; CDB IV-1, č. 249). Budyšinsko bylo územím, které leželo v zájmové sféře českých panovníků. Poprvé je získal roku 1075 Vratislav II. a od té doby se zde střídala období české vlády s obdobími vlády cizí (Brankač – Mětsk 1977, 95–96, 123–126; Kurka 1974, 9–13). Od roku 1153 spravovali toto území královští správci z hradu Budyšina (Brankač – Mětsk, 1977, 126; Grohmann 1993, 90; Knothe 1877, 172–174).

V letech 1232–1237 byl tedy budyšinským kastelánem Ronovec Jindřich. Svého úřadu a moci využil k tomu, aby spolu s bratrem Častolovem získali nějaké statky v sousedním Žitavsku, které bylo přímou součástí přemyslovského státu.

Nelze sice vyloučit, že základy k ronovskému panství v Žitavsku mohl položit již Smil, otec obou bratrů, ovšem pro tento předpoklad není žádná opora v pramenech. Domníváme se tedy, že do Žitavska pronikli až Jindřich s Častolovem, kteří, snad i s přispěním krále a s jeho souhlasem, získali Žitavu s okolím. Majetkové zisky šlechty v této oblasti nebyly totiž v rozporu se zájmy panovníka. Václav I. se snažil o upevnění svého vlivu v této části země. Proto zde také před rokem 1234 založil spolu s manželkou, královnou Kunhutou, klášter Marienthal. Právě v listině z 22. února 1238 pro klášter v Marienthalu byl Častolov, který je tu mezi svědky listiny, poprvé označen predikátem „de Sitavia“ (CDB III, č. 176). Brzy nato, v červnu 1238, se s tímto přídomkem objevil i Jindřich (CDB III, č. 193). Před rokem 1238 byli oba bratři uváděni v četných listinách bez predikátu (Jindřich samostatně CDB III, č. 16, 30, 31, 32, 158, 188; Častolov samostatně CDB II, č. 125, 286, 342; CDB III, č. 43; oba bratři společně CDB II, č. 187, 302 303; CDB III, č. 23, 51, 54, 85, 136). Od roku 1238 se v listinách vyskytují jak s predikátem „de Sitavia“ (CDB IV-1, č. 3, 26, 27, 164, 165, 169, 170, 173, 185), tak bez něj (CDB III, č. 219; CDB IV-1, č. 57, 167, 176). Pouze v jediném případě, v již zmíněné vlastní listině Jindřicha ze Žitavy z roku 1248, je Jindřich označen titulem „purkrabí ze Žitavy“ (CDB IV-1, č. 147).

Užívání predikátu se v průběhu 13. století mezi českou šlechtou postupně rozšiřovalo. Z doby bezprostředně předcházející prvnímu výskytu užití predikátu „de Sita-

via“ Ronovci tu můžeme uvést jako příklad roku 1235 a 1238 Bavora ze Strakonice (CDB III, č. 104, 105, 193), Benedu ze Svojšína v letech 1235, 1237 a 1238 (CDB III, č. 104, 158, 183), Bořitu z Ředhoště roku 1235 a 1238 (CDB III, č. 105, 193), Hroznatu z Poděbrad v letech 1232 až 1235 (CDB III, č. 23, 51, 54, 105), Alberta ze Slivna v letech 1234–1238 (CDB III, č. 88, 105, 162, 193) Zdislava z Chlumce roku 1235–1236 (CDB III, č. 125, 129), Jindřicha z Hradce roku 1233 a 1234 (CDB III, č. 30, 31, 32, 54, 87).

Kasteláni královských hradů byli v listinách Václava I. jako takoví většinou označeni. Ze 30. let 13. století známe pražského kastelána Mstidruha (CDB III, č. 62, 65, 73, 105, 108, 137, 138, 162, 173, 180, 193, 214, 219; v listinách CDB III, č. 26, 55, 56 není jako kastelán označen). Souběžně se Mstidruhem byl jako pražský kastelán uváděn v letech 1235–1240 Ypoch (CDB III, č. 105, 125, 193, 257). Ypoch se roku 1234 objevil i jako kastelán vyšehradský (CDB III, č. 62, 73). Pražským purkrabím je pak až roku 1249 a 1251 Smil, syn Jindřicha ze Žitavy (CDB IV–1, č. 173, 203), roku 1249 také Bořita (CDB IV–1, č. 176). Kastelánem na Přimdě byl v letech 1233–1239 Neústup (CDB III, č. 43, 51, 62, 105, 153, 162, 173, 177, 180, 193, 195, 196, 209, 219; v listinách CDB III, č. 30, 31, 32 a CDB IV–1, č. 34 není jako kastelán označen). V úřadu jej roku 1249 vystřídal Ratimír, objevující se v listinách v období 1249–1253 (CDB IV–1, č. 180, 204, 207), přičemž roku 1253 je uveden pouze jako „Rathmirus de Primda“ (CDB IV–1, č. 276). V letech 1234–1239 byl purkrabím na Lokti Sulislav (CDB III, č. 65, 193, 196, 219), ten je roku 1237 jednou uveden bez označení úřadu pouze jako syn Zvěstův (CDB III, č. 158). Po roce 1239 zřejmě Sulislav o purkrabský úřad na Lokti přišel, neboť se v dalších listinách objevuje pouze jménem, bez uvádění úřadu nebo predikátu (CDB IV–1, č. 8, 34). Roku 1253 byl kastelánem na Lokti Jaroš ze Slivna (CDB IV–1, č. 289, 474). Zvíkovským kastelánem byl v letech 1234–1239 Konrád (CDB III, č. 88, 193, 195, 219), toho vystřídal roku 1250 Hirzo (CDB IV–1, č. 180, 185). Kastelánem na Königsteinu byl roku 1233 Gebart (CDB III, č. 56), kastelánem budyšínským v letech 1232–1237 Ronovec Jindřich (CDB III, č. 23, 85, 108, 162; CDB IV–1, č. 249) a žateckými kastelány roku 1232 bratři Nevhlas a Bohuslav (CDB III, č. 21).

Výjimkami z jinak pravidleného označování kastelánů královských hradů titulem „castellanus“ či „burgravius“ jsou tedy jen kasteláni z Přimdy Neústup, uvedení roku 1233 jako „Neostup de Frimberk“ (CDB III, č. 30, 31, 32), a Ratimír, který byl roku 1253 nazván „Rathmirus de Primda“ (CDB IV–1, č. 276). V historickém kontextu však nemohou tyto výjimky vzbudit žádné pochybnosti o sociálním zařazení těchto osob.

V případě Častolova a Jindřicha ze Žitavy máme k dispozici pouze jedinou historickou zmínku o žitavské kastelánii z ne zcela přesného pramene. Není totiž jisté, zda i v latinském originálu listiny byl ekvivalent slova „purkrabie“, které mohlo být do textu vloženo až pozdním překladatelem listiny. Jinými slovy řečeno, překladatel mohl do textu listiny transponovat historické představy doby vzniku překladu, kdy bylo každému známo, že Žitava byla „od nepaměti“ královským městem. Na tomto základu ale nelze postavit tvrzení o existenci královského hradu v Žitavě, jehož kastelány byli oba Ronovci, kteří v době oslabení královské moci převedli hrad a k němu

patřící území do svého vlastnictví. Pravděpodobnější je, že Žitava byla alodiálním vlastnictvím Ronovců, stejně jako byly bez pochyby takovým vlastnictvím šlechty všechny lokality v predikátech, na něž bylo výše poukázáno. Ostatně Boreš z Riesenburka je roku 1264 rovněž jmenován jako „castellanus de Riesenburch“ (CDB V-1, č. 403). F. Palacký právě z tohoto případu usuzuje, že stejně jako Boreš byl vlastníkem Riesenburka, neboť „založení kláštera oseckého důkazem jest, že panství ono bylo jeho dědictvím“, byl Jindřich ze Žitavy a jeho předkové pány na Žitavě (1896, VI, 95 pozn. 218).

Ze všech uvedených důvodů lze tedy předpokládat, že bratři Častolov a Jindřich získali Žitavsko v průběhu 30. let 13. století do svého přímého nedílového vlastnictví. Žitava byla v této době zřejmě hrad s osadou, která se díky výhodné poloze na spojnici Čech se Saskem nadějně rozvíjela.

Další příležitost k posílení postavení a vlivu šlechty v české společnosti nastala v letech 1248–1249, kdy část šlechty spolu s královcem Přemyslem Otakarem povstala proti králi Václavovi I. Po porážce povstání získala šlechta, která zachovala věrnost Václavovi I., bohaté odměny ve formě výnosných úřadů a statků. Ronovci asi v této době získali hrad Lichtenburk (Lichnici) ve východních Čechách (Durdík 1991, 60) a Smil, syn Jindřicha ze Žitavy, se stal purkrabím pražským (CDB IV-1, č. 173). Právě Smil, který sám užíval v letech 1249–1250 predikátu „de Sitavia“ (CDB IV-1, č. 169, 185) zřejmě nasměroval další rodovou expansi do východních Čech, neboť se v průběhu 1. poloviny 40. let 13. století oženil s Alžbětou, nejmladší dcerou moravského velmože Přibyslava z Křižanova, zakladatele žďárského kláštera. Není tedy vyloučeno, že Smil měl již před rokem 1248 ve východních Čechách na česko-moravském pomezí nějaké statky a získáním hradu Lichtenburk a k němu patřícího území svoje panství v této oblasti posílil (Urban 1979, 33; Urban 1992, 202–203). Od roku 1251 začal být Smil uváděn s predikátem „z Lichtenburka“ (CDB IV-1, č. 220) i když je ještě – a naposled – roku 1258 v listině jmenován jako Smil ze Žitavy (CDB V-1, č. 159). Z této zmínky snad lze usuzovat, že i nadále drželi všichni Ronovci Žitavu v nedílu, neboť Smil je také dvakrát – roku 1253 a 1261 – nazván Smil z Ronova podle stejnojmenného hradu (Rohnau, dnes v Polsku u obce Trzcieniec), vybudovaného Ronovci severovýchodně od Žitavy nad řekou Nisou (CDB V-1, č. 5, 297)¹¹. Přes tento vztah k severním Čechám se ale Smil a jeho bratři od 50. let daleko více exponovali ve východních Čechách, kam posléze odešel i jejich otec Jindřich, když se asi roku 1251 oženil s vdovou po Přibyslavovi z Křižanova (zemřel 16. 2. 1251) Sibylou. Přesunem zájmu Jindřicha ze Žitavy a jeho synů do východních Čech došlo k oddělení samostatné rodové větve – Lichtenburků.

Žitava zůstala od poloviny 13. století v držbě Častolova ze Žitavy a jeho synů. Jako první se objevil v pramenech roku 1249 Jindřich, který je s přestávkami doložen až do roku 1268 (CDB IV-1, č. 164, 165, 169, 170, 173, 185; CDB V-1, č. 5, 71, 337, 392, 403; CDB V-2, č. 553). O rok později – roku 1250 – je vedle otce Častolova a bratra Jindřicha jmenován jako svědek v listině druhý ze synů, Častolov mladší, se kterým se pak setkáváme do roku 1263 (CDB IV-1, č. 185; CDB V-1, č. 5, 46, 71, 84, 85, 86, 159, 379; CDB V-3, č. 1125). Třetí z bratrů Chval je v listinách doložen v letech 1253–1262 (CDB V-1, č. 5, 84, 314, 337). Jejich otec Častolov ze Žitavy je

naposledy uveden v listině vydané v Jablonném v Podještědí 2.–7. 12. 1253 (CDB V-1, č. 5), takže lze předpokládat, že někdy po tomto datu zemřel. Bratři Jindřich, Častolov a Chval jsou dosti nedůsledně označováni přídomkem „ze Žitavy“ do roku 1263 (CDB IV-1, č. 173, CDB V-1, č. 71, 85, 86, 159, 314, 337, 379, 392; CDB V-3, č. 1125), po roce 1263 již tímto predikátem označováni nejsou. Jindřich je pak roku 1264 a 1268 nazván pouze synem Častolovovým respektive Čeňkovým (CDB V-1, č. 423; CDB V-2, č. 553). Po roce 1268 žitavští Ronovci ze svědeckých řad panovnických listin zhruba na 10 let zcela zmizeli. Když se pak ve druhé polovině 70. let postupně opět v listinách začali objevovat, používali již zcela jiné predikáty. Přitom jiní čeští a moravští šlechtici, včetně Lichtenburků, se běžně v listinách Přemysla Otakara II. vyskytují i nadále.

Z těchto zjištění lze vyvodit závěr, že právě po roce 1263 došlo postupně k nátlaku na Ronovce, aby vydali Žitavu králi. Tato snaha byla nakonec korunována úspěchem, Žitava i s blíže nespecifikovaným okolím, včetně hradu Ronova, přešla do vlastnictví krále. Ronovci poté na protest opustili královský dvůr, nebo možná naopak, pokud se královskému nátlaku bránili, byli Přemyslem Otakarem II. ode dvora vypuzeni.

Takto zformulovaná hypotéza o převodu Žitavy z držby Ronovců do rukou krále Přemysla Otakara II. je podpořena dalšími okolnostmi. Je známo, že král zasahoval proti šlechtě, která se neoprávněně zmocnila původně zeměpanského majetku. Nucenou směnou získával i statky, které mu sloužily k vlastním záměrům. Zaujaté verše tak řečeného Dalimila i nepřesné zprávy Neplachovy (Daňhelka et al. 1988, 404, FRB III, 476) byly v historické literatuře podrobeny kritickému rozboru, který uvedl omyly do souladu se zprávami jiných pramenů (Šimák 1924b, 19–34). Je nepochybné, že v 60. letech 13. století došlo k několika případům revindikace šlechtických statků. Tak byly v polovině 60. let Čechovi za náhradu odňaty Budějovice, v jejichž blízkosti bylo kolem roku 1265 založeno královské město České Budějovice (Kuthan 1971, 716–718; Novotný 1937, 417). Vilém z Poděbrad přišel po roce 1268 o Poděbrady (Hrady 1989, 374; Menclová 1972, 257; Sedláček 1936, 3; Šimák 1924b, 30) a náhradou získal jeho rod Choustrník. Ovšem u tohoto případu upozorňuje Novotný (1937, 417) na možnost, že Vilém, který po roce 1262 mizí z listin, zemřel a Poděbrady připadly králi jako odúmrtí. V severních Čechách získal Přemysl Otakar II. nějakým podobným způsobem hrad Šarfštejn u Benešova nad Ploučnicí. Ještě kolem roku 1268 je uváděn Markvart ze Šarfštejna (CDB V-2, č. 550), ale roku 1283 byl již hrad zastaven Otovi Braniborskému jakožto královské zboží (RBM II, č. 1297). Roku 1269 zbavil Přemysl Otakar II. lichtenburské město Brod (Havlíčkův) práva skladu a přenesl je na královské město Jihlavu. Lichtenburkům okleštil i další práva a zbral nějaké jejich statky (Šusta 1926, 204; Urban 1979, 40; Urban 1992, 225–226). Postup proti Lichtenburkům byl zajisté ovlivněn tím, že právě roku 1269 zemřel zakladatel rodu Smil z Lichtenburka, přesto však zapadá do řady obdobných případů.

V 60. letech také začal Přemysl Otakar II. budovat oporu své moci v severních Čechách osídlením Bezdězska, kde byla založena tři nová města – Bezděz spolu se stejnojmenným hradem, Doksy a Kuřívody (Žemlička 1980a, 733 n). Není vyloučeno, že Přemysl Otakar II. potřeboval zabezpečit království i na sever od Lužických hor,

v Žitavsku, kde zatím jedinou oporou královské moci byl klášter Marienthal. Žitava byla výhodnou lokalitou, kde bylo možno založit královské město. Analogie s Českými Budějovicemi na jihu Čech je očividná.

Území, které král odňal Ronovcům nebylo nijak rozsáhlé, zahrnovalo pouze nejbližší okolí Žitavy. Kromě samotné osady Žitavy získal král ve směru k jihozápadu, k Lužickým horám, území jen do vzdálenosti asi 5–6 km. Hrad Ojvín již ležel mimo královský zábor a zůstal ve vlastnictví Ronovců, roku 1290 se připomíná Čeněk z Ojvína (RBM II, č. 1492; RBM IV, č. 1874). Na opačné straně, na severovýchodě, získal Přemysl Otakar II. hrad Ronov nad Nisou, tedy území vzdálené asi 10 km od Žitavy.

Ztrátou Žitavy přišli Ronovci o důležité ekonomické centrum své državy. Je pravděpodobné, že tento stav vedl k posílení postavení České Lípy, která převzala funkci hospodářského a residenčního centra a začala být vlastníky v tomto postavení preferována.

V souvislosti se zábořem Žitavy Přemyslem Otakarem II. je třeba si ještě položit otázku, zda i v případě Ronovců došlo k jejich odškodnění, tak, jak tomu bylo např. u Čče z Budějovic. Rozsah ronovské državy v severních Čechách a v Žitavsku je znám opět pouze ze zprávy Jana z Gubenu (SRL I, 6). Zprávy tohoto kronikáře jsou však pro události 13. století zejména v detailech dosti nespolehlivé. Vzhledem k dalším souvislostem se ale zdá, že již v 60. letech 13. století sahala država Ronovců od Nisy severovýchodně od Žitavy, tedy od hradu Ronova, až k České Lípě a k Dubé. Tvořila tak pruh území o délce zhruba 50 km a šířce kolem 10 km. Lákavá myšlenka, že by Ronovci mohli držet původně statky jen v Žitavsku a po jejich revindikaci dostali odškodnění na území na jižní straně Lužických hor, nemá žádné opory v pramenech a odporuje i dalším historickým souvislostem. Nezbyvá tak než konstatovat, že nějaké odškodnění Ronovců je per analogiam pravděpodobné, avšak neprokazatelné.

Přijmeme-li hypotézu o zisku Žitavy Přemyslem Otakarem II. v průběhu let 1263–1268, bude třeba zrevidovat názory na založení Žitavy jako královského města. Dosavadní žitavští historiografové, ať již z 19. století nebo současní, kladou vznik města k roku 1255 (Brunner 1908, 403; Dudeck 1993, 7; Knothe 1879, 331; Oettel 1995, 19; Pescheck 1834, 12–14; Prochno 1937, 92, č. 21a; Seeliger 1922, 3). Vycházejí přitom ze zprávy žitavského kronikáře 14. století Jana z Gubenu (SRL I, 1834, 3–4), jehož vyprávění o založení Žitavy roku 1255 je kladeno do souvislosti s výpravou Přemysla Otakara II. do Prus roku 1255 (Pescheck 1834, 14). Vzhledem k časovému odstupu kronikáře od popisované události je však nutno brát jeho údaje s opatrností. Z téhož důvodu není nemožné posunout založení města Žitavy o deset let dále, zhruba do druhé poloviny 60. let 13. století. Tento posun není v rozporu ani s dalším pramenem, listem žitavských měšťanů pro Karla IV., datovaným mezi 26. listopadem 1346 a zářím 1347, v němž se měšťané odvolávají na krále Přemysla Otakara II. jako na zakladatele města (Prochno 1937, č. 160).

Od poloviny 60. let 13. století se Žitava rychle vyvíjela ve významné královské město. Ještě za života Přemysla Otakara II. byla v Žitavě zřízena mincovna, která razila brakteáty (Bauer 1947, 14–15, pozn. 13; Leminger 1912, 214, pozn. 30; Nuhlíček 1960, 183; Prochno 1937, 99, č. 36; Seeliger 1921, 3). Do doby Přemysla Otaka-

ra II. je snad možno položit i počátky opevnění Žitavy hradbami, tak, jak o tom mluví kronika Jana z Gubenu, která ovšem klade tuto událost k roku 1255. Spolu s dalšími královskými městy a hrady Mostem, Ústím nad Labem, Bezdězem, Děčínem, Šarfštejnem a Svádovem byla Žitava spolu s hradem Ronovem na jaře roku 1283 zastavena braniborskému markraběti Otovi. Za tuto zástavu propustil Ota královice Václava II., který se v květnu 1283 vrátil do Čech (RBM II, č. 1297; FRB II, 366–367; Novák 1906, 54). Zástava však měla jen velice krátké trvání, neboť již v srpnu 1283 byla výrokem Rudolfa I. ve Frankfurtu její platnost zrušena (RBM II, č. 1297) a zastavené statky se vrátily do držby krále, který s nimi dále disponoval.

Za relativně klidné vlády Václava II. se Žitava dále nerušeně rozvíjela a stala se důležitým výrobním a obchodním centrem na severním pomezí přemyslovského státu. Jako severní vstupní brána do Čech se stala Žitava svědkem několika důležitých událostí. V listopadu 1291 se v Žitavě sešel Václav II. se saským vévodou Albrechtem a braniborským markrabím Otou, aby zde sjednali dohodu o společném postupu při volbě nového římského krále (ACRB I, č. 44; Bauer 1947, 16). V Žitavě také uvítali roku 1300 zástupci krále Václava, sedlecký opat Heidenreich a Beneš z Vartenberka, dceru polského panovníka Přemysla II. Velkopolského Elišku Rejčku, nevěstu ovdovělého Václava II. (FRB IV, 85; Bauer 1947, 16).

Povědomí Ronovců o původním vlastnictví Žitavy ale zůstávalo v rodu stále živé, stejně jako touha po znovuzískání kdysi ztraceného zboží. Naplnit tuto touhu se podařilo až Jindřichovi z Lipé v prvním deceniu 14. století. Nepochybným pramenem je tu listina daná ve Frankfurtu 22. července 1310, kterou dává římský král Jindřich VII. Jindřichovi z Lipé město Žitavu a hrad Ronov se všemi právy, která zde měl český král (RBM II, č. 2221). V listině je výslovně řečeno, že uvedené statky „antiquitus progenitorum suorum fuisse noscuntur“. Tato listina však již potvrzuje starší stav, Jindřich z Lipé získal Žitavu s Ronovem již dříve, před rokem 1310. Dokládá to listina bratří Jindřicha a Petra z Landskrone pro klášter Marienthal z 13. července 1309, kterou vedle dalších svědků zpečetil i Jindřich z Lipé a měšťané z jeho města Žitavy (RBM II, č. 2187). Přechod Žitavy do držení Jindřicha z Lipé lze tedy položit ještě před toto datum, snad již někam k roku 1305 nebo ještě dále.

O událostech v Žitavě na počátku 14. století nás informuje kronikář Jan z Gubenu, jeho zprávy jsou ale poněkud nepřehledné. Jan z Gubenu vypráví, že o letnicích roku 1303 uspořádal Václav II. v Žitavě veliký turnaj pro hosty, jedoucí na korunovaci královny Elišky Rejčky do Prahy. Při turnaji zabili leníci Jindřicha z Lipé Petr z Naptic a Albrecht z Lomnice braniborského velmože Heřmana z Barby. Jindřich z Lipé upadl v nemilost krále Václava II., musel opustit zemi a ztratil Žitavu, která se tak opět vrátila do rukou krále (SRL I, 5). Podle mínění některých historiků získal Jindřich z Lipé Žitavu před rokem 1303 jako výsluhu za vojenskou službu v Polsku, kde hájil zájmy českého krále pod vedením královského hejtmana Tasa z Vízenburka (Bauer 1947, 17; Šusta 1926, 427; Šusta 1939, 17). Žitavský incident a spolu s ním zřejmě i zprávu o držbě města Jindřichem z Lipé a o ztrátě Žitavy jako trestu za zabití urozeného hosta bude však nutno přiřadit k nepřesným informacím Jana z Gubenu. E. A. Seeliger totiž již roku 1933 (1933, 32) upozornil na to, že Heřman z Barby byl roku 1303 hejtmanem ve Slezsku ve službách braniborského markrabě Heřmana a že

v tomto úřadu vydal ještě 15. října 1303 ve Strzegomi listinu (Doebner 1876, 364; Wutke 1911, 276; CDS XVI, č. 2766). Nemohl být tedy zabit již 26. 5. 1303 v Žitavě.

Kronikář nás dále zpravuje o tom, že Jindřich z Lipé již roku 1305 dostal Žitavu zase zpět. Proto bývá někdy přechod Žitavy do držení Jindřicha z Lipé kladen až k roku 1305 a je zdůvodňován zásluhami, které získal Jindřich z Lipé statečnou obranou Kutné Hory za vpádu římského krále Albrechta roku 1304 (Seeliger 1922, 5). Pro rok 1305 svědčí i verše z Dalimilovy kroniky, kde se v souvislosti s bojem proti králi Albrechtovi praví „A to Jindřichovi i pomože, že pro své hrdinstvo od toho časa se zmože“ (Daňhelka et al., 1988, 458). K roku 1305 klade zisk Žitavy Jindřichem z Lipé i Prochno (1937, 108–109), který předpokládá, že až do ledna 1305 patřila Žitava králi. Opírá se přitom o Jana z Gubenu, který píše, že 4. 1. 1305 osvobodil Václav II. žitavské na tři roky od placení cel v království českém (SRL I, 5). V této záležitosti je možno Janovi z Gubenu popřát víry, neboť mohl mít k dispozici Václavovu listinu, jak nasvědčuje přesné datum jeho zprávy „II nonas Januarii“. Uvážíme-li všechny zprávy pramenů, získal Jindřich z Lipé nejspíše po lednu 1305 Žitavu zpět do vlastnictví Ronovců a tuto skutečnost si nechal potvrdit roku 1310.

V držení Jindřicha z Lipé zůstalo Žitavsko až do roku 1319. Jindřich z Lipé se tehdy vzdal Žitavy a hradů Ronov, Ojvín a Krásný Buk ve prospěch krále Jana Lucemburského výměnou za statky na Moravě. Tato majetková transakce proběhla v období mezi 31. srpnem a 3. září 1319 (RBM III, č. 518, 521, 522). Majetková výměna roku 1319 na dlouhou dobu ukončila všechny vazby Ronovců k Žitavě. Období, kdy Anselm a Předbor z Ronova, příslušníci klinštejnské větve Ronovců (Panáček 1992, 87–88), zastávali roku 1390 úřad žitavských fojtů, stojí již mimo rámec této studie.

Prosinec 1995

POZNÁMKY

1. Přesto, že v rejstříku CDB V-4 (s. 232) je Ronov lokalizován jako hrad u Příbyslavi, bude správný názor Sedláčkův (1936, 168) a Urbanův (1992, 276, pozn. 100), kteří kladou Ronov ze Smilova predikátu k Žitavě. Tento názor je možno ještě podpořit následující dedukcí. Smil nikdy nepoužil ve svém predikátu jiné lokality z východních Čech, než Lichtenburka. Smil často pobýval na hradu Ronovec-Sommerburk, kde vydal i několik listin (CDB V-1, č. 318, 460, 461; CDB V-2, č. 578), ale nikdy nepoužil tohoto hradu v predikátu. Není tedy důvodu předpokládat, že by tak učinil u jiného hradu. Složitější situace je u Častolova z Ronova, který se objevuje roku 1261 a 1272 (CDB V-1, č. 291, CDB V-2, č. 667), neboť vedle dvou Ronovů tu máme i dva nositele jména Častolov – Častolova, syna Častolova ze Žitavy, a Častolova, bratra Smila z Lichtenburka. Sedláček soudí, že šlo o Častolova (Čeňka), bratra Smilova, není však jist, po kterém z Ronovů se Čeněk psal, neboť lze připustit obě možnosti (1936, 168). Zcela jednoznačně identifikoval Sedláček Čeňka z Ronova jako Smilova bratra, pišícího se podle Ronova u Příbyslavi, již dříve v Ottově slovníku naučném (OSN XXI, 953). Naproti tomu J. Urban vylučuje, že by Smilův bratr Čeněk užíval za bratrova života predikátu (1992, 206; 277, pozn. 36). Z toho tedy vyplývá, že by roku 1272 mohlo již jít o Smilova bratra Čeňka (Smil zemřel roku 1269), zatímco roku 1261 by svědčil v listině Častolov mladší ze Žitavy. Řešení je to sice poněkud komplikované a spekulativní, nicméně dosti pravděpodobné. Pokud by se Smilův bratr Čeněk objevil již roku 1261 s predikátem „z Ronova“, těžko pak zdůvodnit, proč v následujících letech jej již nikdy až do roku 1272 nepoužil a byl důsledně označován jako „bratr Smilův“ (CDB V-1, č. 336, 337, 392, 398, 423, 436; CDB V-2, č. 586, 636, 637).

PRAMENY A LITERATURA

- ACRB: Archivum coronae Regni Bohemiae I, ed. V. Hrubý, Praha 1935.
- Bauer, O., 1947: Žitava v českých dějinách. In: Žitavsko v českých dějinách, Praha, s. 7–57.
- Bernau, F., 1888: Der politische Bezirk Dauba, Dauba.
- Brankač, J. – Mětšk, F., 1977: Geschichte der Sorben I. Von den Anfängen bis 1789, Bautzen.
- Brunner, H., 1908: Die Herren von Lippa. Zeitschrift der deutschen Verband für Geschichte Mährens und Schlesiens 12, s. 395–432.
- CDB: Codex diplomaticus nec non epistolaris Bohemiae et Moraviae. Tomus II ed. G. Friedrich, Praha 1912; Tomus III-1 ed. G. Friedrich, Praha 1913; Tomus III-2 ed. Z. Kristen, Praha 1962, Tomus IV-1 ed. J. Šebánek et S. Dušková, Praha 1962; Tomus V-1,2,3 ed. J. Šebánek et S. Dušková 1974, 1981, 1982.
- CDS: Codex diplomaticus Silesiae. Tomus XVI: Regesten zur Schlesischen Geschichte 1301–1315. Edd. C. Grünhagen et C. Wutke, Breslau 1892.
- Daňhelka, J. – Hádek, K. – Havránek, B. – Kvítková, N., 1988: Staročeská kronika tak řečeného Dalimila. Vydání textu a veškerého textového materiálu, díl 2., Praha.
- Doebner, R., 1876: Ueber Schlesiens auswärtige Beziehungen vom Tode Herzog Heinrich IV. bis zum Aussterben der Přemysliden in Böhmen (1290–1306). Zeitschrift des Vereines für Geschichte und Alterthum Schlesiens, 30, s. 342–367.
- Dudeck, V., 1993: Zittau – so wie es war, Düsseldorf.
- Durdík, T., 1991: Stavební podoba jižního nároží hradu Lichnice v souvislosti s jeho počátky. Castellologica Bohemica, 2, s. 53–63.
- FRB: Fontes rerum Bohemicarum. Tomus II – Kosmova letopisu českého pokračovatelé, ed. J.

- Emler, Praha 1874; Tomus III – Neplacha, opata opatovského, krátká kronika římská a česká, ed. J. Emler, Praha 1882; Tomus IV – Petra Žitavského kronika Zbraslavská, ed. J. Emler, Praha 1884.
- Gabriel, F., 1985: Opevněná panská sídla na Českolipsku před rokem 1319. Z minulosti Děčína a Českolipska 4, s. 301–332.
- Gabriel, F. – Panáček, J., 1994: Vývoj panských sídel na Horním území novozámeckého panství (dokončení). Castellologica bohémica 4, s. 27–62.
- Gabriel, F. – Smetana, J., 1983: K vývoji výrobních okruhů červeně malované keramiky v severních Čechách. Archaeologia historica 8, s. 119–138.
- Grohmann, I., 1993: Die Ortenburg in Bautzen als Sitz böhmischer und sächsischer Landesherrschaft in der Oberlausitz. In: Čechy a Sasko v proměnách dějin, s. 89–97.
- Hrady, 1989: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. VI – Východní Čechy. Praha.
- Jecht, R., 1895: Vermutung über den Anlass zur Gründung der Stadt Zittau, NLM, 71, s. 299–300.
- Klos, R. 1995: K dějinám Šluknovska ve 13. a 14. století. (podnět k diskusi). Historická geografie, 28, 1995, s. 63–69.
- Knothe, H., 1877: Urkundliche Grundlagen zu einer Rechtsgeschichte der Oberlausitz von den ältesten Zeiten bis Mitte des 16. Jahrhunderts, NLM, 53, s. 161–421
- Knothe, H., 1879: Geschichte des Oberlausitzer Adels und seiner Güter von XIII. bis gegen Ende des XVI. Jahrhunderts, Leipzig.
- Köhler, J. A. E., 1865: Die Geschichte der Oberlausitz von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1815. NLM, 42, s. 1–272.
- Kurka, J., 1974: Územní vývoj severních Čech a Děčína a vztahy k jejich sousedství od konce 10. do počátku 14. století. Z minulosti Děčína a Českolipska, 2, s. 7–25.
- Kuthan, J., 1971: Zvíkovský purkrabí Hirzo. (Příspěvek k dějinám kolonizace jižních Čech), Československý časopis historický, 19, s. 711–725.
- Leminger, E., 1912: Královská mincovna v Kutné Hoře, Rozpravy české akademie pro vědy, slovesnost a umění, Praha.
- Lippert, J., 1896: Sozialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit I. Wien, Prag, Leipzig.
- Lippert, J., 1898: Sozialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit II. Wien, Prag, Leipzig.
- Menclová, D., 1977: České hrady I. Praha.
- MGH: Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum tomus XVII. Ed. Georgius Heinrichus Pertz. Hannoverae 1861.
- Moschkau, A., s. d. Oybin – Chronik. Urkundliche Geschichte von Burg, Cölestinerkloster und Dorf Oybin bei Zwickau. Leipa.
- NLM: Neues Lausitzisches Magazin.
- Novák, J. B., 1906: K nové literatuře a nově nalezeným pramenům Václava II. Český časopis historický 12, s. 44–58.
- Novotný, V., 1928: České dějiny I – 3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253). Praha.
- Novotný, V., 1937: České dějiny I – 4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271). Praha.
- Nuhlíček, J., 1960: O pečetích a erbu Kutné Hory. Příspěvky k dějinám Kutné Hory, 1, s. 147–202.
- Oettel, G., 1995: Der Gau Zagost und der mittelalterliche Landesausbau an oberer Neisse und Mandau bis zur Gründung der Stadt Zittau Mitte des 13. Jahrhunderts. In: Die Besiedlung der Neisseregion. Urgeschichte – Mittelalter – Neuzeit. Zittau.

- OSN: Ottův slovník naučný, díl 16., Praha 1900; díl 21., Praha 1904; díl 27., Praha 1908.
- Palacký, F., 1893: Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě I., 4. vyd., Praha.
- Palacký, F., 1896: Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě VI., 4. vyd., Praha.
- Panáček, J., 1992: Počátky pánů z Klinštejna a z Ronova, Muzejní a vlastivědná práce – Časopis společnosti přátel starožitností, 2, s. 84–91.
- Pescheck, CH. A., 1834: Handbuch der Geschichte Zittau I, Zittau.
- Profous, A., 1957: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, díl IV. S–Ž. Praha.
- Prochno, J., 1935: Eine Bedeutsame Urkunde Heinrichs I. von Zittau (Leipa). Zittauer Geschichtesblätter, č. 10.
- Prochno, J., 1937: Regesten zur Geschichte der Stadt und Landes Zittau 1234–1437. NLM, 13, s. 79–198.
- RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, Tomus II ed. J. Emler, Praha 1882.
- Sedláček, A., 1936: Hrady zámky a tvrze království českého, XII – Čáslavsko, 2. vyd., Praha.
- Seeliger, E. A., 1921: Das Land Zittau bis zum Jahre 1319. Mitteilungen des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues, 15, s. 121–123.
- Seeliger, E. A., 1922: Das Land Zittau bis zum Jahre 1319. Mitteilungen des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues, 16, s. 1–11.
- Seeliger, E. A., 1933: Die Stadt Zittau im 13. Jahrhundert. Zittauer Geschichtsblätter č. 8.
- Sovadina, M., 1995: Dvůr Václava I. Sborník archivních prací, 45, s. 3–40.
- SRL: Scriptorum rerum Lusaticarum I. Jahrbuecher des Zittauerschen Stadtschreibers Johannes von Guben und einiger seiner Amtsnachfolgen. Ed. E. F. Haupt, Goerlitz 1839.
- Šimák, J. V., 1924a: Kronika československá I–2, Praha.
- Šimák, J. V., 1924b: Přemysl II. a panstvo české, Český časopis historický, 30, s. 19–34.
- Šimák, J. V., 1930: Kniha o Housce. Praha.
- Šimák, J. V., 1938: České dějiny I–5. Středověká kolonizace v zemích českých. Praha
- Šusta, J., 1926: Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje I. Poslední Přemyslovci a jejich dědictví 1300–1308. 2. vyd. Praha.
- Šusta, J., 1935: České dějiny II – 1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví. Praha.
- Šusta, J., 1939: České dějiny II – 2. Král cizinec. Praha.
- Urban, J., 1979: Lichtenburská država na Českomoravské vrchovině ve 13. a 14. století. Historická geografie, 18, s. 31–68.
- Urban, J., 1992: Lichtenburkové. Jejich postavení v českých dějinách doby předhusitské. Heraldika a genealogie, 25, s. 185–304.
- Wutke, K., 1911: Studien zur älteren schlesischen Geschichte. (Fortsetzung). Zeitschrift des Vereines für Geschichte Schlesiens, 45, s. 257–280.
- Žemlička, J., 1980a: Bezdězsko – „královské území“ Přemysla Otakara II. Československý časopis historický, 28, s. 726–751.
- Žemlička, J., 1980b: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého Středohoří do 14. století. Praha
- Žemlička, J., 1990: Ke zrodu vrcholně feudální „pozemkové“ šlechty ve státě Přemyslovců, Časopis Matice moravské, 109, s. 17–38.

RESUMÉ

Die Herren von Ronow und Zittau im 13. und im Viertel des 14. Jahrhunderts

Miloslav Sovadina

In der tschechischen Historie überwiegt die Meinung, dass die Herren von Ronow in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts als Burggrafen der Königsburg in Zittau dienten, und dass Zittau erst später in ihr Eigentum geriet. Diese Meinung stützt sich auf eine einzige Quelle, und zwar auf eigene Urkunde des Herrn Heinrich von Zittau vom 8. November 1248 (CDB IV-1, Nr. 147), in der sich Herr Heinrich selbst „Burggraf von Zittau“ titulierte. Diese Urkunde hat sich nur in einer tschechischen Abschrift aus dem 16. Jahrhundert erhalten.

Mit dem Beinamen „von Zittau“ erscheint zum erstenmal Heinrichs Bruder Častolov im Februar 1238, dann erscheinen in neun Fällen beide Brüder Častolov und Heinrich in den Urkunden mit dem Prädikat „von Zittau“, und viermal ohne dieses Prädikat. Als Zittauer Burggraf wird Heinrich nur einmal in der oben zitierten Urkunde gezeichnet.

Die Kastellane der königlichen Burgen werden in den Urkunden regelmässig als Kastellane oder Burggrafen bezeichnet. Nur ausnahmsweise, in zwei Fällen, ist die Amtsbezeichnung ausgelassen, und der Name der Burg wird als Prädikat benutzt. Wir vermuten also, dass Zittau mit seiner Umgebung und auch mit einem grossen Teil der heutigen Umgebung von Česká Lípa in Vollbesitz der Herren von Ronow war, die dieses ausgedehnte Territorium nach 1232 erwarben, als Heinrich zum königlichen Kastellan in Bautzen ernannt wurde. Zittau blieb seit der Hälfte des 13. Jahrhunderts in Vollmacht von Častolov von Zittau und seinen Söhnen. Častolovs Bruder Heinrich von Zittau und seine Söhne erhielten reiche Güter in Ostböhmen, wo sie das Adelgeschlecht der Herren von Lichtenburg gründeten. Sie verliessen dann Nordböhmen und Zittauer Gegend.

Častolovs Söhne wurden mit dem Prädikat „von Zittau“ ziemlich oft bezeichnet bis 1263; nach diesem Zeitpunkt wurde dieser Beiname nicht mehr benutzt, und nach 1268 verschwanden Zittauer Herren von Ronow als Zeugen in den Urkunden des Herrschers vollkommen. Als sie dann in der zweiten Hälfte siebziger Jahre unbeständig wieder erschienen, benutzten sie schon ganz andere Prädikate. Nach dem Jahr 1263 übte der König offensichtlich einen Druck auf die Herren von Ronow aus, damit sie Zittau dem König aushändigen. Sie unterlagen schliesslich diesem Druck, aber protestierten dagegen. Sie verliessen den königlichen Hof. Der Druck auf die Herren von Ronow wurde in der Zeit ausgeübt, dass auch andere ähnliche Fälle vorkommen, dass der König von den Adeligen mehrere Güter durch Druck zurück erworben hatte.

Seit der Hälfte der sechziger Jahre des 13. Jahrhunderts wurde Zittau zu einer der königlichen Städte, es wurde hier ein Münzamt errichtet, und die Stadt wurde zur nördlichen Eingangspforte Böhmens. Im Laufe des Jahres 1305 erwarb Zittau in Vollbesitz der Herren von Ronow zurück Heinrich von Leipa. Im Jahre 1319 hat er dann Zittau zugunsten des Königs Johann von Luxemburg im Wege des Austauschen einiger Güter in Mähren preisgegeben.

KOSTEL SV. KŘÍŽE NA ČESKOLIPSKÉM PŘEDMĚSTÍ

Jaroslav Panáček – František Gabriel

Úvod

Rozvoj osídlení, který vedl na počátku 14. století k lokaci České Lípy, překonal nedlouho po opevnění města hradbami kapacitu sídliště a dal již někdy v druhé polovině téhož věku vzniknout předměstím při výstupních komunikacích. A zatímco samo město vystačilo až do počátku 15. století s farním kostelem Sv. Petra a Pavla (Panáček – Gabriel 1994), vyžádala si nejméně dvě předměstí v osmdesátých letech 14. století nové církevní stavby. Jednou z nich, nepočítáme-li ovšem problematický kostel Sv. Máří Magdaleny v hrncířské osadě (Panáček – Gabriel 1995), byl kostel Panny Marie u cesty do Žitavy, druhou při východní komunikaci kostel Sv. Kříže (Gabriel – Panáček 1990). Obě zmíněné kaple, jak jsou později často v pramenech nazývány, vděčí za svůj vznik právě v té době kulminující fundační aktivitě měšťanů (Kašpar 1992, 111). Na první pohled jasné a bezproblémové dějiny druhého z kostelů, stejně jako jeho jednotné stavební pojetí, jsou však pouhým zdáním. Při hlubším studiu se vynořuje řada otázek, kterým věnujeme dále pozornost.

Dějiny kostela v písemných pramenech

Nejstarší zpráva o kostele Sv. Kříže pochází z roku 1389, kdy Hynek Berka z Dubé, pán na Hohensteinu a Lipém, prodává purkmistrovi a konšelům roční plat 8 kop grošů s lidmi poplatnými ve vsi Písečné k nadání hlavního oltáře na předměstí lipském, což vzápětí potvrzuje generální vikář Johannes Pomuk, pozdější světec Jan z Nepomuku (RBMV I/3, 656–657, č. 2680, 2681, 2684; LE III, 317–318, č. 463). Funkci purkmistra tehdy vykonával Hynek z Weitmile.

Při nadání oltáře Sv. Kříže ve farním kostele téhož zasvěcení v roce 1394 mu věnoval Hynek z Weitmile se svolením bratra Kuníka roční plat 8 kop grošů z 11 poplatných lidí na svém dědictví ve vsi Záluží (zaniklá ves u Holan, Gabriel – Panáček 1991, 45). Patronátní právo k oltáři po smrti zakladatele měl vykonávat purkmistr a konšelé (RBMV I/4, 1018, č. 4183; 1029, č. 4226; LE IV, 405, č. 563).

Z uvedených zpráv vyplývá, že zakladatelem kostela mohlo být pouze město, jehož nadační aktivitu iniciovala rodina Weitmilů, především Kuník, kterého prameny uvádějí v letech 1380–1421 jako plebána kostela Sv. Petra a Pavla a v roce 1394 také jako kaplana Hynka Berky (Sovadina 1978, 19) ¹⁾.

Starší literatura (Willomitzer 1880, 4 a po něm další) zvažovala i možnost, že na založení kostela participoval cech soukeníků. Vycházela přitom z jejich kamenicky pojednaného erbu se soukenickou štětkou a postříhačskými nůžkami ve štítě, osazeného na jižním průčelí kostela nad levým oknem presbytáře²⁾. Jakékoliv spojení cechu s dějinami kostela však v písemných pramenech nenalzáme a tak uplatnění cechovního erbu můžeme spíše interpretovat jako doklad pozdější účasti soukenického cechu při přestavbě kostela či fundaci některého z dalších oltářů.

Můžeme-li z písemných pramenů dovést dobu založení a iniciátora tohoto aktu, pak osobu stavebníka nejmenují. Zcela v rovině nepodložených hypotéz se ocitá úvaha A. Paudlera (1894, 115–116) o účasti Petra Parlěře, zprostředkované prý Benešem Krabicem z Weitmile, dlouholetým ředitelem výstavby pražského dómu, ačkoliv přítomnost Parlěře při nedalekém stavebním podniku na Ojvíně či nález dřevěné gotické piety v depozitáři Okresního vlastivědného muzea v České Lípě (Turčan 1995) svědčí spíše ve prospěch úvahy A. Paudlera.

Do počátku husitských válek nás písemné prameny několikrát informují o výměně plebánů, které zpočátku v roce 1391 prezentuje purkmistr a konšelé (LC V, 65–66), po nadání oltáře v roce 1394 sám fundátor Jindřich (Hynek) z Weitmile (LC V, 190) a po jeho smrti, ke které došlo mezi roky 1402–1406, opět městská samospráva (LC VI, 257; VII, 208; VIII, 10). Teprve v roce 1423 uplatňuje společně s představiteli města podací právo i Hynek Berka z Dubé, pán na Lipém (LC VIII, 40, 48–49).

Vedle hlavního oltáře Sv. Kříže vybavili fundátoři kostel i oltářem Sv. Filipa a Jakuba, jehož oltářník přijal v roce 1406 z odkazu Elišky, vdovy po Hynkovi, pravděpodobně Hynkovi z Weitmile, 18 grošů na věčné světlo (LE V, 698, č. 947). Existenci třetího oltáře, zasvěceného Sv. Bartoloměji, dokládá presentace oltářníka Hynkem Berkou spolu s představiteli městské samosprávy v roce 1423 (LC VIII, 38–39).

O dalších osudech kostela sv. Kříže v průběhu husitských válek a následných nepokojích v první polovině 15. století písemné prameny, ostatně stejně jako v případě dalších českolipských kostelů, mlčí. Zůstává nám tak utajen důvod obnovy některých z nich v šedesátých letech téhož století Jindřichem Berkou z Dubé, kterou zmiňují pozdější prameny (Paudler 1878, 4; Bernau 1881, 7–8; Panáček – Gabriel 1995, 25), i to, kterých kostelů v České Lípě se obnova týkala. Zdá se však, že kostel Sv. Kříže by mezi obnovené mohl náležet, neboť podle záznamů litoměřického konsistoriálního archivu (Prot. memorab. II, 153) byl kostel vysvěcen teprve v roce 1490 a v roce 1493 vydal papež Alexandr VI. zvláštní odpustky ve prospěch kostela (Willomitzer 1887, 4). Tento nepřímý důkaz podporuje i interpretace dalších dvou erbů, tentokrát vezděných do jižního průčelí, na pravý roh lodě. Vedle berkovského erbu leží menší erb se třemi vodorovnými břevny v horní polovině děleného štítu, který připisujeme rodu pánů z Kunštátu. Jedinou osobou z tohoto rodu v dějinách České Lípy byla, pokud víme, Alžběta (Eliška) z Kunštátu, sestra Jiřího z Poděbrad a manželka výše uvedeného Jindřicha Berky z Dubé (Paprocký 1593, kap. XLX).

Stavební aktivitu druhé poloviny 15. století spojuje R. Müller (1892, 398–400) a A. Paudler (1894, 115) se stavitelem Benediktem Rejtem. K tomuto závěru oba autory vedla podoba stanové střechy lodi s podobným zastřešením prokazatelně rejtov-

ských sakrálních staveb. Bohužel, ani v tomto případě písemné prameny autora případné přestavby nedokládají.

Teprve pro počátek 17. století, k roku 1608, uvádí kronika H. Kriesche (Fond AM Č. Lípa, k. 3, fol. 26, SOkA Č. Lípa) postavení nového hlavního oltáře a zbudování empory. Tu snad v této době zpřístupňovalo schodiště v interiéru, zatímco později, v roce 1630, vzniklo nové, jak soudí R. Müller (1892, 401) podle letopočtu, nalezeného nad vchodem této, dnes již neexistující, komunikace. Podle J. N. Willomitzera (1887, 5–8) nahradil v roce 1675 zřícením hrozící klenbu kostela malovaný kazetový strop. O klenbě R. Müller (1892, 398–400) soudí, že se pravděpodobně rozpíjala pouze nad presbytářem, zatímco později přistavěná loď nebyla nikdy zaklenuta.

Pro rekonstrukci stavební podoby kostela nepřinášejí prameny následujícího období nic podstatného. Nový hlavní oltář zřídil majitel panství Jan Vilém Kounic v roce 1697 (Willomitzer 1859, 37), další dva pak vznikly v letech 1724 a 1728 (Willomitzer 1887, 6). Ještě před tím, v roce 1705, získal kostel nové varhany (Willomitzer 1887, 6). Zvony na věži pocházejí z let 1830 a 1837, zatímco třetí je středověkého původu s gotickým nápisem (Zoubek 1864, 47). V roce 1873 měl kostel podle soupisu inventáře (Fond AM Č. Lípa, k. 476, SOkA Č. Lípa) vedle hlavního oltáře Sv. Kříže ještě postranní oltáře Sv. Jana Nepomuckého, Sv. Jana Křtitele, Narození Krista, Matky Boží a Sv. Anny. Po založení nového městského hřbitova v roce 1884 skončilo pohřbívání u Sv. Kříže a západní strana starého hřbitova ustoupila přístupové komunikaci ke hřbitovu novému (Fond AM Č. Lípa, k. 481, SOkA Č. Lípa).

Přestože kostel Sv. Kříže přestál bez úhony oba velké městské požáry v letech 1787 a 1820 a v průběhu 19. století došlo jak k opravám a renovaci interiéru (1825, 1845, 1868), tak i exteriéru (1836, 1842), byl jeho stavební stav na počátku devadesátých let minulého století tak špatný, že se uvažovalo o jeho demolici (Paudler 1894, 112). Pro posouzení historické a umělecké hodnoty kostela přizvalo město konzervátory prof. R. Müllera a A. Brausewettera z Liberce, kteří v červenci 1892 objekt prohlédli a svůj posudek zaslali na vídeňskou Centralcommission für Kunst- und historische Denkmale. Komise vyslala stavitele Josefa Mockera, aby spolu s oběma konzervátory provedl podrobný průzkum. Zpráva o průzkumu 27. února 1893 konstatuje velkou památkovou hodnotu a historický význam objektu s doporučením jeho obnovy (Paudler 1894, 112–116).

Řízení oprav a restaurace kostela svěřilo město Josefu Mockerovi, který v letech 1895 až 1896 zpracoval plány na obnovu památky (Fond AM Č. Lípa, k. 478, SOkA Č. Lípa) a v červnu roku 1896 zahájil jejich realizaci. Oprava započala snětím šindelové střechy, rozebráním krovu a bouracími pracemi. Stavební deník (Baujournal; Fond AM Č. Lípa, k. 478, SOkA Č. Lípa) uvádí odstranění sakristie a starého schodiště na emporu, stoupajícího vpravo od předsíně, vybourání zadržek oblouků předsíně a otevření okna na východní straně presbytáře. Zazděný naopak zůstal portál v ose severního průčelí lodi. Následovaly stavební práce, při kterých došlo k vyždění nové schodišťové věže po levé straně předsíně, dovolující vstup na emporu a dále do krovu (zakryla levé okno západního průčelí), na místě zbořené sakristie zbudování nové a v průběhu stavby oproti původnímu plánu o západní přístavek rozšířené sakristie a s tím související přeložení vstupu do presbytáře více k východu, vyzdvižení nové em-

pory na čtyřech sloupech, podklenuté do traverz, nové cihlové sklenutí presbytáře, osazení dřevěného stropu lodě o devadesáti šesti polích a vztyčení krovu nad lodí i presbytářem, zvonové stolice a lucerny včetně pokrytí střechy. Současně proběhlo přezdění všech nadokenních záklenků v lodi a dvou v presbytáři (jeden na severovýchodní straně a jeden vpravo na jižní straně). Výměnu za repliky z hořického pískovce vyžadovaly některé části korunní, kordonové i soklové římsy, portál na jižní straně lodě a okenní kružby v okně střední osy jižního průčelí lodě, v oknech severovýchodní a východní osy presbytáře a v okně pravé osy jižního průčelí presbytáře. Bankálové lavice byly opraveny betonem. Oprava zahrnovala i novou dlažbu v celém kostele, zasklení všech oken, pořízení nových dubových dveří u všech vstupů, nové varhany a restaurování všech oltářů (Stavební deník, Fond AM Č. Lípa, k. 478, SOkA Č. Lípa).

Opravu zakončilo znovuvysvěcení kostela 19. září 1897, ačkoliv dodělávky stavebních prací pokračovaly až do října téhož roku. Po dvou letech Josef Mocker umírá a památkáři dodnes vedou spory o jeho přístupu k obnově památek (Janková 1989). Neměnným faktem však zůstává, že Mockerem obnovený kostel Sv. Kříže přečkal bez problémů následujících devadesát let. Pouze mezi světovými válkami, v letech 1925, 1932, 1937, si vyžádala drobné opravy střecha (Fond AM Č. Lípa, k. 960, SOkA Č. Lípa) a teprve v osmdesátých letech došlo k důkladné opravě vnějších omítek a střechy.

Stavební dějiny kostela Sv. Kříže, jak je vykreslují písemné prameny, začínají až nedlouho před rokem 1389, neboť tehdy se nepříliš složitá a tedy asi i poměrně krátkou dobu trvající stavba kostela již chýlila ke svému závěru. Zakladatelem byli jednoznačně představitelé města, stavebníka prameny neuvádějí, starší badatelé přisuzovali autorství Petru Parlěři. Od roku 1423 se na správě kostela podílejí i majitelé města. V jejich režii probíhají i přestavby a opravy ve druhé polovině 15. století. Za jejich autora bývá považován Benedikt Rejt. Na samém sklonku 19. století kostel opravil a restauroval z iniciativy města Josef Mocker.

Ikonomografické prameny

Nejstarší zobrazení kostela Sv. Kříže má stejný původ jako v případě kostela Sv. Petra a Pavla (Panáček – Gabriel 1994). Největší vypořídací hodnotu přisuzujeme vedutě z tovaryšského listu, který kostel Sv. Kříže zobrazuje téměř shodně s jeho dnešní podobou (obr. 1). Odlišuje se západním průčelím, zachyceným proti pravidlům perspektivy, kde postrádáme schodišťovou věž, dostavěnou však mimo veškeré pochybnosti až J. Mockerem, a dva okenní otvory. Na jižním průčelí lodě se rýsují dvěma pruty dělená okna, ačkoliv dnes člení levé pouze prut jeden. Situaci dovoluje vysvětlit určitá míra schematičnosti, která opomíjí i kružby v lomených obloucích. Bankály, dnes v různé výškové úrovni, zakrývá okolní zástavba. Nesrovnalosti oproti současnému stavu zjistíme i na průčelí presbytáře, které však rovněž může vysvětlit schematičnost veduty. Konstrukce střechy přesně odpovídá dnešní podobě.

Další vyobrazení pochází z doby kolem roku 1850 (obr. 2). Ukazuje kostel z pohledu od jihovýchodu. Dispozice i střecha se shodují se současným stavem. Na stejném

místě nacházíme i dvojici rodových erbů. Změnu zaznamenáme pouze v průběhu kordonové římsy, která se, na rozdíl od dnešní podoby, nezdvihá nad jižním vstupem.

Podobně ani kresba O. Pfennigwertha z roku 1892, publikovaná prvně v článku R. Müllera (1892, 399), nepřináší pro poznání stavebního vývoje nic podstatného. Pohled na kostel od severovýchodu zachytil později Mockerem zbouranou sakristii, zatímco ostatní části kostela kresbou dokumentované odpovídají současnosti.

Nesmírně cenný je plán kostela z 12. 8. 1892 (obr. 3). K presbytáři jednolodního kostela přisedá od severu jednotraktová sakristie s přístavky a jak ukazuje její napojení na opěrák, nejspíše mladšího data. K pětiboké předsíni přisedá zprava schodiště na emporu, ústící v pravém okně západního průčelí a z popisu vyplývá, že schodiště bylo kamenné. Z téhož popisu pak zjišťujeme, že další schodiště, tentokrát dřevěné, stoupalo na druhou emporu s varhanami a odtud pak vedly další dřevěné schody do krovu. Dozvídáme se tak o existenci patrové empory, typické pro protestantské kostely především v sousedním Sasku. Severní portál je již zazděn. Plán zachytil pozoruhodnou změnu opěráku jižního průčelí presbytáře, jehož dispoziční osa, oproti současné, k obvodovému zdivu kolmé, jde téměř rovnoběžně s dispoziční osou opěráku mezi jižním a jihovýchodním úsekem průčelí. Při pečlivosti plánu, zachycujícího i rozšíření soklu, členění okenních otvorů a podobně, nelze předpokládat omyl z nedbalosti. Současně je dobře známa tendence stavebních techniků vynášet, je-li to jen trochu možné, průběh různých zdí kolmo na sebe, i přesto, že ve skutečnosti pravý úhel nespírají. Nezbyvá, než na plánu zachycenou situaci považovat za skutečnost a věnovat jí zvýšenou pozornost, ačkoliv předchozí kresba tuto skutečnost nedokumentuje.

Pečlivě vypracované plány J. Mockera, vedené v několika horizontálních i vertikálních řezech již prezentují plánované a následně i realizované úpravy. Nezachycují tedy stav před rekonstrukcí.

Stavební vývoj kostela

Poměrně prostý jednolodní kostel Sv. Kříže s presbytářem o dvou klenebních polích s trojbokým závěrem (obr. 4 a 5), vyvolával již v minulosti pochyby o jednotném vzniku. Představa o starším presbytáři (sklonek 14. století) a mladší přístavbě lodě (druhá polovina 15. století), presentovaná R. Müllerem (1892, 400), se dostává do rozporu s posudkem J. Mockera, zveřejněným A. Paudlerem (1894). J. Mocker naopak považoval otevřenou předsíň a vstupní portály za dílo Petra Parlěře, zatímco okna a krov jsou dle jeho názoru mladší, ač ještě středověká. Cílem našeho posouzení stavby tedy bude rozhodnout oprávněnost hypotézy o víceetapovosti stavby kostela, v případě jejího přijetí určit počet, dochovaný rozsah a časové relace etap a pokusit se o jejich absolutní datování.

Studium kostela ztěžují dvě skutečnosti. Na prvním místě jmenujme velmi dobrý stav objektu, vylučující posoudit jeho zdivo a využít stratigrafii, na druhém pak zásahy J. Mockera, které oproti jiným, důsledně napodobují středověký charakter jednotlivých prvků i celých staveb a znesnadňují tak jejich oddělení od architektury středověkého původu. Naštěstí dovoluje plánová dokumentace J. Mockera a stavební deník stanovit

nové přístavky. Současně je u architektonických prvků pravděpodobné, že autor opravy pořídil věrné repliky. Problematický je z tohoto hlediska pouze jižní portál (obr. 9 a 10) a kordonová římsa, která jej svým pravouhlym zalomením v horní partii obíhá. Ačkoliv J. Mocker znal profilaci a dimenze středověkého portálu, nelze vyloučit jeho odlišné pojednání, které si mohla vynutit praktická potřeba či „gotičtější“ citění autora oproti středověkému kameníkovi, neboť celý portál je nový a nemusel se tedy přizpůsobovat nějaké dochované části. Právě změna jeho výšky mohla zavdat příčinu k zalomení kordonové římsy a zvýšení bankálu okenního otvoru nad vstupem oproti ostatním. Podezření vzbuzuje především fakt, že kresba z doby okolo roku 1850 zachycuje přímo probíhající kordonovou římsu, stejně jako tomu je i na severním průčelí. Právě zde bude možné při některé budoucí opravě omítek ověřit podobu severního portálu a do určité míry i korigovat pohled na portál jižní, jehož původní podobu zatím musíme považovat za neznámou a současný výraz portálu i průběh římsy prostě připsat na vrub J. Mockera. Inspiraci k této úpravě mohl ostatně najít na nedalekém kostele Sv. Máří Magdaleny (Panáček – Gabriel 1995). Nejistotu máme i při posuzování opěráku na jižním průčelí presbytáře, majícího na plánu z roku 1892 jinou dispoziční osu než dnes. Důvody, proč se domníváme, že plán zachytil reálnou situaci, jsou uvedeny výše. Na druhé straně však nezjišťujeme ve stavebním deníku žádnou zmínku o jeho přestavbě, ačkoliv by byla nepochybně spojena s kopáním základů, které autor u všech nově zakládaných staveb, schodišťové věže i sakristie, důsledně uvádí. Zde by pomohl nevelký archeologický výzkum v okolí opěráku, který by zajisté zjistil formu jeho založení. Ověření správnosti plánu podle severní strany presbytáře není možné, neboť opěrák zde, zdá se, odstranila již dříve přístavba sakristie. Předpokládáme tedy, že před úpravou kostela J. Mockerem nepřisedal inkriminovaný opěrák ke zdivu pod pravým úhlem, ale tak, jak znázorňuje plán z roku 1892 a změnu na současnou podobu připisujeme opravě z let 1895–1896, ačkoliv ji stavební deník neuvádí.

Rekonstruujeme-li podobu kostela před Mockerovou opravou, vidíme jednoduše orientovaný kostel s šestibokým presbytářem a pětibokým nartexem na protilehlé západní straně. Obdélnou plochostropou loď o vnitřních rozměrech 19,45 x 16,26 m otevírá hlavní vstup od západu z nartexu a druhý z jižní strany. Osvětlení zprostředkovávají okna s lomenými oblouky. Dvojice oken v krajních osách hlavního západního průčelí člení středový prut na dvě pole, ve vrcholu zakončená kružbou. Po přiložení kamenného schodiště k jižní stěně nartexu, bylo pravé okno využito jako vstup na emporu. Stejně okno se otevírá v jižním průčelí v levé ose, zatímco ve střední a pravé ose prostupují okna širší a vyšší, dělená dvojicí prutů do tří polí, zakončených rovněž kružbou. Špalety i bankál jsou z interiéru i exteriéru sešikmené. K západní stěně přisedá v celé šíři loď dvoupodlažní empora, při jejímž pozdějším pořízení došlo k nadezdění střední části bankálu levého okna jižního průčelí.

Presbytář, před úpravou rovněž plochostropý, otevírá do loď mírně lomený vítězný oblouk. Rozvržení oken odpovídá opěrnému systému, budovanému, jak naznačoval opěrák na jižní straně, ve dvou etapách. Druhá z nich byla pořízena pro dvě pole klenby s trojbokým závěrem. I v presbytáři zjišťujeme dvojí pojednání oken, která se pravidelně střídají, počínaje na jižním průčelí v levé ose menším oknem, v pravé větším a tak dále až k severovýchodní stěně. V severním průčelí okna nezjišťujeme, není

však vyloučeno, že byla v souvislosti s přiložením sakristie zazděna, avšak na rozdíl od okna ve východním průčelí v plné šíři zdiva. Při té příležitosti byl pravděpodobně odstraněn i opěrák severního průčelí, nejspíše rovněž nasazený k obvodové zdi kose.

Sakristii, přiloženou k severovýchodnímu nároží lodě na jedné a opěráku na druhé straně sklenula plná valená klenba. Ještě později ji doplnila nejspíše dřevěná předsíň na severní straně a dvoutraktový přístavek, sloužící asi jako márnice, na straně západní.

Pětiboký nartex, představený před západní průčelí, se, nepočítáme-li epizodické zazdění, vždy otevíral dvěma širokými lomenými oblouky, prolomenými v dispozičně diagonálních zdech. Bohatá profilace oblouků a žebroví klenby probíhá až k patce svazkového pilíře, vytvářejícího vcelku subtilní tektonický prvek, obracející se však do průčelí plným nárožím, zesileným o přiložený třičtvrtě sloup (obr. 10) s prostou horizontálně prožlabenou hlavicí, kterou však, podle hrubého opracování hřebenem, přičítáme spíše kameníkům J. Mockera. Hrušková žebra klenby, vykroužená do pís-kovce nepochybně středověkými kameníky, vybíhají ze svorníku s dvojitou rosetou do pěti koutů nartexu, kde volně zabíhají do zdi, nebo se kříží s profilací oblouků.

Odmyslíme-li si emporu, vnější kamenné schodiště na ni a sakristii, které byly nejspíše záležitostí renesanční, máme před sebou jednolodní gotický kostel, u kterého můžeme, s ohledem na opěrný systém, předpokládat sklenutí presbytáře dvěma poli klenby. Loď o šířce 12,6 m nepochybně zaklenuta nebyla. Problém s rozměry trámového stropu asi řešila konstrukce krovu, zbudovaná pravděpodobně jako věšadlo, vynášející i stropní trámy. Konstrukce stanové střechy s okosenými rohy a kuzelem zastřešenou lucernou se ve středověkém originále nedochovala. Na takto rekonstruované stavbě jsou nápadné dvě skutečnosti. Především šikmo k jižnímu zdivu presbytáře nasazený opěrák, případně i opěrák protilehlý, a dva typy jak rozměry, tak i členěním rozdílných okenních otvorů. Původní poloha dnes změněného opěráku naznačuje, že presbytář byl nejprve kratší, o jednom klenebním poli, a teprve později jej prodloužili k východu. Představu o druhotném přiložení lodě k presbytáři můžeme odmítnout jako zcela nepodloženou, nepřijmeme-li ovšem hypotézu o různých etapách s různými okenními otvory. Ta však naráží na několik problémů. Především neumíme vysvětlit pravidelné střídání oken v presbytáři, které neodpovídá formě přístavby, ale ukazuje spíše na stavební záměr. Rovněž menší okna na západní straně lodě by svědčila spíše pro starší původ této části, zatímco východní část by byla nověji dostavěna nebo upravena. Okenní kružby nám ovšem na položenou otázku neodpoví, neboť mohly být kdykoliv později vyměněny. Zásadní význam v této otázce však má absolutní datování jednotlivých stavebních etap.

Datování etap stavebního vývoje

Oporu pro absolutní datování nacházíme jednak v architektonických detailech nartexu a hlavního portálu, připsaných J. Mockerem Petru Parlérovi (Paudler 1894), jednak v pojednání oken, spojených spolu s formou zastřešení již R. Müllerem (1892) s činností Benedikta Rejta.

Domníváme se, že určení stavitele na základě uvedených faktů je na hranicích únosnosti. Na druhé straně však jak provedení nartexu, tak i zastřešení představuje výjimečné stavební podniky, pro které nenacházíme v blízkém okolí analogie.

Západní portál (obr. 8 a 10), který ovšem sám nutně s nartexem souviset nemusi, vykazuje znaky druhé poloviny 14. století. Pruty, vertikálně členící přímo se rozevřající ostění, vyrůstají ze sešikmené trnože portálu bez patek a opisují oblouk, ve vrcholu svírající přibližně 60°. Jejich profilace se blíží prutu oblému, ač ještě s vyznačeným nosem a v zadní části posledním prutem drobnějším (Mencl 1960a, 126–128).

Nartex zaklenula klenba, vynesena pouze na diagonálních žebrech bez žeber přízedních. Hrušková žebra, známá již od druhé poloviny 13. století a přežívající v subtilnější formě ještě rok 1500, datujeme s ohledem na poměrně ostré linie pásků na bocích i na čele hrušky, kde se tvarově jednoznačně vyděluje od oblounu, do druhé poloviny 14. století. Rovněž absence přípor a konzol, vynášejících žebrovi klenby, které prostupuje přímo do zdiva či do sdruženého pilíře arkády, případně se kříží s její profilací, náleží poslední čtvrtině 14. století (Mencl 1950, 19–20), stejně jako profilace lomených oblouků arkády. Profilace prutů a žeber i jejich datování naznačuje, že autorem nartexu i hlavního západního portálu byla jedna stavební huť. Současně také přijímáme datování J. Mockera, který považoval předsíň i loď za původní stavbu, vznikající na sklonku osmdesátých a počátku devadesátých let 14. století.

Nartex, poskytující množství datovacích prvků, však dává stavbě mimořádný charakter již svojí existencí, neboť naprosto převážná většina sakrální architektury české gotiky skrývá předsíň za svá průčelí a využívá ji pouze jako komunikaci do kostela. Pouze u několika málo staveb byl nartex povýšen na nositele uměleckého projevu architekta. Do této skupiny náleží i kostel Sv. Kříže v České Lípě. Nejbližší analogií, odpovídající alespoň přibližně formou nartexu Sv. Kříži, nalezneme v Praze u kostela Panny Marie Pod řetězem na Malé Straně. Obdélný nartex přiložil Petr Parléř delší stěnou k západnímu průčelí jako samostatnou stavbu. Její stěny prolomil do hlavního průčelí dvojicí oblouků, zatímco boční stěny vždy pouze obloukem jedním. Středový pilíř arkády se tak pohledově dostává do osy vstupu a působí stejně, jako pilíř nartexu Sv. Kříže, tvořící však současně vrchol půdorysného pětiúhelníku. Toto jeho dispoziční rozvržení, ve kterém vystupuje v ose západního portálu sdružený pilíř dvou oblouků arkád, upomíná i na výrazně zdobenější pojetí Parléřovy jižní předsíně chrámu Sv. Víta v Praze. Zapojení středového sloupku portálu do klenby předsíně a tím její osově rozdělení (Mencl 1960a, 132), zde nahrazuje těžší sdružený pilíř arkády, odlehčený však v interiéru hlubokým vybráním hmoty a zdůrazněním klenebního žebra, sbíhajícího až k soklu. Podobné pojetí jako pilíř, mají i oba oblouky arkády, projevující se profilací nejen navenek, ale i do interiéru. V tomto ohledu tedy představuje předsíň našeho kostela ojedinělé chápání nartexu v českém prostředí a také vrchol jeho vývoje. Stěží lze rozhodnout, zda předsíň kostela Sv. Kříže nutně vyžadovala účast Parléře či jeho huti, o které uvažoval J. Mocker (Paudler 1894), nebo zda se jedná o invenci jiného středověkého stavitele pod vlivem nečeského uměleckého okruhu. Ostatně, Parléřovu podílu na stavbě odporuje zachování svíslých boků žebrového hranolu, které v této huti zjistil V. Mencl (1951, 272–280)

pouze v raném období, tedy dříve, než náš objekt vznikl. V každém případě však představuje nartex kostela Sv. Kříže mimořádný doklad o vývojových trendech gotické architektury poslední čtvrtiny 14. století.

Na rozdíl od nartexu a zdiva kostela, považuje starší literatura (Müller 1892; Paudler 1894) za autora přestavby před rokem 1500 Benedikta Rejta. S jeho činností spojuje především nové osazení okenních kružeb a zbudování konstrukce střechy. Pokud jde o okenní kružby, lze tento názor přijmout jen stěží. Kružby (obr. 6 a 7), důsledně vymezující sférické trojúhelníky, čtyřúhelníky a kruhy, náleží spíše přelomu poloviny 14. století a pouze okno v presbytáři, vybavené rotujícími plaménky, naznačuje určitou retardaci ostatních kružeb s pronikajícím vlivem pražského prostředí, inspirovaného Parlěrem (Mencl 1960b, 211–218). Na základě tohoto zjištění ovšem padá představa o výraznější přestavbě kostela na sklonku 15. století a rozšíření presbytáře musíme položit hlouběji do minulosti, ještě před vypuknutí husitských válek či na jejich samý počátek do doby, kdy ještě válečné události nepostihly severní Čechy.

Příliš opory pro podíl Benedikta Rejta na úpravě Sv. Kříže však nenajdeme ani ve střešní konstrukci. Vývoji střech a jejich konstrukcí nevěnovala dosud potřebnou pozornost ani česká umělecko historická literatura, ani teprve nyní se formující stavební historie. Jen stěží můžeme proto rozhodnout, zda stanové střechy jsou v Čechách výhradně dílem Benedikta Rejta, jak se to snaží nastínit starší literatura, nebo i jiných autorů. Problém bude vždy o to složitější, že známe ze středověku pouze formu zastřešení, nikoliv konstrukce, kterou mohl Josef Mocker zcela změnit.

Ačkoliv tedy pro účast Petra Parlěře či jeho huti na stavbě kostela Sv. Kříže nenacházíme žádné jednoznačné doklady, a podíl Benedikta Rejta na jeho přestavbě musíme zpochybnit, či spíše vyloučit, zůstává stavba sama cennou ukázkou předhusitského vývoje gotické architektury a dokladem významu České Lípy v této době. V mladších stavebních dějinách pak prezentuje názor Josefa Mockera na záchranu historické architektury.

Únor 1996

Poznámky:

1. Rod Weitmilů, z něhož pocházel i slavný kronikář Beneš Krabice, se v Lipém objevuje v roce 1363 a jeho členové zastávají od té doby důležité městské i církevní úřady a projevují silnou nadační aktivitu. Zakládají oltáře Sv. Anny (1363), Nejsvětější Trojice a Sv. Zikmunda (1371) v kostele Sv. Petra a Pavla, v roce 1394 hlavní oltář v kostele Sv. Kříže a poté oltář Sv. Kříže opět v kostele Sv. Petra a Pavla.
2. První, bohužel neověřitelná zpráva o cechu soukeníků v České Lípě pochází z popisu extraktu cechovních artikulů, hlásících se dle popisu k roku 1382 (Fond cechu soukeníků Česká Lípa, inv. č. 8, k. 25, SOKA Č. Lípa). Spolehlivě není ověřeno ani její vztahování k České Lípě. V novější literatuře (Petráň a kol. 1985, 695) byla bez pochybností mylně spojena s cechem pláteníků. Spolehlivě je dokládá až pamětnice z let 1461–1720 (Fond AM Č. Lípa, pamětnice 1461–1720, fol. 13, 13', 16', 17', SOKA Č. Lípa), kde ručí v šedesátých letech 15. století při udělování městských práv a jako nejpřednější cech je jmenuje listina Zikmunda Berky z Dubé a Kateřiny z Hungerkoštu z 24. července 1560, kterou schvalují majitelé města pořádky pro 12 cechů (Fond AM Č. Lípa, inv. č. 13, SOKA Č. Lípa).

Literatura a prameny:

- Bernau, F. 1881: Leipaer Kirchenangelegenheiten 1469, MNEC 4, 7–9.
- Gabriel, F. – Panáček, J. 1990: Vznik a počátky České Lípy, Bezděz 1990, 11–38.
- Gabriel, F. – Panáček, J. 1991: Vývoj panských sídel na Horním území novozámeckého panství I, Castellologica bohémica 2, 23–52.
- Janková, Y. 1989: Josef Mocker a památková péče, Československý architekt 1989, 26, 1–2.
- Just, J. 1914: Erinnerungen und Überlieferungen, MNEC 37, 30–34.
- Kašpar, J. 1992: Vztahy vrchnosti, měšťanstva a městského kléru v České Lípě do roku 1426, rkp. diplomové práce FF UK (SOKA Česká Lípa).
- LC: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim I–X (ed. F. A. Tingl, J. Emler), Praha 1865–1889.
- LE: Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV., I–VI (ed. K. Borový, A. Podlaha), Praha 1875–1927.
- Mencl, V. 1950: Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury, ZPP 10, 1–24.
- Mencl, V. 1951: Tvary klenebních žebířů v české gotické architektuře, ZPP 11–12, 1951–1952, 268–281.
- Mencl, V. 1960a : Vývoj středověkého portálu v českých zemích, ZPP 20, 8–26, 112–153.
- Mencl, V. 1960b : Vývoj okna v architektuře českého středověku, ZPP 20, 181–232.
- MNEC: Mittheilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs
- Müller, R. 1892: Altes und Neues über die Kreuzkirche in Leipa, MNEC 15, 396–403.
- Panáček, J. – Gabriel, F. 1994: K otázce kostela Sv. Petra a Pavla, Bezděz 2, 9–32.
- Panáček, J. – Gabriel, F. 1995: Kostel Sv. Máří Magdaleny v České Lípě, Bezděz 3, 25–47.
- Paprocký, B. 1593: Zrcadlo slavného markrabství Moravského, Olomouc.
- Paudler, A. 1878: Studien zur nordböhmischen Specialgeschichte, Program des K. K. Ober-Gymnasiums zu B. Leipa am Schlusse des Schuljahres 1878, 1–32.
- Paudler, A. 1894: Ein deutsches Buch aus Böhmen I, Česká Lípa.

- Petráň, J. a kol. 1985: Dějiny hmotné kultury I., Praha.
 RBMV: Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (ed. V. Jenšovská), 1/3, Praha 1974; 1/4, Praha 1976.
 SOKA: Státní okresní archiv.
 Sovadina, M. 1978: Beneš Krabice z Weitmile a jeho vztah k České Lípě, Českolipsko literární 1978, 15–25.
 Turčan, L. 1995: Příspěvek k průzkumu gotických soch na severu Čech, ZPP 55, 377–382.
 Willomitzer, J. N. 1859: Die alte oder Groß-Kirche St. Petri und Pauli in Böhmisch-Leipa, Lito-měřice.
 Willomitzer, J. N. 1880: Die Lieb-Frauen-Kirche in Böhm. Leipa, Česká Lípa.
 Willomitzer, J. N. 1887: Die Kreuzkirche in Leipa, MNEC 10, 1–9.
 Zoubek, F. J. 1864: Lípé (Česká Lípa), Památky archeologické XI-6, 1–11, 42–52.
 ZPP: Zprávy památkové péče.

RESUMÉ

Die Kreuzkirche in der Vorstadt von Česká Lípa

Jaroslav Panáček – František Gabriel

Die Bauhistorie der Kirche des Heiligen Kreuzes, wie sie in schriftlichen Quellen geschildert wird, beginnt kurz vor dem Jahr 1389, denn damals näherte sich der nicht zu komplizierte und wahrscheinlich nur kurze Zeit dauernde Bau seinem Ende. Als Stifter treten eindeutig die Repräsentanten der Stadt hervor, der Bauherr wird in den Quellen nicht genannt. Bei älteren Forschern wird die Autorschaft Peter Parler zuerkannt. Seit 1423 sorgen für die Kirche auch die Stadtbesitzer. In ihrer Regie verlaufen dann die Umbauten und Reparaturen in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Als ihr Autor wird Benedikt Reit genannt. Knapp am Ende des 19. Jahrhunderts reparierte und restaurierte die Kirche auf die Aufforderung der Stadt Josef Mocker. Die älteste Abbildung der Kreuzkirche finden wir an der Vedutte in einem Gesellenbrief, wo die Kreuzkirche fast genau so aussieht wie heute (Abb. 1). Eine andere Abbildung stammt aus der Zeit um 1850 (Abb. 2). Von enorm grossen Wert ist der Grundriss der Kirche vom 12. August 1892 (Abb. 3).

Wen man das Aussehen der Kirche bevor Mockers Reparatur rekonstruiert, sieht man eine einschiffige orientierte Kirche mit sechseckigem Presbyterium und fünfeckigem Nartex auf der gegengesetzten westlichen Seite. Das längliche Schiff mit flacher Decke mit innerem Ausmass 19,45 x 16,26 m öffnet der Haupteingang im Nartex im Westen (Abb. 8) und ein anderer Eingang im Süden (Abb. 9). Spitzbogige Fenster vermitteln die Beleuchtung. Die zweiteilige Fenstergruppe in den Randachsen der westlichen Stirnwand teilt ein Mittelstab in zwei Felder,

die an der Spitze mit Masswerk geschlossen sind. Dasselbe Fenster öffnet sich in der südlichen Fassadenwand in der linken Achse, während in der mittleren und rechten Achse breitere und höhere Fenster durchdringen, die von einem Barrenpaar in drei Felder geteilt sind und auch mit Masswerk beendet sind. (Abb. 6). An die westliche Wand setzt sich in ihrer ganzen Schiffsbreite eine zweistöckige Empore hin.

Das vor der Reparatur auch flachdeckige Presbyterium wird von einem in das Schiff leicht gebrochenen Triumphbogen geöffnet. Die Verteilung der Fenster entspricht dem Stützsystem, der – als die Stütze an der südlichen Seite zeigt – in zwei Etappen gebaut wurde. Andere Fenstern wurden für zwei Gewölbefelder mit dreiseitigem Schlussstein hergestellt. Auch im Presbyterium findet man zweierlei Fenstertypen, die sich regelmässig abwechseln, angefangen von der südlichen Fassade in der linken Achse mit einem kleineren, in der rechten mit einem größeren Fenster, und so geht es weiter bis zu der nordöstlichen Mauer (Abb. 7).

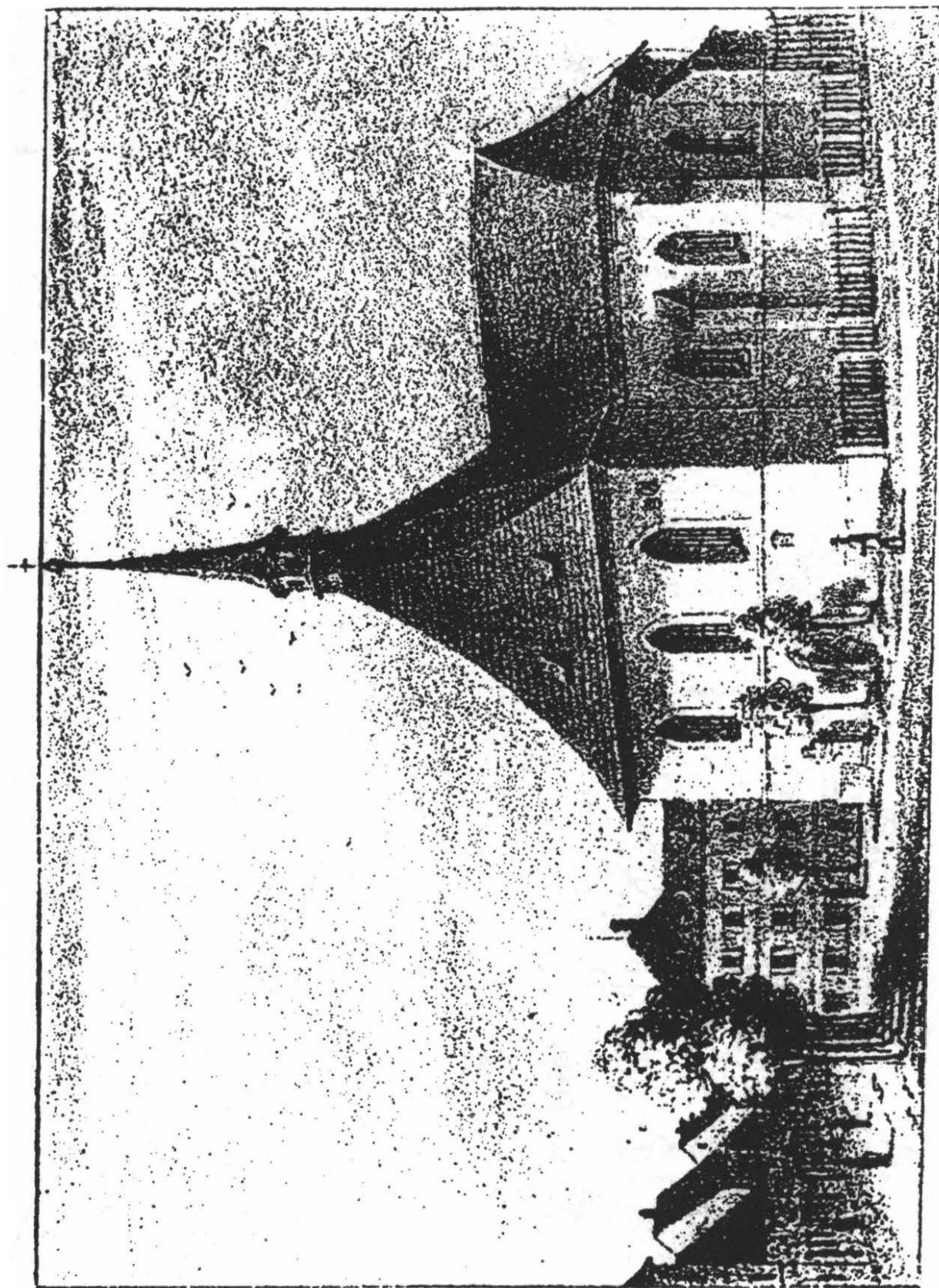
Die Sakristei, die an einer Seite an die nordöstliche Schiffsecke, an der anderen Seite an die Stütze anliegt, ist mit voller Wölbung geschlossen. Der fünfeckige Nartex, der vor der westlichen Fassade hervortritt, öffnete sich immer – wenn wir seine kurzfristige Vermauerung übergehen – mit zwei breiten Spitzbogen, die in den diagonalen Mauern durchgebrochen sind. Reiche Profilierung der Bogen und der Gewölberippen läuft bis zu dem Sockel des Bündelpfeilers, der hier einen ziemlich subtilen tektonischen Grundbestandteil bildet, aber in die Stirnwand mit seiner vollen Ecke eindringt. Als Stütze dient hier noch eine anliegende Dreiviertel-Säule (Abb. 10) mit einem schlichten horizontal riefigen Kopf; diesen aber, der groben Bearbeitung mit Kamm wegen, schreiben wir Mockers Steinmetzer zu. In Form von Birnen gebaute Rippen des Gewölbes, das im Sandstein ohne Zweifel die mittelalterlichen Steinmetzer ausgeschweift hatten, laufen aus einem Stütz mit Doppelrosette in fünf Ecken des Nartex, wo sie frei in die Wand übergehen, oder sich mit der Rippenprofilierung kreuzen.

Der westliche Portal (Abb. 8 und 10), der selbst nicht unbedingt mit dem Nartex zusammenhängen muss, trägt Merkmale der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts. Die Barren, die die aufschlagende Wandung gliedern, wachsen aus der abgeschrägten Fusstütze des Portals ohne Sockel und beschreiben einen Bogen, der in seiner Spitze einen Winkel etwa 60° bildet. Ihre Profilierung nähert sich einem runden Barren, aber mit einer ersichtlichen Nase und im Hinterteil dem ein wenig kleinerem Barren (Mencl 1960a, 126–128). Bei dem Nartex nehmen wir Mockers Datierung an: er hielt ihn, sowie auch das Schiff, für den ursprünglichen Bau, der am Ende der achtziger und am Anfang der neunziger Jahre des 14. Jahrhunderts entstand. Der Nartex, der eine ganze Menge Datierungselemente gewährt, verleiht dem Gebäude einen ausserordentlichen Charakter – schon dadurch, da er bloss hier ist. Obwohl es für die Teilnahme von Peter Parler oder seiner Hütte keine eindeutigen Belege gibt, und Benedikt Reits Anteilnahme am Umbau der Kirche schliessen wir aus, dient selbst das Gebäude als ein wertvolles Vorbild der Entwicklung der gotischen Architektur vor den Hussitenkriegen und als ein Beweis für die Bedeutung der Stadt Česká Lipa zu dieser Zeit. In jüngerer Geschichte des Bauwesens bietet es auch Josef Mockers Ansicht über die Rettung der historischen Architektur an (Abb. 4, 5).

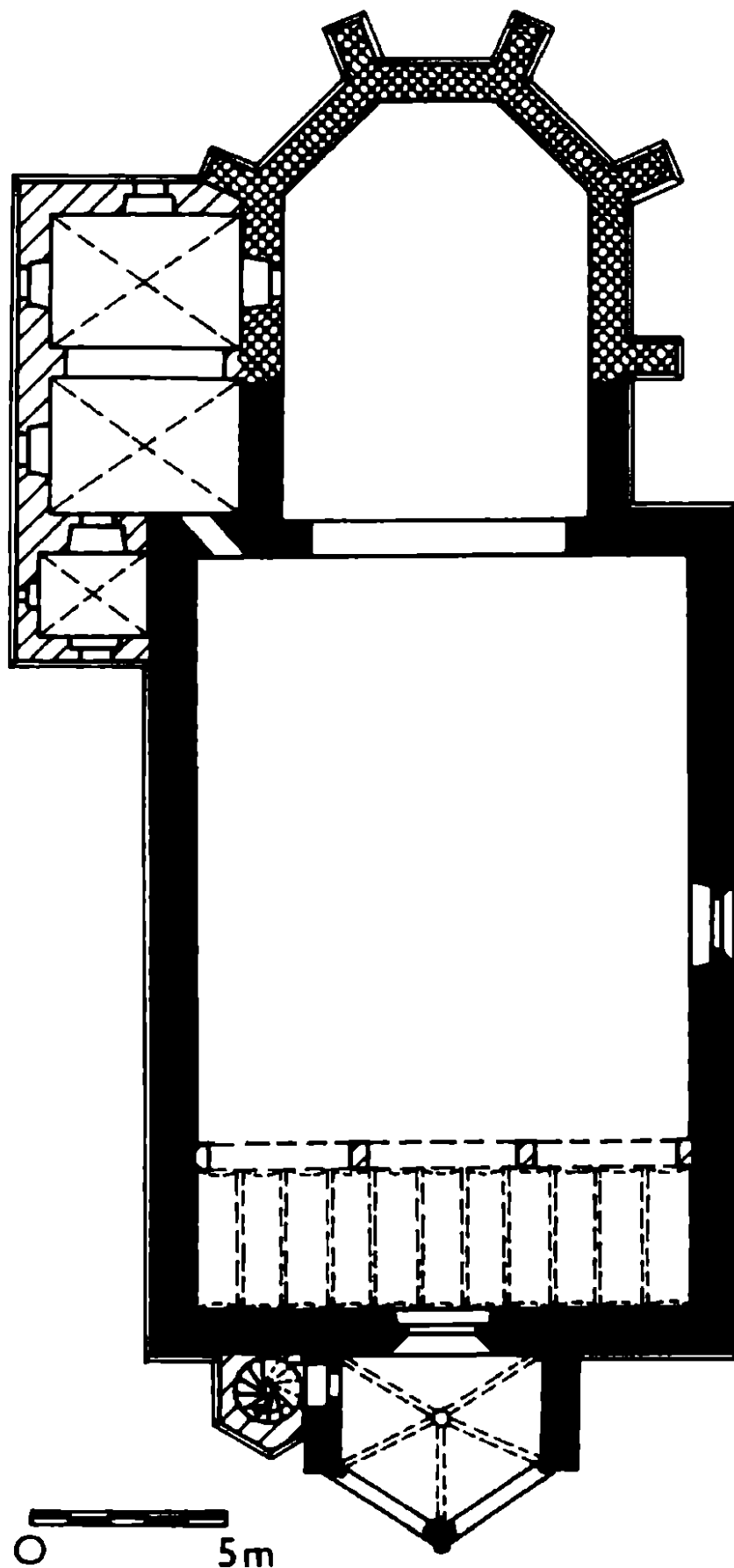
Obr. 1

Tovaryšský list mědirytce F. Weisera z doby kolem roku 1750 (Just 1914, 31). Výřez z originálu (AM Č. Lípa, k. 619, SOkA Č. Lípa).

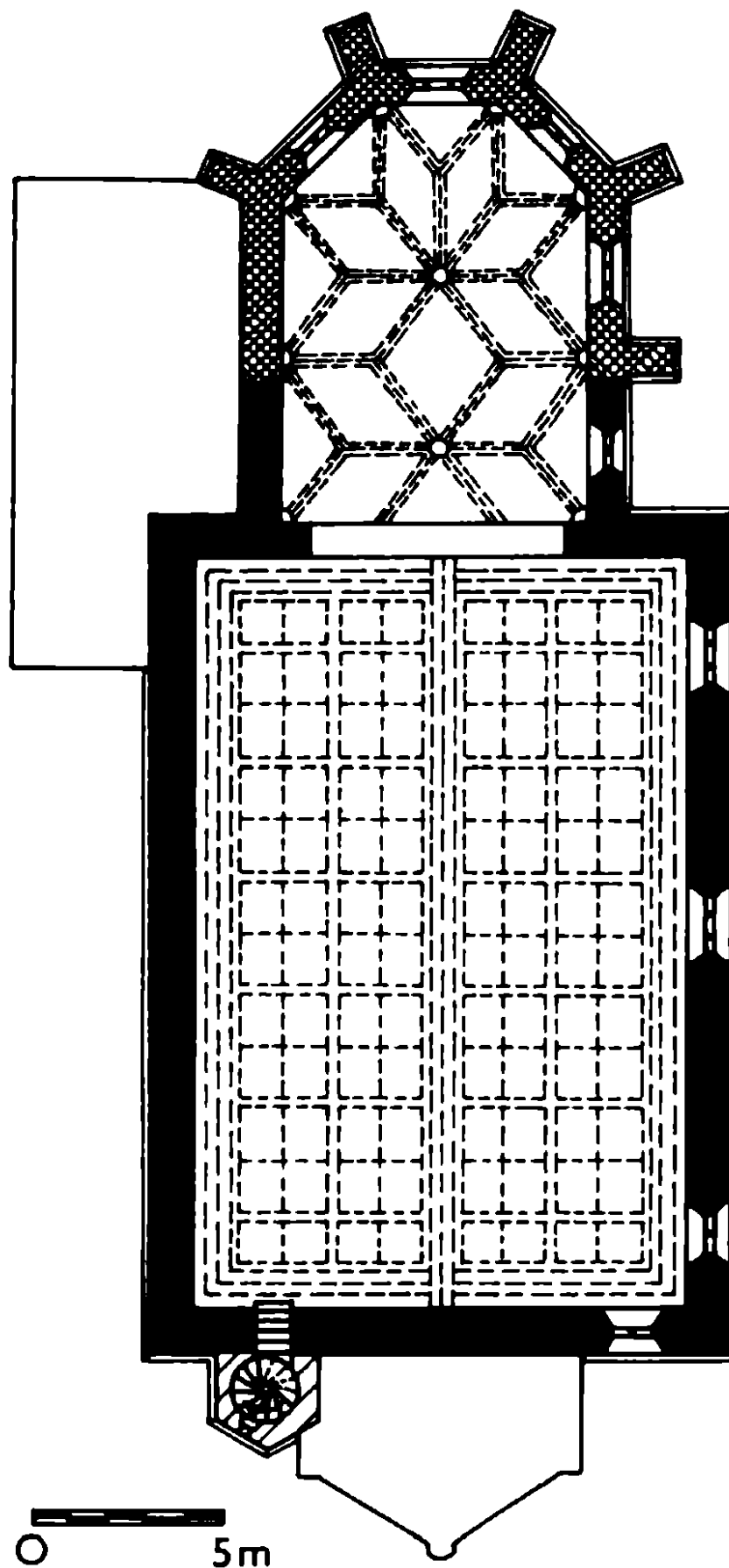
Obr. 2

Litografie W. Kirchnera z doby kolem roku 1850 na listu Böhm. Leipa u. Umgebung (sbírka OVM Č. Lipa).

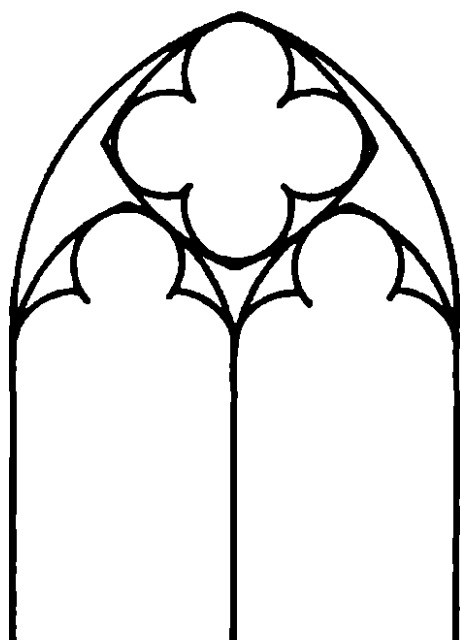
Obr. 4

Zaměření kostela dle plánu J. Mockera z června 1895 (AM Č. Lípa, k. 478, SOkA Č. Lípa) a měření autorů 1995. Horizontální řez v úrovni 1 m: černě – stavba z přelomu osmdesátých a devadesátých let 14. století, křížové šrafy – předhusitská přestavba, šikmé šrafy – přestavba J. Mockera.

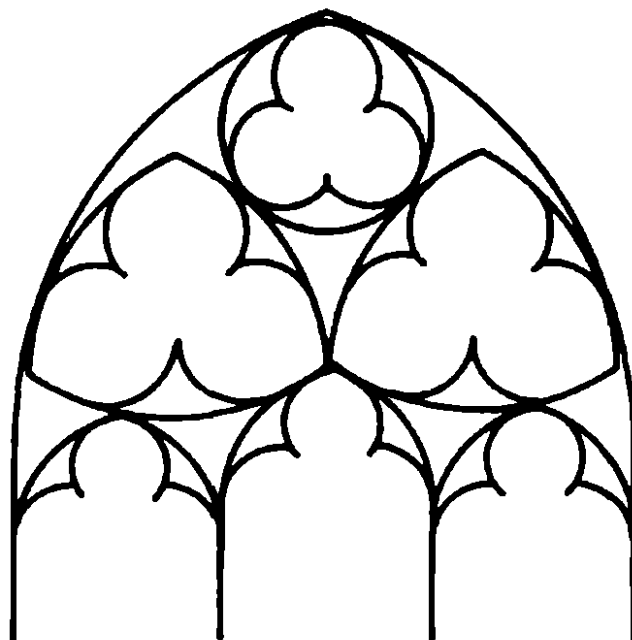

Obr. 5

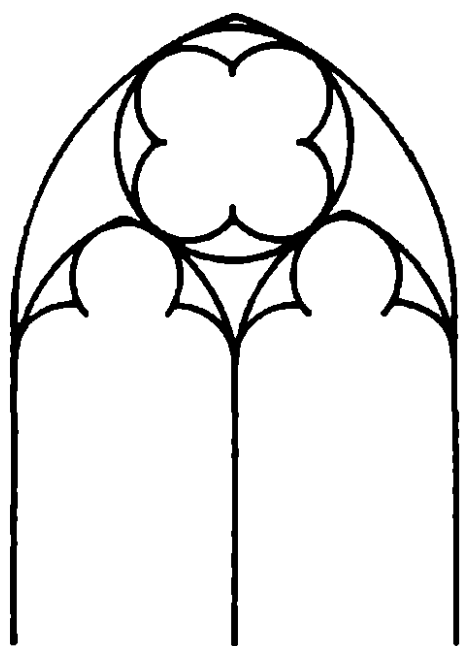
Zaměření kostela dle plánu J. Mockera z června 1895 (AM Č. Lípa, k. 478, SOkA Č. Lípa) a měření autorů 1995. Horizontální řez v úrovni 5 m: černě – stavba z přelomu osmdesátých a devadesátých let 14. století, křížové šrafy – předhusitská přestavba, šikmé šrafy – přestavba J. Mockera.

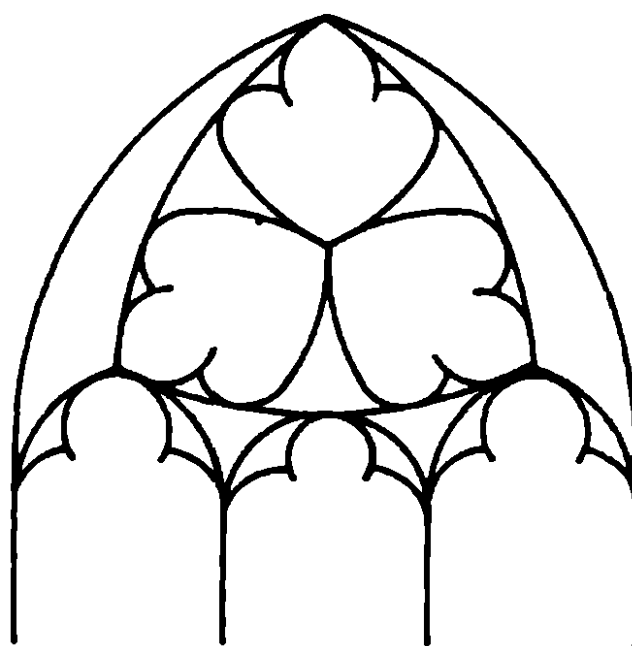
A

C

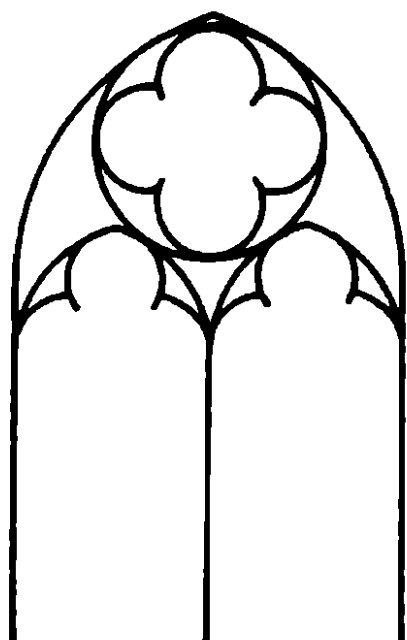
B

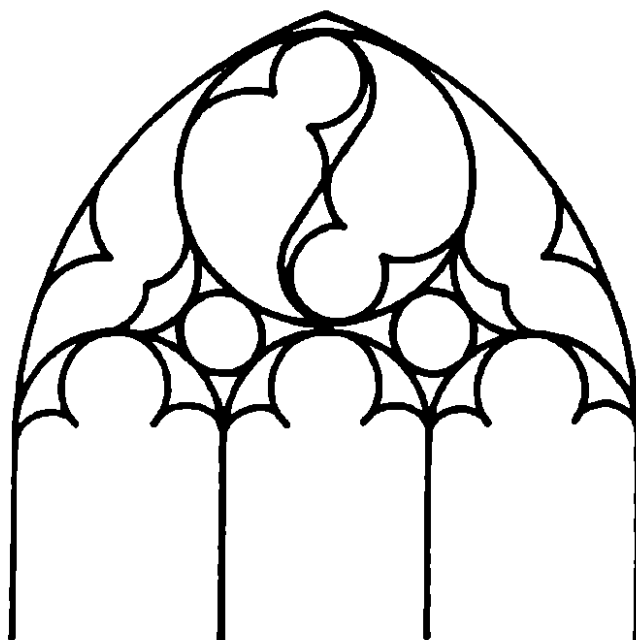
D

Obr. 6

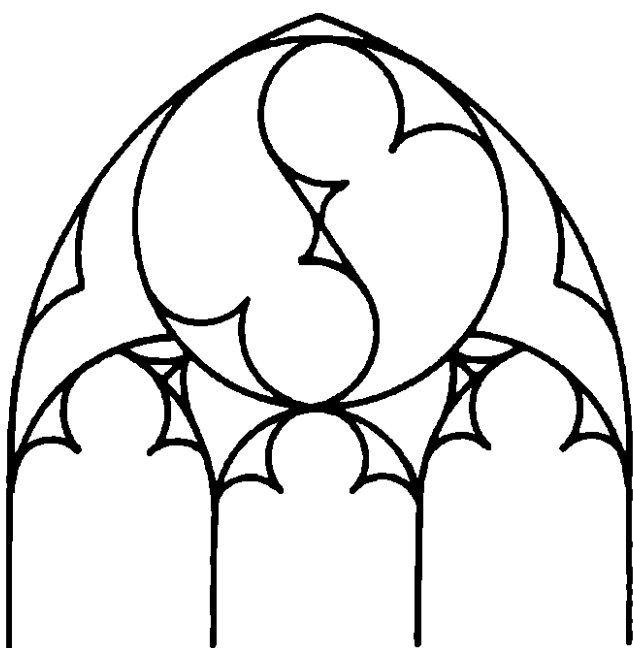
Schematické vyjádření okenních kružeb: A - západní průčelí lodě, B - jižní průčelí lodě, levá osa a jihovýchodní průčelí presbytáře, C - jižní průčelí lodě, střední osa, D - jižní průčelí lodě, pravá osa.

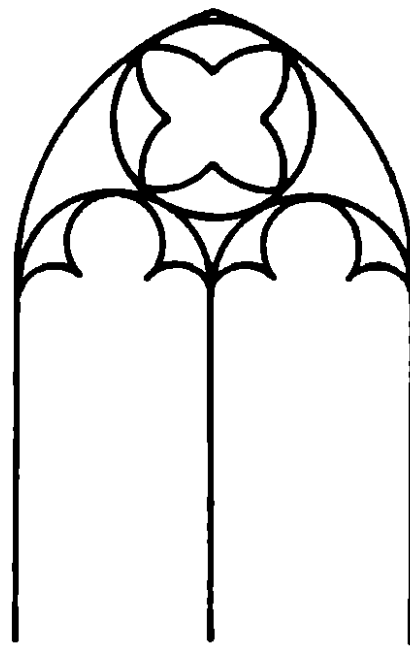
A

B

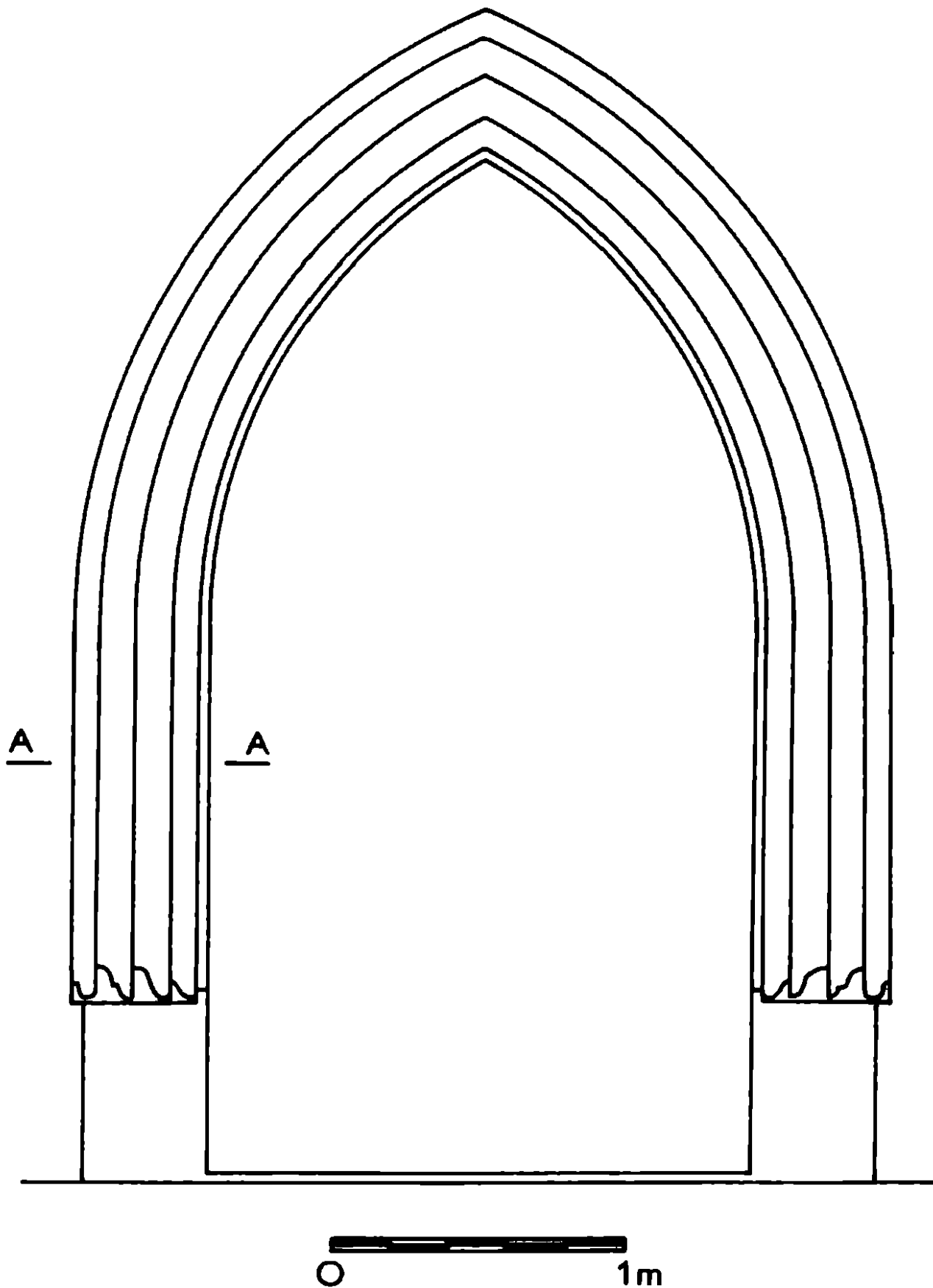
C

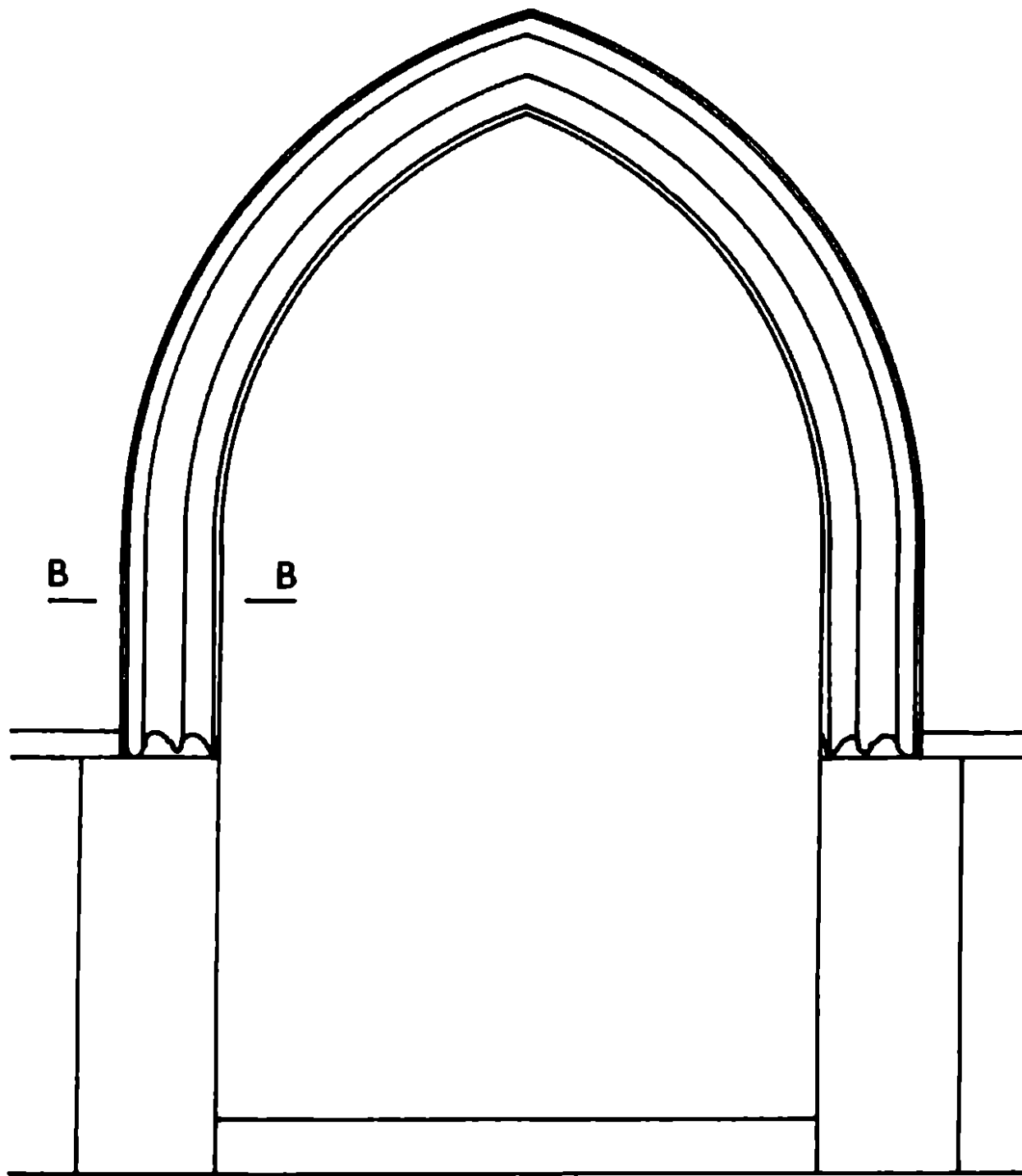
D

Obr. 7

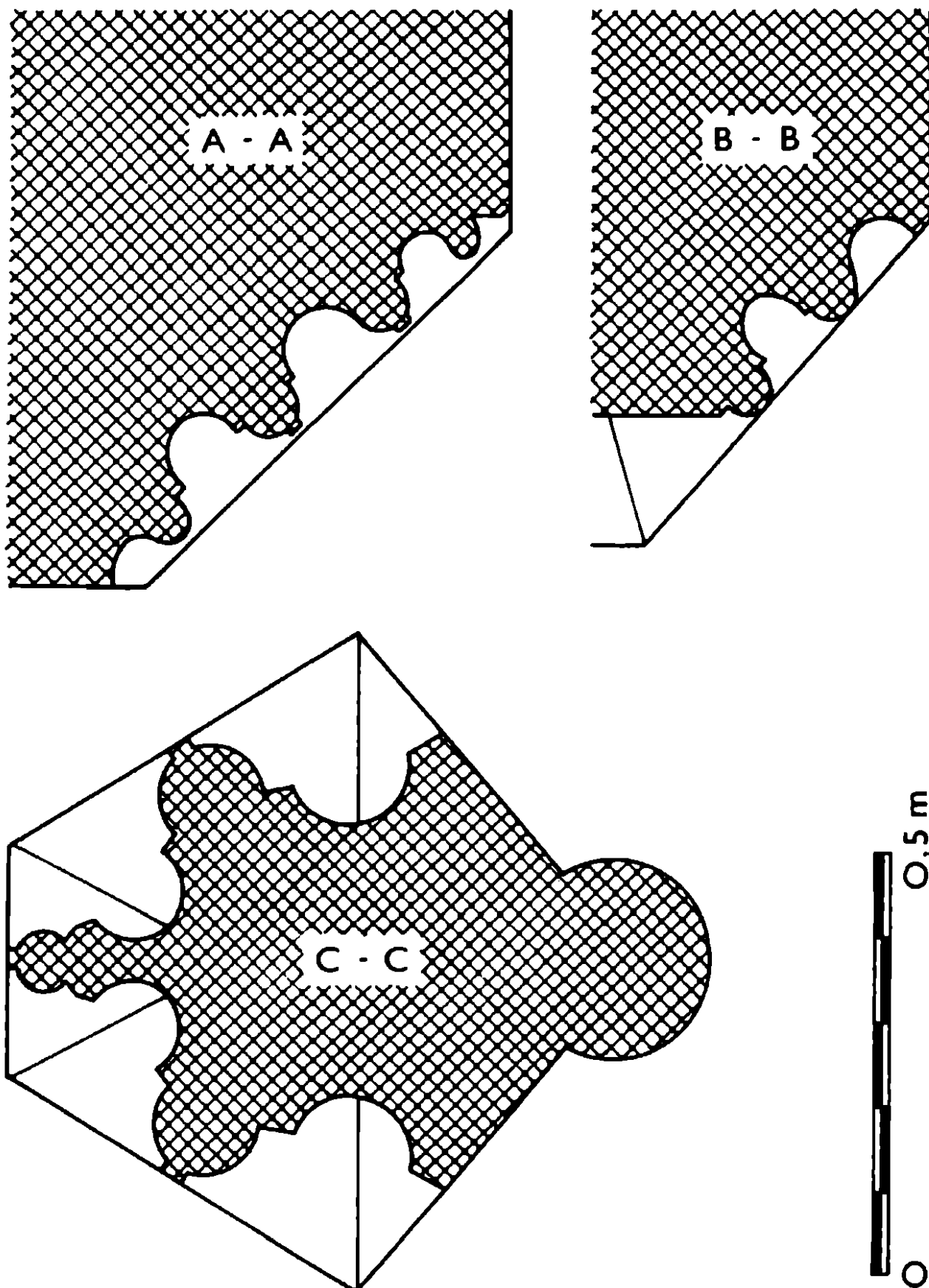
Schematické vyjádření okenních kružeb: A – jižní průčelí presbytáře, levá osa, B – jižní průčelí presbytáře, pravá osa, C – východní průčelí presbytáře, D – severovýchodní průčelí presbytáře.

Obr. 8
Západní portál kostela, zaměření dle autorů 1996.

Obr. 9
Jižní portál kostela, zaměření dle autorů 1996.

Obr. 10
 Architektonické detaily: A-A profilace západního portálu, B-B profilace jižního portálu,
 C-C profilace pilíře nartexu. Zaměření dle autorů 1996.

SKLÁŘSKÉ HUTĚ STŘEDOVĚKU NA ČESKOLIPSKU A DĚČÍNSKU

Michal Gelnar

(Věnováno památce zesnulého ing. Václava Sachera
a s poděkováním mým dětem a Marii)

Část 1.

Okres Česká Lípa

Ač sklářská prvovýroba ve zdejšímu regionu nabývá v současné době velikého rozmachu¹⁾, povědomost zejména o nejstarších nebo o zaniklých sklářských hutích je zde velmi malá. Jednak pochází z ústního podání donedávna získávaného starými českými skláři od německy hovořících starousedlíků a z pročítání staré a ne vždy přesné či spolehlivé německy psané regionální literatury, jednak z později publikovaných článků ing. V. Sachera. V posledních asi pěti letech pak také z mých sdělení při přednáškách, omezených však bohužel jen na úzký okruh zájemců o sklářskou historii²⁾. Vzhledem k tomu, že se objevují různé nepřesné informace (např. v strojopisných pracích autorů L. Jindry a V. Kutače), uveřejňuji tuto studii z širěji koncipovaného rukopisu. Zabývá se středověkým sklářstvím v oblasti Děčínské vrchoviny a Lužických hor, lokalitami a stanovišti zaniklých středověkých sklářských hutí (dále jen ZSSH), a to ať již nalezenými či jen hypoteticky předpokládanými nebo konečně i těmi nepravděpodobnými, tak jak je uvádí různá stará i nedávná, německá i česká literatura, či ústní tradice nebo osobní sdělení vztahující se k tomuto regionu.

Do poloviny 80. let výčet středověkých sklářských hutí pro území celých Čech byl i v některých odborných publikacích uváděn počtem 15 (J. Petráň 1985, 773) či méně³⁾. Pro severní Čechy byly uváděny dvě středověké sklářské hutě, v lese Doubickém u Krásné Lípy a u Chříbské. Tyto jediné jsou známy z písemných pramenů(!) (Mareš 1893, s. 151–152).

Historie skláren v mnou sledovaném regionu, tj. v Lužických horách a východní části Děčínské vrchoviny a jejich přilehlých oblastech, nezaujímala v minulosti takovou pozornost badatelů, jaká byla doposud věnována jiným sklářským oblastem na území Čech a Moravy. Jen několik málo sklářských hutí má zpracovanou svoji historii, většinou se ale týká jen sklářských hutí z mladších období. První, kdo se dotkl historie zdejšího sklářství byl E. Schebek (1878) a později F. Mareš (1893). Od poloviny 19. století se objevují v regionální literatuře a v periodických tiskovinách jednak drobné zprávy k historii některých skláren, jednak informace, týkající se různorodých nálezů, dokládajících sklářskou činnost v lesních komplexech na Děčínsku a Českolipsku. Byly to zejména vlastivědné časopisy *Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs* (MNEC), *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in*

Böhmen (MVGDB), Beiträge zur Heimatskunde (BzH) – příloha varnsdorfských novin Abwehr. Pozdější český časopis Bezděz tyto informace víceméně jen přejímal⁴⁾. Dále to byly publikace, zabývající se turistikou nebo obecně historií a současností zdejších měst a jejich přilehlého okolí, sepsané místními autory, vlastivědnými badateli jako byli F. Hantschel, A. Hockauf, D. Koch, A. Paudler, J. Sieber aj. Z českých autorů se zdejším sklářstvím příležitostně zabývali ve druhé čtvrtině našeho století F. Zuman a F. Mareš⁵⁾. Zuman zpracoval historii skláren Nová Huť na katastru obce Svor (Zuman 1938) a v obcích Kropach a Juliovka (Zuman 1939). O zdejším sklářství na konci 14. století ví J. V. Šimák (1935, 6), ale blíže je nespecifikuje.

Od první poloviny 60. let lze zaznamenat novodobý zájem o sklářskou historii. Odborný pracovník Sklářského muzea v Novém Boru, tehdejší pobočky Muzea skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou, pověřený jeho vedením, ing. Václav Sacher, publikoval v šedesátých letech a v první polovině sedmdesátých let několik odborných studií a mnoho popularizačních článků se sklářskou tematikou⁶⁾. Já sám jsem od začátku 70. let začal provádět terénní prospekci ve vztahu k zaniklým sklárnám výše uvedeného regionu⁷⁾. Prospekci předcházela a stále předchází excerpce dobové regionální literatury a studium kartografických děl uložených ve státních okresních archivech v České Lípě a Děčíně. Za čtvrt století této činnosti předkládám široké laické i odborné veřejnosti tuto studii, zaměřenou na sklářské hutě doby středověku, tj. do konce 15. století. Výsledkem tohoto bádání je mapa a soupis lokalit a stanovišť ZSSH, zde zaměřených na okres Česká Lípa⁸⁾.

Soupis je proveden od severu k jihu vzhledem k snazší orientaci. Jestliže je na katastrálním území (dále jen k. ú.) více lokalit, či hypoteticky předpokládána další, přidávám římskou číslici. Poloha (P) je doplněna pro eventuální orientaci na mapách o blízkou obec pomocí světových stran (S, V, J, Z či jejich kombinací) a dalšími údaji. Použil jsem písemné prameny (PP) a kartografická díla (K), převážně však literaturu (L), ve které je buď i jen drobná zmínka o nálezech hmotných památek v terénu po zaniklých sklářských hutích, či jen hypoteticky určených. Provedení výzkumu ať už povrchovým sběrem či archeologickým výkopem značím písmenem V. Zkratka PJ znamená pomístní jméno. Dále stručně charakterizují nálezy z terénu, zv. hmotné prameny (HP). Datování (D) lokality je zpravidla provedeno pomocí užitkové keramiky doprovázející ostatní nálezy, které dokládají činnost zaniklé sklářské hutě⁹⁾. Některé údaje u příslušného stanoviště nebo lokality komentuji.

1. k. ú. Horní Světlá pod Luží I.
(Ober-Lichtenwalde), obec Mařenice

P: Lokalita je s největší pravděpodobností v intravilánu obce.

PP: Nehledán.

L: Reim, A. 1849, s. 13

Schebek, E. 1878, s. XIV

Koch, D. b. d. (kolem 1926), s. 141

Gelnar M. 1996 b, s. 45

V: Nález při terénní prospekci v březnu 1991 v potůčku u chalup čp. 4 a 7 a v říjnu 1995 u čp. 61 ve východní, klesající části obce.

HP: 2 kusy drobných skleněných tavenin a několik drobných zlomků blíže neurčitelné užitkové keramiky (roku 1991); 2 kusy skleněných tavenin (roku 1995). Z obou nálezů jsou taveniny bělavého zabarvení s nazelenalým a namodralým tónem.

D: Pro nedostatečné množství hmotných pramenů, zejména užitkové keramiky, nelze blíže datovat.

Komentář: První zmínka o obcích (Horní i Dolní Světlé) je v deskách dvorských k roku 1391 („Lychtemwaldy oba, swrchnie y doleynle“). Názvy obcí jsou, jak se jistě právem domnívám, dokladem předešlé sklářské činnosti, kdy byly pro potřeby sklářské hutí vykloučeny lesy a na jejich místech později, cizími kolonisty, založeny obě vsi, které dostaly názvy po vzhledu odtěženého, nově dosud nezalesněného prostoru. Shodný názor sdílel W. A. Stellzig (1879, 142) již před více než 100 lety (srovnej A. Profous 1949, s. 613).

Odkud věděl E. Schebek o stopách po činnosti sklárny neuvedl. Pravděpodobně se mylí, když sklářskou huť v Horní Světlé spojuje se sklářem Schürery (s predikátem „z Waldheimu“); ti ve Falknově (dnešní Kytlice v okrese Děčín – severně od Nového Boru) a Krompachu působili od 1. poloviny 16. století. Proč se Koch domníval, že v tomto prostoru působili nejdříve uhlíři a po nich skláři, netuším. Povědomost o nálezech tavicích páneví a nístějového skla v Horní Světlé a na dalších místech na Cvikovsku měl již v první polovině 19. století cvikovský lékař A. Reim.

Podle historika J. V. Šimáka patří vsi s koncovkou *-walde* zakladatelské činnosti hohnštejnských Ronovců (J. V. Šimák 1938, 171–172), kteří celou zdejší oblast kolonizovali již ve 13. století (R. Klos, 1995, 7–8; M. Sovadina, 1997).

Domnívám se, že provoz sklářské hutě v těchto místech lze datovat do doby kolem r. 1300 na základě zlomků středověké keramiky ze stanoviště na témže katastru v jihozápadní části – viz zde pořad. č. 3

2. k. ú. Horní Světlá pod Luží III. (Ober-Lichtenwalde), obec Mařenice

P: Lokalita by měla být na V svahu Pěnkavčího vrchu (792 m n. m.).

PP: Nehledán

L: Seidel, A. 1895, s. 276–277

Hantschel, F. 1907, s. 202, 274

Stein, K. 1981, s. 486

Stein, K. 1985, s. 406 ¹⁰⁾

V: Dosud nenalezena

Komentář: Někteří autoři (Hantschel 1907) při popisu terénu a nálezů dokládajících činnost zaniklé sklářské hutě, bezprostředně pak citují jižní prostor vsi Lesné (okres Děčín), tzv. Buschmühle, a tak mám podezření, že jde o omyl ve světových stranách, neboť skutečně na opačné světové straně, tj. na západním svahu Kopřivníku (jihozápadní částí Pěnkavčího vrchu) jsem již našel dvě stanoviště ZSSH a další (pravděpodobně dvě) jsou dosud blíže nelokalizována (Gelnar 1992b, s. 15, poř. č. 8; s. 16, č. 11, 12, 13). Jiná zmínka je o nálezích na temeni Pěnkavčího vrchu, ale protože tudy prochází hranice okresů Děčín a Česká Lípa a nelze určit, na kterém katastru nálezy ležely, tuto zmínku zde vynechávám (srovnej Gelnar 1992b, s. 16, č. 15 – Horní Světlá II.).

3. k. ú. Horní Světlá pod Luží II. (Ober-Lichtenwalde), obec Mařenice

P: Hypotetické stanoviště je na jihovýchodním svahu hory Luž (793 m n. m.) pod osadou Myslivny (Jägerdörfel).

PP: Nehledán

L: Reim, A. 1849, s. 13

Schebek, E. 1878, s. XIV

Koch, D. b. d. (kolem 1926), s. 141

V: Hledáno, nenalezeno.

Komentář: V polovině osmdesátých let při prospekci v Kropachu jsem se setkal s Michalem Strakou, vychovatelem v Dětském domově v obci a ten mi sdělil, že před několika lety při výletu z Kropachu přes Dolní Světlou pod Luží v prostoru osady Myslivny u zbořeného objektu našli nístějová skla. Při společné rekognoskaci v říjnu 1986 ono místo již M. Straka nenalezl.

Roku 1991 jsem zde u chalupy čp. 138 viděl na menší umělé skalce kusy nístějového skla různého zabarvení - téměř čiré, či zčásti zbarvené do šalova a zelena. Jiné kusy byly modré a světlemodré. Majitelé chalupy o jejím původu nic nevěděli.

Dokud se nenalezne stanoviště této hypotetické ZSSH nelze přesně určit katastrální území. Je jím buďto katastr Horní nebo Dolní Světlé pod Luží; ten zasahuje cípem k nejvýchodněji stojící chalupě čp. 135.

4. k. ú. Horní Světlá pod Luží IV.

(Ober-Lichtenwalde), obec Mařenice

P: Cca 1300 m JV od vrcholu Kopřivnice (638 m n. m.), na jejím úpatí, poblíž pramene levoobřezního přítoku Hamerského potoka nad vodní nádrží Naděje. Lokalita ZSSH byla před lety narušena provedenou úpravou lesní cesty. Stanoviště je 525 m n. m.

PP: nehledán

L: Paudler, A. 1904, s. 140–141, 144

O. Sch. 1937, s. 76

Gelnar, M. 1991

Gelnar, M. 1996b, s. 45

V: Náhodný nález bez informace v literatuře v červnu 1991. Povrchový sběr na lesní cestě a okolo ní.

HP: Zlomky tavicích pánví, otavené pískovce, kousky maltoviny, hrudky nedotaveného slinutého sklářského kmene, taveniny skla, skleněné kapičky, zlomky užitkové keramiky.

D: Užitkovou keramikou datováno do doby kolem r. 1300¹¹⁾.

Komentář: Autor pod šifrou O. Sch. z roku 1937 píše: „welche auch die ‚Neuhütte‘ südlich von Ober-Lichtenwalde besassen.“ („kteří také měli ‚Novou huť‘ jižně od Horní Světlé.“) Ale dále zmiňuje datování k půli 17. století, což je buďto omyl, nebo měl na mysli naprosto jinou sklárnu, a to tu, kterou později překryl jiný výrobní objekt, hamr v osadě Hamr u vsi Naděje severně od Cvikova. I ten leží jižně od Horní Světlé. Hamr je poprvé zmiňován až roku 1688 (Zuman 1939, s. 138 „aby od vodního toku u hamru nahoru až k místu“), nepřímo již r. 1677 (týž, s. 84 „že při Hammerwasser oder Flusz (tedy na Hamerském potoku)“; na s. 85 „Místo na Hamerském potoku“)¹²⁾.

5. k. ú. Dolní Světlá pod Luží I.

(Unter Lichtenwalde, Niederlichtenwald), obec Mařenice

P: Lokalita se nachází v jižní části vsi na parcelách u čp. 120 a 136.

PP: Nehledán

L: Koch, D. b. d. (kolem r. 1926), s. 141

Gelnar, M. 1992a

Gelnar, M. 1992b, s. 16

Gelnar, M. 1996b, s. 45

V: Náhodný nález kousku taveniny skla dcerou p. P. Havránka z Jablonného v Podještědí v březnu 1992¹³⁾. V říjnu téhož roku a pak několikrát v r. 1993 a 1994 jsem lokalitu navštívil a posbíral v krtinách na louce u čp. 120 a v záhonech u čp. 136 hmotné prameny, dokládající v bezprostředním okolí nebo západně či severozápadně stanoviště ZSSH.

HP: Drobné zlomky tavicích pánví a nístějového skla, zlomek skleněného výrobku, zlomky užitkové keramiky.

D: Málo početné zlomky středověké keramiky jsou datovány hypoteticky do přelomu 13. a 14. století (jako pozn. 10).

Komentář: viz poř. č. 1. K místu nálezů hmotných pramenů lze ještě sdělit to, že je víceméně hypotetické. Je totiž možné, že se do tohoto prostoru dostaly splachem ze západněji ležícího svahu, kde jsou prameniště (některá dnes již vyschlá), a kde by mohlo být původní stanoviště ZSSH. Ústní sdělení hajného B. Voseckého z roku 1984 (viz komentář u č. 7 – k. ú. Dolní Světlá pod Luží III.) lokalizuje do tohoto výše položeného prostoru jihozápadně od bývalého kravínu nálezy různobarevných skel.

6. k. ú. Dolní Světlá pod Luží II.

(Unter-Lichtenwalde, Niederlichtenwald), obec Mařenice

P: SZS od obce v prostoru s pomístním jménem Brazílka; na JV úpatí vrchu Luž (793 m n. m.).

L: viz u poř. č. 1 – tj. neurčité zmínky.

Gelnar, M. 1996b, s. 45

V: Nenalezena.

Komentář: Roku 1981 mi sdělil Karel Paul ml. z Dolní Světlé čp. 51, že jako chlapec spolu se sestrou našli poblíž demolovaného objektu nazývaného místně Brazílka severozápadoseverně od obce skleněné taveniny. Při společné návštěvě jsme nic nenalezli; ani já sám během následujících rekognoskací. Také pravil, že další taveniny nacházel na břehu potoka Svitávka nad domem čp. 49 (nyní penzión Dvořák). Ani tam jsem v následujících letech nic nenacházel; přílehlý terén u čp. 49 je průběžně upravován střídajícími se majiteli objektu.

To, že nic nebylo nalezeno u Brazílký ani u penziónu čp. 49, nesvědčí ještě pro to, že v těchto místech či poblíž nemohly stát středověké sklářské hutě. Konfigurace terénu, zejména u Brazílký, je velmi charakteristická pro polohu středověké sklářské hutě (viz Gelnar 1988). Větší kusy skleněných tavenin (nístějového skla) jsem roku 1981 a ještě pak v letech 1991 a 1995 viděl na zahrádce u chalupy čp. 94 (majitelka pí. Pivodová) vedle hospody¹⁴⁾. V březnu 1991 a v srpnu 1995 mi sdělila dcera majitelky této chalupy pí. Líbuše Zerbsová z Prahy, že jako dítě v padesátých letech nosila skleněné taveniny „odněkud od potoka Svitávka, spíš nad naší chalupou. Ne daleko výše již byly hraniční zátarasy“. Její matka, pí. Pivodová, mi v říjnu 1995 sdělila, že děti nosily různé taveniny také z Juliovky. Domnívám se, že z míst mnou předpokládaného stanoviště barokní sklárny, jež byla činná v poslední čtvrti 17. století pod skalou na křižovatce cest do Krompachu a Mařenic (viz poněkud zmatečnou lokalizaci Zumana 1939, s. 86).

7. k. ú. Dolní Světlá pod Luží III.

(Unter-Lichtenwalde, Niederlichtenwald), obec Mařenice

P: Údajně v sedle VSV od Kamenného vrchu (586 m n. m.), Z od jižní části Dolní Světlé, v blízkosti bývalého kravína.

PP: Nehledán

L: Viz poř. č. 1 – tj. neurčité zmínky

V: Dosud nenalezeno, ačkoliv jsem našel drobné doklady (nístějové sklo) na lesní cestě vzhůru od dětského letního tábora (ležícího při cestě z Juliovky do osady Hamr), severním směrem k loukám pod Horní Světlou.

Komentář: V dubnu 1984 mi osobně sdělil hajný B. Vosecký z Juliovky, že před cca 30 lety při zalesňování prostoru mezi kravínem a dnes již neexistujícím krmelcem, byly nalezeny kusy různobarevných skel¹⁵⁾. Poblíž je studánka¹⁶⁾ a pramenná louka. O jakýchsi nálezech má povědomost I pí Pivodová z Dolní Světlé čp. 94 – sděleno v říjnu 1995.

Zdali stála sklářská huť na tomto katastru či na přilehlém k. ú. Horní Světlá, doloží až eventuální nálezy v terénu. Při rekognoskaci tohoto terénu jsem dosud nenalezl nic, co by napovídalo provozu sklářské hutě.

8. k. ú. Mařenice I.

(Gross Mergthal), obec Mařenice

P: Lokalita by měla být SVS od osady Hamr v sedle u vrcholu zv. Volská hlava (526 m n. m.).

PP: Nehledán.

L: O. Sch. 1937, s. 76.

V: Hledána, nenalezena.

Komentář: I k této hypotetické lokalitě ZSSH lze vztahovat informace z uvedené literatury (viz poř. č. 4 – komentář). Tamní terén odpovídá morfologii lokalit ZSSH (viz Gelnar 1988). Problém je v určení katastru; je v těsné blízkosti k. ú. Horní Světlá pod Luží. Také k tomuto hypotetickému stanovišti ZSSH by se mohla vztahovat informace hajného B. Voseckého (viz komentář u poř. č. 7 s pozn. 14).

9. k. ú. Naděje II.

(Hoffnung), obec Cvikov

P: Na úpatí vrchu Naděje (605 m n. m.), cca 1300 m Z od vodní nádrže Naděje, cca 1400 m S od zříceniny hradu Milštejna, u narušeného prameniště¹⁷⁾ jednoho z pravobřežních přítoků Hamerského potoka na lesní loučce s pomístním jménem Polesného louka¹⁸⁾.

PP: Nehledán.

L: Sommer, J. G. 1834, s. 264–265

Reim, A. 1849, s. 13

Schebek, E. 1878, s. XIII, pozn. **¹⁹⁾

Gelnar, M. 1993a

Gelnar, M. 1996b, s. 46

V: Náhodný nálezy v lednu 1993. Sběr v břehu lesní cesty nedávno rozšlřované a v místě vývratu stromku. Následně další příležitostné sběry do roku 1996 tamtéž a na podmáčené loučce.

HP: Zlomky tavicích pánví a kelímků, drobné taveniny nístějového skla, skleněné kapičky, početný soubor užitkové keramiky²⁰⁾.

D: Předběžně datováno do konce 14. a počátku 15. století (jako pozn. 10).

Komentář: A. Reim měl povědomost o činnosti starých sklářských hutí v této oblasti (o nálezech po jejich provozu) a mimo jiných míst uvádí také prostor s pomístním jménem „Försterwiese“; podle mapy stabilního katastru z r. 1843 je nyní na jeho místě vodní nádrž Naděje (viz poř. č. 10). Kupodivu ale nevyjmenovává prostor s nynějším pomístním jménem Polesného lou-

ka („Jägerwiese“ – viz mapa stabilního katastru z roku 1843), kde je dnes značné množství nálezu po ZSSH. Zdali E. Schebek minil tuto huť, nelze z jeho poznámky určit.

Po zaniklé sklářské huti má dnes povědomost p. M. Jelínek z Naděje čp. 82 ²¹⁾.

10. k. ú. Naděje III.

(Hoffnung), obec Cvikov

P: Stanoviště ZSSH by mělo být na místě dnešní vodní nádrže Naděje (Reim 1849, 13)

PP: Nehledán

L: Reim, A. 1849, s. 13

Komentář: Cvikovský lékař A. Reim měl povědomost o činnosti zaniklých sklářských hutí na Cvikovsku. (Reim 1849, s. 13) Uvádí nálezy zlomků tavicích pánví a různého nístějového skla na Fořtově louce („zerbrochene Schmelzhafen, und allerlei Glasschlacken auf der Försterwiese,“). Na mapě stabilního katastru z roku 1843 je uvedeno PJ Försterwiese. Srovnáním dnešní situace s mapou je v těchto místech vodní nádrž s názvem Naděje.

11. k. ú. Naděje I.

(Hoffnung), obec Cvikov

P: V literatuře bližší nelokalizováno, pravděpodobně byla v intravilánu obce.

PP: Nenalezen.

L: Sommer, J. G. 1834, s. 265

Schebek, E. 1878, s. XIII

V: Na začátku 80. let jsem našel (uměle navršenou) hromadu tavenin skla v místě zrušeného hřbitova v obci. Roku 1988 jsem už z oné hromady nenalezl nic, jen jeden drobný kousek poblíž sousední chalupy.

Komentář: Roku 1990 jsem se v lese u Naděje setkal s velmi starým pánem z Prahy ²²⁾, pobývajícím u Musilů, příbuzných z Prahy, na chalupě v Trávníku. Ten mi sdělil, že skleněné taveniny nacházel téměř ve vsi, v louce severně od kapličky, pod kterou teče potůček. Přesto, že jsem prostor několikrát navštívil, nic jsem nenalezl, i když – jak také sdělil onen pán – jeho pravoučata také nějaké skleněné taveniny našla a na chalupu donesla ²³⁾. V dubnu 1995 mi sdělil p. Karel Štekr z Naděje čp. 76, že jako chlapec v sedmdesátých letech, spolu se sestrou, nacházeli po dešti na cestě před jejich chalupou (poblíž zrušeného hřbitova) kousky skleněných tavenin.

Taveniny z prostoru zaniklého hřbitova nemusí nutně mít žádnou souvislost s domnělou zaniklou sklárnou v Naději. Mohly kdysi být „výzdobou“, tak jak je to dodnes běžné u mnohých chalup a domů v Lužických horách, jejich okolí, i ve větších vzdálenostech od nich.

12. k. ú. Trávník I.

(Glasert, prvotně Grosshart, Krazhart), obec Cvikov

P: Lokalita by měla být ve vsi poblíž čp. 57 (Koch, D., s. 135) ²⁴⁾.

K: Mapa stabilního katastru z roku 1843 – „Glasert“ – ves, „Glasertberg“ – vrch (571 m n. m.) Z od vsi. Mapa Velkostatek Zákupy (č. 1537), nedatována – oronyma „Glasert Berg“, „Glasert-berg-weg“ (Státní oblastní archiv Děčín). Mapa Velkostatek Zákupy-Krombach III., nedatována (pravděpodobně z konce 19. století) – oronymum „Glaserberg“ (SOA Děčín).

PP: Nehledán

- L: Schaller, J. 1786, s. 244
 Sommer, J. G. 1834, s. 264
 Stellzig, W. A. 1879, s. 142
 Hantschel, F. 1896, s. 122
 Paudler, A. 1904, s. 139
 Hantschel, F. 1907, s. 284
 Koch, D. b. d. (kolem 1925), s. 53
 Koch, D. b. d. (kolem 1926), s. 135
 Kinský, B. 1928, s. 93
 Profous, A. 1954, s. 554–555
 Gelnar, M. 1996b, s. 42, 46
- V: Od počátku osmdesátých let jsem nacházel při povrchovém sběru v severní části obce, na pozemcích chalupy čp. 3 (Exnerovi) a čp. 57 (Pokorní), velmi drobné, rozptýlené stopy po činnosti zaniklé sklářské hutě ²⁵⁾.
- HP: Drobná nístějová skla a taveniny, několik zlomků plochých (okenní terčíky) a dutých skleněných výrobků, několik nevýrazných zlomků užitkové keramiky. Na protilehlém pozemku také nístějová skla novodobá (!).
- D: Zlomky užitkové keramiky hypoteticky datovány do přelomu 14. a 15. století (jako pozn. 10).

Komentář: Zdali má pravdu Paudler, že nejprve byla ves (první písemná zmínka z r. 1391 – „Krazhart ves“), později pak sklářská huť, by dokázalo nalezení stanoviště ZSSH a jeho datování pomocí průvodní užitkové keramiky. To se však dosud nepodařilo spolehlivě nalézt. I tak se domnívám, že je zde shodná situace s osídlením, jako u vsi Horní a Dolní Světlá. To znamená, že do již dávno sklářskou činností vykloučeného lesa, který teprve pozvolna zarůstal, přišli cizí (němečtí) kolonisté a začali obhospodařovat skláři kdysi vykloučený prostor (něm. s *Gras*-tráva, *hart*-tvrdý). Snad by tento problém pomohl vyřešit i onomastik znalý regionální problematiky.

13. k. ú. Drnovec I. (Kleingrün), obec Cvikov

- P: Lokalita by měla být uprostřed vsi nedaleko zbořené kapličky, stávající u kopečku s pomístním jménem „Glashügel“ (Hantschel 1896, 126).
- PP: Nehledán.
- L: Hantschel, F. 1896, s. 126
 Hantschel, F. 1907, s. 289
 Kinský, B. 1928, s. 92 (použil překladu starší literatury)
 Gelnar, M. 1996b, s. 42, 46
- V: Hledána od poloviny osmdesátých let, dosud nenalezena.

Komentář: Obtíž je v tom, že se stanoviště ZSSH nalézá ve vsi (Hantschel 1896, 126) a tudíž situace pro jeho nalezení je ztížena. Zlomky „tlusté keramiky“ byly nalezeny před lety při stavbě kůlny u čp. 49/III ²⁶⁾. Zdali to byly hmotné prameny dokládající ZSSH nelze dnes již posoudit. I zde platí totéž co u Horní a Dolní Světlé a u Trávníku, že totiž názvy kolonizačních osad byly odvozeny často ze vzhledu prostoru. Nejstarší název „Grina ves“ je z roku 1391 (Desky dvorské 21/96). *Grün* lze také překládat jako „novina“ neboli „nové pole“ (Profous 1954, 561–562).

Lze se domnívat, že i zde němečtí kolonisté přišli do prostoru pravděpodobně ještě nezarostlého vzrostlým lesem po předchozím odtěžení dřeva pro provoz sklářské hutě.

14. k. ú. Svor I.

(Röhrsdorf), obec Cvikov

P: Stanoviště ZSSH je na jižním úpatí vrchu Bouřný (702 m n. m.), na pravém břehu Bowerského potoka ²⁷⁾. Stanoviště je 497 m n. m.

PP: Nehledán

L: Reim, A. 1849, s. 12–13

Stolle, A. 1894, s. 190

Hantschel, F. 1896, s. 111, 114

Brehm, E. 1902, s. 213

Paudler, A. 1904, s. 136

Hantschel, F. 1905, s. 7

Hantschel, F. 1907, s. 274

Friedrich, J. 1919, s. 35–36

Kinský, B. 1928, s. 98

Sedláček, A. 1932, s. 323

O. Sch. 1937, s. 75–76

Weikert J. 1937, s. 114

Gabriel, F. 1986

Gabriel, F. 1991

Gelnar, M. 1996b, s. 45

V: Po více než desetileté prospekci se mi podařilo v září 1986 nalézt tuto lokalitu ²⁸⁾. Nálezy byly v jamkách po provedené výsadbě stromků při zalesňování odtěženého lesa roku 1985. Roku 1987 byla archeologem dr. F. Gabrielem z tehdejšího Krajského muzea v Teplicích položena sonda o rozměrech 4 x 6 m (Gabriel 1991).

HP: Sklářská technická keramika (zlomky pánví, kelímek s taveninou skla navrchu s kovem, zlomky pracovního otvoru, předformy), skleněné taveniny, slinuté horniny z vyzdívek pecí, zlomky kovových sklářských pišťal, zlomky užitkové keramiky, přeslen, zlomek žernovu ²⁹⁾ (Gabriel 1991).

D: Bohatý materiál užitkové keramiky datuje tuto lokalitu ZSSH do poloviny 13. století (Gabriel 1991).

Komentář: Stará literatura klade dobu trvání či zániku údajné vsi Fridrichsdorf ³⁰⁾ různě. Některá do husitských válek (Brehm 1902, 213; Weikert 1937, 114), do doby třicetileté války (Stolle 1894, 190; Hantschel 1896, 111, Kinský 1928, 98), do doby velkého moru (Hantschel 1896, 111; Friedrich 1919, 35) ³¹⁾. Že to bylo sklářské sídliště, soudili mnozí z nálezů hmotných pramenů (např. Stolle 1894, 190). Skutečností je, že žádná ves tohoto jména (nebo jeho varianty) v písemných pramenech pro tuto oblast neexistuje (Panáček – Gabriel 1983, 134) ³²⁾. Dosud nejstarší literatura s více informacemi o této údajné vsi (zde Friedersdorf) a okolí je již z poloviny 19. století (Reim 1849). Ten zde uvádí, že „**tato ves byla založena dříve než nedaleký hrad Milštejn**“ (zvýrazněno M. G.), který by měl být – dle dostupné literatury – založen na přelomu 13. a 14. století (Hrady, zámky a tvrze v Čechách etc., III – Severní Čechy, 1984, 318; srov. Gabriel – Panáček, 1996). Reim také sděluje, že tato horská oblast byla v té době hojně osídlená a také ví, že zde porůznu stávaly sklářské hutě (že Friedersdorf byla sklářská huť nepíše) a v okolí byly nalézány různé předměty, které toto staré osídlení dokládají, včetně nálezů po činnosti zaniklých sklářských hutí ³³⁾.

Z hlediska ověřovaných ZSSH je toto nalezené a archeologicky zkoumané stanoviště dosud nejstarším v Čechách.

15. k. ú. Svor II.

(Röhrsdorf), obec Cvikov

P: V citované literatuře je uvedeno údajné stanoviště na jižním úpatí vrchu Stožec (665 m n. m.), v místech, kde v 18. a 19. století stála sklárna Nová Huť, zvaná též Glashütte Antonehöhe, Neuhütte či Röhrsdorfer Hütte (Sommer 1834, 264).

PP: Nehledán

L: Kinský, B. 1928, s. 98³⁴⁾

V: Od poloviny šedesátých let návštěvu lokality prováděl ing. V. Sacher. Od počátku sedmdesátých let jsem prováděl rekognoskaci sám.

HP: Nalezeny byly jen hmotné prameny, které odpovídají době provozu sklárny Nová Huť, tj. od roku 1750 do roku 1873 a eventuálnímu krátkému osídlení (Zuman 1938; Kubát – Gelnar – Horáček 1982, 6–7, 11–13; Gelnar 1996b, 51.).

Komentář: Neznalost B. Kinského celkové problematiky, dovolila mu vyslovit tuto pravděpodobně mylnou domněnku. Dokud se nenajde větší množství hmotných pramenů (tj. především užitkové keramiky, spolu s keramikou technickou), nelze s jistotou do tohoto prostoru lokalizovat stanoviště ZSSH, přestože i zde morfologie terénu odpovídá stanovištím středověkých sklářských hutí dosud nalezených³⁵⁾ (viz Gelnar 1988). Také nedaleká několikrát stanoviště ZSSH by event. stanovišti mohla napovídat – pod Bouřným (poř. č. 14 Svor I.), pod Stříbrným vrchem (k. ú. H. Prysk, poř. č. 17), pod Malým Bukem (k. ú. Kytlice, okr. Děčín) a v okolí severně od vrchu Stožce na k. ú. Dolní Podluží. Také zmínka o povědomí hmotných pramenů, dokládajících činnost sklářských hutí na některých zdejších kopcích, včetně Stožce (Stellzig 1879, 142; Richter 1960, 20, 26).

16. k. ú. Horní Prysk I.

(Preschkau), obec Kamenický Šenov

P: Pravděpodobná lokalita či stanoviště ZSSH by mělo být cca 1800 m VSV od kostela v Horním Prysku a cca 1300 m SZ od kostela v Polevsku, pravděpodobně v sedle západního úpatí Stříbrného vrchu (610 m n. m.).

K: Lesnická mapa k. ú. Prysk, díl IV., (19. stol.), nedatována – traťový název „*bei der Glashütte*“ (SOA Děčín, bez signatury).

PP: Nehledán:

V: Hledána od počátku roku 1996; dosud nenalezena.

D: Středověk.

Komentář: Vzhledem k tomu, že je traťový název v tomto terénu a žádné písemné prameny se o sklářské huti zde nezmiňují, hypoteticky ji časově zařazují do doby středověku. Je možné, že by mohla mít časovou návaznost na některou z nedalekých, také dosud nelokalizovaných hutí v Kytlicích (okr. Děčín) (Gelnar 1996, 46–47) a na k. ú. Arnultovice – poř. č. 18. Přestože poměrně intenzivně během roku 1996 hledána v okolí Pryského potoka a jeho drobných přítoků, je dosud nelokalizována. Je ale také možné, že traťový název není do mapy zanesen přesně. Přesto prostor odpovídá morfologii ostatních dosud nalezených stanovišť ZSSH.

17. k. ú. Kamenický Šenov

L: Brožová, J. nedatováno (kolem 1977), nestr. – odd. Seznam míst³⁶⁾

V: Neprováděn.

Komentář: U PhDr. J. Brožové v odkazu na použitou literaturu není o středověké sklárně v Kamnickém Šenově zmínka. K jí uvedenému datu, tj. k roku 1443, má zprávy E. Schebek, ale ty se vztahují ke sklářské huti ve Falknově u České Kamenice ³⁷⁾ v okrese Děčín (Schebek 1878, IX, 13, a pozn. na s. 4 a 14). Totéž datum k Falknovu citují autoři, kteří zpracovali historii obce Kytlic (Slavičková – Cvrk 1993, 24). Z toho vyplývá pravděpodobný omyl J. Brožové. Nevylučuji, že zde skutečně kdysi mohla pracovat středověká sklářská huť. K této eventuální hypotéze nemáme dosud nejmenší opory v písemných ani hmotných pramenech.

18. k. ú. Arnultovice I.

(Arnsdorf), obec Nový Bor

P: Lokalita by měla být VSV od Polevska, v lese zvaném Gross Seifert nebo také Schindewald ³⁸⁾; jižní úpatí Medvědího vrchu (660 m n. m.).

PP: Nehledán.

L: Schebek E. 1878, s. 134, 136 ³⁹⁾

NN 1893, s. 189

Paudler, A. 1904, s. 164 ⁴⁰⁾

Hantschel, F. 1907, s. 279

Sieber, J. 1924, s. 78

Lehman, M. 1926, s. 410

NN, 1934, s. 135–136

Volf, M. 1968, s. 205

Gabriel, F. 1986

Jindra, V. 1991 a násl., s. 22, 128–130

Gelnar, M. 1996b, s. 47

V: Terénní prospekci zde provádím od poloviny sedmdesátých let, leč dosud bezvýsledně, přestože J. Musil z Polevska našel po vykloučení pařezů po těžbě lesa kolem roku 1934 podél levé strany v levém ohybu lesní cesty, procházející lesem od polevské kapličky nahoru na silnici Jedličná – Svor, „tenké zlomky nazelenalého skla“ ⁴¹⁾. Toto mi sdělil na podzim roku 1980 a v květnu 1981 jsme prostor navštívili, nic jsme ale již nenalezli. Z některé staré literatury a z ústních sdělení však vyplývá, že stanoviště zaniklé sklářské hutě mohlo být východněji od prostoru s pomístním jménem Gross Seifert (viz mapa stabilního katastru z roku 1843), tj. v sedle mezi Medvědí vrchem (660 m n. m.) a horou Klíčem (760 m n. m.) – viz nepatrná zmínka u Paudlera ⁴²⁾. Nálezy skleněných materiálů byly po obou stranách silnice Jedličná – Svor (Sieber 1924, 78). Roku 1986 byly K. Pittauerem ml. z Arnultovic nalezeny pod vývraty stromů zlomky středověké keramiky v prostoru pod pramenem a malým rybníčkem, západně od výše zmíněné lesní cesty (Gabriel 1986). Několik dalších rozptýlených zlomků středověké keramiky jsem našel následně západně od polomu. Po činnosti zaniklých historických sklářských hutích nalezy dosud učiněny nebyly (viz komentář).

HP: Nalezené zlomky středověké užitkové keramiky předběžně datovány archeologem F. Gabrielem do poloviny 14. století (Gabriel 1986). Ty nutně nemusí mít vztah k činnosti sklářské hutě.

Komentář: V prostoru lesa s pomístním jménem Gross Seifert byly v historických dobách dvě sklárny. Středověká (Jindra 1991) a barokní (Volf 1968). Dokonce z některých textů u jiných autorů se lze domnívat, že zde mohly být v tomto prostoru sklářské hutě tři – také v 16. století (Hantschel 1907). Ale je to také možná špatnou interpretací nám dnes neznámých různých pi-

semných pramenů (?) či jen ústní tradice. Možné to je. O barokní sklárně v Schindelwaldu u Polevska jsou písemné prameny uloženy ve Státním oblastním archivu v Litoměřicích. Ke středověké sklárně jsou jen nepřímé zprávy, porůznu zapsané v regionální literatuře, eventuálně v paměti starousedlíků. Nověji u kronikáře města Nového Boru PhDr. V. Jindry (1991). Přes letité úsilí se dosud nepodařilo nalézt stanoviště středověké ani barokní sklářské hutě. Přesto nevyklučuji, že v prostoru východně od Polevska byly uvedené sklárny. Jen dosud v zalesněném terénu unikají nalezení.

19. k. ú. Sloup (Bürgstein)

P: Dle ústní tradice by lokalita údajně měla být V od vsi.

PP: Nehledán.

L: Stránský, P. 1643, s. 11

Mareš, F. 1893, s. 33 (cituje Stránského)

V: Hledána, nenalezena.

Komentář: Je možné, že zmínka u Stránského se vztahuje ke sklářské huti ve Falknově (dnešních Kytlicích), který patřil pod panství Sloup. U místních obyvatel se traduje, že stará sklárna měla být směrem k osadě Záhořín⁴³⁾. Ani ve staré literatuře jsem dosud nic nenalezl.

20. k. ú. Oslovice (Waslowitz), obec Holany

P: Lokalita by měla být v okolí obce Oslovice nebo osady Babylon, kterou od Z přes S k V obepínají vrchy s oronymy „Glassernberg“; dnes je názvem Skleněný vrch označen jen JV vrch (356 m n. m.).

PP: Nenalezen.

L: P. (Paudler) 1890, s. 271

Zimmermann, K. 1904, s. 393–394 pozn. 2⁴⁴⁾

Hantschel, F. 1911, s. 914

Sedláček, A. 1920, s. 197

Profous, A. 1954, s. 24

Sacher, V. 1966

K: Mapa stabilního katastru z roku 1843 – čtyři oronyma „Glassernberg“.

V: Terénní prospekci zde provádím od poloviny osmdesátých let; dosud nic nenalezeno ve vztahu ke sklářské výrobě. Archeolog PhDr. F. Gabriel společně s ing. J. Panáčkem z České Lípy při rekognoskaci tohoto prostoru ve vztahu ke středověkému osídlení zdejší krajiny našli roku 1987 jen zlomky užitkové keramiky datované do 13. –14. století⁴⁵⁾.

Komentář: V. Sacher (1966) se ve svém článku domnívá, že oronymum Sklářský (správně Skleněný) vrch jihovýchodně od osady Babylon se vztahuje k provozu sklárny na panství Nový Zámek, lokalizované někde na k. ú. Robče jihozápadně od České Lípy. Ta však byla činná až ve 2. polovině 17. století, zatímco nejstarší známý název tohoto vrchu je již z roku 1597 zapsán v deskách zemských (DZ 171 M 1–2; Sedláček 1920, 197: „Skleněný vrch, 1597 hora u Báby a Kvítkova něm. Gläsernberg“; Profous 1954, 24: „1597 ohledání komorníci: Skleněný vrch, les Baba“). Středověcí zemědělci, rybáři, lovci, brtníci, pojmenovávali spíše potoky, lesy i jiné terénní útvary než vlastní rozptýlené sídliště či řemeslné stanoviště (Boháč 1978, 28). Jistě tak činili i skláři.

21. k. ú. Svor III. (Röhrsdorf), obec Cvikov

P: Stanoviště je na východním úpatí vrchu Velký Buk (735 m n. m.), poblíž pramene pravobřežního přítoku Svitavky (Boberského potoka – viz pozn. 24); stanoviště je 505 m n. m.; pramen je ve vzdálenosti cca 30 m JV pod lokalitou;

PP: Nenalezen

L:

V: Rekognoskace terénu s následným povrchovým sběrem byla provedena 25. května 1997. Lokalita ZSSH byla kdysi poškozena zřízením lesní cesty a nyní mírným narušením hrabanky při čištění lesa. tím se na povrch dostaly hmotné prameny dokládající činnost zaniklé sklářské hutě.

HP: skleněné taveniny (nístějové sklo), kameny z vyzdívký pecí se slinutým skelným povrchem, zlomky tavicích pánví, zlomky užitkové keramiky, zlomek několikahraného opracovaného pískovce nejasné funkce.

D: Zlomky užitkové keramiky toto stanoviště ZSSH datují do přelomu 13./14. století.

Komentář: Dne 25. května 1997 jsem interpretoval předvedený prostor jako stanoviště ZSSH. To se nalézá cca 450 m jižně od stanoviště Svor I. Na nálezy hmotných pramenů dokládajících sklářskou hutní činnost jsem byl upozorněn přítelem p. ing. Rolandem Kirschem CSc. dne 23. května, poté, co jej na tyto nálezy upozornil p. Jiří Semerád (oba z Nového Boru), který objevil toto místo náhodně se svou dcerkou Jitkou dne 18. téhož měsíce. Za upozornění na tento nálezež ještě jednou oběma kolegům touto cestou děkuji, zejména Jiřímu Semerádovi, který mne na místo dovezl a pomohl mi při povrchovém průzkumu.

- X -

RESUMÉ

Celkový počet stanovišť a lokalit ZSSH vyexcerpovaných z literatury, kartografických pramenů, eventuálně náhodně nalezených v terénu čítá ke konci roku 1996 devatenáct (pomímám informaci o Kamenickém Šenovu – poř. č. 17 a poř. č. 13 – Svor II.). U tří bylo nalezeno stanoviště s velkou koncentrací nálezů hmotných pramenů, dokládajících sklářskou hutní činnost (zlomky tavicích pánví a pánviček, drobné skleněné kapičky, výjimečně zlomky skleněných výrobků, nístějové sklo) a zlomky užitkové keramiky, která nám pomáhá tato stanoviště nebo lokality s jistou tolerancí datovat. Z nich byla lokalita na k. ú. Svor I. zkoumána částečným odkryvem (Gabriel 1986, 1991). Dvě lokality jsou s drobnými nálezy, dokládajícími, že v těsné blízkosti je stanoviště ZSSH. U sedmi popisovaných katastrů jsou uváděny starší nálezy, které jsem nemohl posoudit, a tudíž je nelze časově zařadit. Přesto je hypoteticky řadím do doby středověku, neboť v jejich okolí nepracovala v mladším období jiná sklárna (mimo k. ú. Arnultovice). U tří obcí jsou doklady oronyma, tj. vlastní jména vrchů (k. ú. Trávník a Oslovice) a kopečku (k. ú. Drnovec), u jednoho traťový název (k. ú. H. Pysk).

Tento soupis ZSSH na okrese Česká Lípa není uzavřen a pokračující výzkum jistě mnohé doplní, nebo i změní. Tuto práci je proto třeba chápat spíše jako východisko budoucího podrobnějšího studia této problematiky.

POZNÁMKY

1. Více než 30 sklářských hutí a hutních studií (ateliérů); stav ke konci roku 1995.
2. Přednášky pořádané např. Klubem techniků místní pobočky tehdejší Československé vědeckotechnické společnosti, později přejmenované na Československou sklářskou společnost (od roku 1993 Česká sklářská společnost) při a. s. Crystalex Nový Bor.
3. E. Poche ve stati „Umělecká řemesla gotické doby“ ve dvousvazkové publikaci Dějiny českého výtvarného umění I, z roku 1984 uvádí na s. 491 pro dobu Václava IV. osm hutí.
4. Vycházel v letech 1930–1938 a 1948, tj. 10 ročníků.
5. Tento není totožný s autorem knihy „České sklo“ z roku 1893.
6. Ing. Václav Sacher byl od roku 1964 správcem muzea, které od toho roku bylo pobočkou Muzea skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou. Roku 1968 dovršil 60 let, dále však v muzeu působil jako průvodce do roku 1976, kdy zemřel. V letech 1963–1967 publikoval v časopisu Sklář, vydávaném tehdejšími n. p. Borské sklo Nový Bor, řadu článků o sklárnách a sklářské historii na Českolipsku a Děčínsku. Poté i jinde.
7. Od září roku 1968 do konce roku 1979 jsem byl správcem a odborným pracovníkem Sklářského muzea v Novém Boru.
8. Tato práce je záměrně dělena na dva okresy (Českolipský a Děčínský), i když to odporuje geomorfologii tohoto regionu i sklářské kolonizaci. Toto dělení si vynutil celkový rozsah studie. Následný díl, týkající se ZSSH děčínského okresu, bude v některém dalším svazku tohoto sborníku.
9. Za tato datování jsem povinován díky příteli archeologovi PhDr. Františku Gabrielovi z České Lípy.
10. Téměř shodná studie jako v roce 1981, poněkud rozšířená.
11. Datace PhDr. F. Gabriela.
12. Koch, D., kolem r. 1926, na s. 131 uvádí rok 1706. Vojtišková, M. a kol., 1978, uvádí na s. 56 rok 1754.
13. Touto cestou mu za sdělení a předložení nálezu ještě jednou děkuji.
14. Ty však mohly být doneseny z nedaleké zaniklé barokní sklárny v Juliovcé (dříve Juliusthal).
15. Dále hajný B. Vosecký sdělil, že nálezy byly i nad osadou Hamr, v místě kopce s oroným Volská hlava, nad levým břehem Hamerského potoka. Je možné, že to je mnou nalezené stanoviště zde pod poř. č. 4.
16. Telefonicky sděleno 29. 7. 1991 PhDr. V. Růžičkou ze Svoru. Osobní rekognoskace v červnu 1995 a koncem roku 1996.
17. V místech před několika málo lety rozšířené lesní cesty na okraji loučky byla kamenná studánka, jak mi sdělil dr. V. Růžička, ze Svoru.
18. Pomístní jméno „Jägerwiese“ – mapa stabilního katastru z roku 1843 uložena ve Státním okresním archivu Česká Lípa. Ale také „Waldbereiter-Wiese“ – Spezialkarte XIV – Zwicau – Neuhütte, 1:25 000, z roku 1877.
19. Cítuje Sommerovou Topografii Čech.
20. Uložena je u archeologa dr. F. Gabriela v České Lípě. (Památkový ústav Ústí nad Labem, detašované pracoviště v České Lípě).
21. Dne 30. 4. a znovu 22. 10. 1995 mi sdělil pan M. Jelínek z Trávníku čp. 82, že asi před pěti lety byla tato křižovatka lesních cest upravována, „tak to tam vlastně odkryli“.
22. Pan Vocásek pobýval na chalupě v Trávníku čp. 87 u příbuzných Musilových z Prahy. Narodil se před rokem 1900; původně pocházel z Plzně, kde jako školák pomáhal tehdejšímu řediteli muzea J. Škorpilovi (?) při archeologických výkopech.
23. Na mou korespondenci ze září 1990 rodina Musilova nereagovala.

24. V případě, že od dob D. Kocha nebylo provedeno přečíslování domů v obci, což se mi nepodařilo spolehlivě ověřit.
25. Zde děkuji oběma majitelům za umožnění prohlídky jejich pozemků.
26. Jak mi sdělil majitel stavení p. Jaroslav Pýcha v roce 1993.
27. Těž jmenován Bobří potok – viz Zemědělský lexikon ČSR z roku 1984. Na turistické mapě Českosaské Švýcarsko 1 : 50 000 z roku 1992 Boberský potok, na mapě ČSR list M-33-42-C z roku 1951 Rousínovský potok. Srovnej text Gelnar 1992a a Gabriel 1986 a 1991.
28. Domnělou ves Friedrichsdorf (také Friedersdorf, Friedrichsthal) hledali po polovině našeho století mnozí badatelé, např. bratři Bienertové ze Šluknova, ing. K. Stein z Varnsdorfu, ale bezvýsledně. Nedaleko JV směrem je pomístní jméno „Alte Mühlen“ (např. Friedrich 1919, 35).
29. Ten druhotně použit jako zdící materiál sklářské (tavicí?) pece. Hypoteticky se domnívám, že žernov mohl sloužit k jemnému rozemílání ve stoupách nadrceného křemene.
30. Psáno v různých variantách – viz pozn. 25.
31. V roce 1988 napsal archeolog dr. Z. Smetánka, že: „V představách mnoha lidí je zánik středověkých vesnic obvykle spojen s válečnými událostmi, nebo s různými přírodními katastrofami včetně morových epidemií“. Literatura lokality této ZSSH je toho dokladem.
32. Za tuto informaci jsem povinován díky příteli ing. J. Panáčkovi z České Lípy, který spolu s dr. F. Gabrielem se středověkým osídlením Českolipska mnoho let intenzivně zabývá. Je zajímavé, co bylo popudem k pozdějšímu dotvoření názvu tohoto řemeslného stanoviště.
33. Reim s.12–13: „Damals mag diese Gebirgsgegend viel bewohnt gewesen seyn, die zeigen auf dem Hengstberge noch Spuren von da gestandenen Hütten, gefundene mit alterthümlichen Figuren verzierte Ofenkacheln, und an der hintern Seite des Berges noch ersichtliche Ackerfeldbeete.
In diesem Gebirge haben hie und da vor Zeiten Glashütten stehen mögen, auch sind Kohlenbrennerelen an mehrern Stellen betrieben worden; denn man fand noch nicht gar längst ganze und zerbrochene Schmelzhafen, und allerlei Glasschlacken auf der Försterwiese, jetzigen Hammermühle, Juliusthal und Oberlichtenwalde.“
Překlad: „V té době byla tato horská oblast hodně obydlená. Poukazují na to stopy např. na Hengstbergu (nyní vrch Kobyla, pozn. M. G.) v místě, kde stály chaty, byly nalezeny kachle ozdobené starobylými figurami, a na zadní straně kopce, ještě znatelná políčka.
V těchto horách stávaly tu a tam před lety sklářské hutě, také tam byly mláče, na celé řadě míst, neboť se našly ještě nedávno celé nebo rozbité tavicí pánve a všelijaká nistějová skla na Fořtově louce, nynějším Hamru, Juliovce a Horní Světlé.“
34. „po návrší do Nové hutě při říšské silnici. Jméno a sídlo huti sklářské, stávající při stanici dráhy dnešní až do 18. st. Byla to snad ona nejstarší v Čechách, založená již ve 13. st. p. Petrem Berkou z Dubé.“
35. To znamená: pramen, mírně ukloněný terén, dřevo, jíl, křemen (ten ve formě valounků) – autopsie.
36. „Kamenický Šenov v severních Čechách, významné středisko sklářské výroby a zušlechťování skla; sklářská huť činná již r. 1443, jedna z nejstarších v zemi.“
37. Nyní obec Kytlice (okr. Děčín), severně od Nového Boru.
38. Hantschel, F. 1907, s. 279 (překlad): „když přejdeme (od severu, pozn. M. G.) sedlo mezi Medvědí vrchem (669 m n. m.) vpravo a Pramenným vrchem vlevo, dostaneme se na tzv. Seifert, mýtinu, kde měla v 16. století stát ves a sklárna, na což poukazují různé nálezy sklářských pánví a nistějového skla“. Tohoto autora cituje M. Lehman roku 1926 na s. 410 a anonymní pisatel roku 1934 v BzH na s. 135–136 (zde je ale chybný přepis Hantschelova článku!). Dále se o sklárně v Polevsku zmiňuje E. Schebek (1878): „in dem sogenannten Schindelwald (grossem Seifert)“; ale zde se jedná o sklárnu z přelomu 17. a 18. století (Gelnar 1996b, 47, 50).

39. Viz závěr předešlé poznámky.
40. Zmiňuje nálezy na Seifertu u Klíče (bez jejich datování), s odkazem na jejich uložení v muzeu v České Lípě.
41. Jaroslav Musil dokázal dobře interpretovat tyto jím nalezené zlomky skla, neboť celý život pracoval ve sklárně, zejména jako huťmistr; zemřel roku 1992.
42. Překlad: „Skleněná struska byla nalezena i na Klíči“. I když tento údaj nutno interpretovat střizlivě. Nejspíše tyto nálezy byly na jeho úpatí (kterým směrem?), či v jeho sedle.
43. Toto mi sdělil v sedmdesátých letech železničář p. Kalina ze Sloupu. Údajně měl o tomto také mít povědomost místní farář F. Mal.
44. A. P. (tj. Amand Paudler) cituje poznámku (signovanou: P – tedy opět Paudler) v MNEC z roku 1890 na s. 271.
45. Dopis ing. J. Panáčka z ledna 1994.

PRAMENY A LITERATURA

- Balbín, B., 1679: *Miscellanea Historica regni Bohemiae*, cap. 21, Pragae.
- Brehm, E., 1902: *Vergehen – Entstehen*, MNEC 25, s. 209–229.
- Boháč, Z., 1978: K metodice studia dějin předhusitského osídlení v Čechách. *Historická geografie* 17, s. 3–59.
- Brožová, J., nedat. (kolem 1977): *České sklo 1800–1860, katalog I – sbírka skla. Umělecko-průmyslové muzeum v Praze*, nestr.
- Černá, E., 1987: Příspěvek k podobě zaniklých středověkých skláren v Čechách, *Archaeologia historica* 12/87, Brno, s. 405–411.
- Dějiny českého výtvarného umění I, Praha 1984.
- Desky dvorské 21/96. Státní ústřední archiv Praha.
- Fechtner, K., 1898: *Die Kaisersäule in Stadtpark*, MNEC 21, s. 113–125.
- Friedrich, J., 1919: *Die alte Mühlen*. MNEC 42, s. 35–36.
- Gabriel, F., 1986: *Nálezová zpráva. Krajské muzeum v Teplicích, Archeologický ústav Praha č. j. 4425/87*.
- Gabriel, F., 1991: *Nálezová zpráva Svor – Pod Bouřným. Ústí nad Labem, strojopis*.
- Gabriel, F. – Panáček, J., 1996: *Hrad Milštejn, Bezděz*, 4, s. 17–35.
- Gelnar, M., 1988: *Poznámky k metodice vyhledávání zaniklých stanovišť sklářských hutí a zpracování jejich nálezů*. In: *ZVOTAM (Archeologia technica)*. Technické muzeum v Brně, s. 129–142.
- Gelnar, M., 1990: *Středověké sklářství ve střední části severních Čech, strojopis pro Glasrevue (nepublikováno)*.
- Gelnar, M., 1991b: *Hlášení pro ArÚ Praha, č. j. 1044/92*.
- Gelnar, M., 1992a: *Hlášení pro ArÚ Praha, č. j. 3467/92*.
- Gelnar, M., 1992b: *Středověké sklářství v severních Čechách*. In: *ZVOTAM (Archeologia technica)*, Technické muzeum v Brně, s. 14–21.
- Gelnar, M., 1993: *Hlášení pro ArÚ Praha, č. j. 397/93*.
- Gelnar, M., 1995: *Středověká sklářská kolonizace severních Čech a její vazba na přírodní prostředí*. *Historické sklo 2, Sborník pro dějiny skla. Čelákovice-Plzeň* (v tisku).
- Gelnar, M., 1996a: *Staré sklárny Krásnolipska, Antique č. 4, roč. III, s. 47–49*.
- Gelnar, M., 1996b: *Sklářské hutě v Lužických horách a v jejich podhůří*, *Bezděz*, 4, s. 37–74.
- Gelnar, M., 1996c: *Počátky středověkého sklářství. Klodzsko* (v tisku).
- Hantschel, F., 1894: *Nordböhmischer Touristen-Führer*. Leipzig.

- Hantschel, F., 1896: Touristen-Führer durchs böhmische Niederland. Smichow.
- Hantschel, F., 1905: Kammweg-Führer von der Jeschkenkoppe bei Reichenberg bis Rosenberg bei Tetschen. Prag-Smichow.
- Hantschel, F., 1907: Nordböhmischer Touristen-Führer, Leipa, 2. vydání.
- Hantschel, F., 1911: Heimatkunde des politischen Bezirkes B. Leipa. B. Leipa.
- Hockauf, A., 1885: Heimatkunde des politischen Bezirkes Rumburg. Rumburg.
- Hrady, zámky a tvrže v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, III – Severní Čechy, Praha 1984.
- Choc, P., 1963, Osídlení Čech před účastí cizích kolonistů, Demografie 1, roč. V. s. 38–52.
- Jindra, L., 1990: Historie vývoje skla na Novoborsku a prácheňské zajímavosti. Strojopis pro a. s. Crystalex Nový Bor.
- Jindra, V., 1991 a n.: Dějiny Nového Boru a jeho obcí. Novoborský měsíčník, příloha, Nový Bor.
- Kinský, B. a spolupracovníci, 1928: Ralsko – Ještěd a Lužické hory. Česká Lípa.
- Klos, R., 1995: Přehled dějin města Krásná Lípa s okolím do třicetileté války. Krásná Lípa.
- Koch, D., nedat. (kolem 1925): Heimatskunde des Schulbezirkes Deutsch-Gabel. Deutsch-Gabel.
- Koch, D., nedat. (kolem 1926): Heimatkunde der Gerichtsbezirke Deutsch-Gabel und Zwickau in Böhmen. Zwickau i. B.
- Kubát, J. – Gelnar, M. – Horáček, J., 1982: Příspěvek ke studiu historie sklářské techniky v oblasti Lužických hor z hlediska použitých pánví. In: Historie sklářské techniky a technologie, Dům techniky ČSVTS Ústí nad Labem, s. 176–196.
- Kutač, V., nedat. (kolem 1993): Sklo v oblasti kolem Nového Boru a Kamenického Šenova. Strojopis pro a. s. Crystalex Nový Bor.
- Lehman, M., 1926: Führer durch die Oberlausitz und das nördliche Böhmen. Bautzen. 3. vydání.
- Mareš, F., 1893: České sklo. Praha.
- NN, 1893: Nachrichten über den Nordböh. Excursions-Club. MNEC 16, s. 186 a n.
- NN, 1929: Verschundene Orte im nördl. Böhmen. Unser Wandern VII–VIII, roč. 4, s. 27.
- NN, 1934: Aus der Lindenauer Gemeindechronik, BzH, s. 60–62
- O. Sch., 1937: Wüste Marken im Grenzgebirge, BzH, s. 74–77
- P. (Paudler), 1890: Correspondenz der Redaktion. MNEC 13, s. 271.
- Palme, A., 1852: Warnsdorf mit seinen historischen Denkwürdigkeiten. B. Leipa.
- Panáček, J. – Gabriel, F., 1983: Přehled pramenů k dějinám vesnického osídlení okresu Česká Lípa. Historická geografie 21, s. 133–175.
- Paudler, A., 1904: Der neue Kammweg vom Jeschkem zum Rosenberge. Leipa.
- Pergelt, F., 1937: Wo lag Glasendorf? BzH, s. 201–208.
- Petráň, J. a kol., 1985: Dějiny hmotné kultury I, část 2, Praha.
- Profous, A., 1947: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, díl I, Praha.
- Profous, A., 1949: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, díl II., Praha.
- Profous, A., 1951: Místní jména v Čechách etc., díl III., Praha.
- Reim, A., 1849: Die Burgruine Mühlstein und ihre nächste Umgebung. Neuhaus.
- Richter, K., 1960: Geschichte des Niederlandes, Sonthofen im Allgäu.
- Sacher, V., 1963: První huť v naší oblasti, I–IV. Sklář č. 16–19, roč. 3, nestr., Nový Bor.
- Sacher, V., 1966: Huť v Robči u České Lípy, Sklář, č. 1, roč. 6, nestr., Nový Bor.
- Sedláček, A., 1920: Snůška starých jmen, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy. Praha.
- Sedláček, A., 1932: Hrady, zámky a tvrže království Českého, X, Praha.
- Seidel, A., 1895: Sonderbare Quellen, MNEC 18, s. 276–277.
- Schaller, J., 1786: Topographie des Königreichs Böhmen, díl IV, Prag.
- Schebek, E., 1878: Böhmens Glasindustrie und Glashandel. Prag.
- Sieber, J., 1924: Gedenkbuch der Marktgemeinde Arnsdorf. Arnsdorf.

- Slavičková, H. – Cvrk, F., 1993: Kytlicko, sklářské vesnice na Horní Kamenici, Děčín.
- Smetánka, Z., 1988: Život středověké vesnice, Praha.
- Sommer, J. G., 1833: Das Königreich Böhmen, díl I. Leitmeritzer Kreis, Prag.
- Sommer, J. G., 1834: Das Königreich Böhmen, díl II. Bunzlauer Kreis, Prag.
- Sovadina, M., 1995: Dvůr Václava I. Sborník archivních prací 45, s. 3–40.
- Sovadina, M., 1997: Ronovci a Žitava ve 13. a v 1. čtvrtině 14. století, Bezděz, 6, s. 7–
- Stránský, P., 1643: Respublica Bojema. Leida.
- Stein, K., 1981: O některých názvech výšin v Lužických horách. Zpravodaj místopisné komise ČSAV, č. 4–5, roč. 22, s. 482–489.
- Stein, K., 1985: Několik oronym z Lužických hor. Z minulosti Děčínska a Českolipska 4, s. 397–437.
- Stellzig, W. A., 1879: Vortrag über ein Glas Wasser. MNEC 2, s. 139–143.
- Stolle, A., 1894: Berge um Zwickau. MNEC 17, s. 189–194.
- Šimák, J. V., 1935: Z minulosti severních Čech. Bezděz, roč. VI, č. 1, s. 1–13.
- Šimák, J. V., 1938: Pronikání Němců do Čech kolonizací ve 13. a 14. století. Praha.
- Štěpánek, M., 1969: Strukturální změny středověkého osídlení I–II. Československý časopis historický, 17, s. 457–488, 649–680.
- Šůla, J., 1980: Sklářská kolonizace Orlických hor ve světle místních a pomístních jmen. Zpravodaj místopisné komise ČSAV, č. 2–3–4–5, část druhá, roč. 21, s. 651–657.
- Umění doby posledních Přemyslovců. Střeďočeské muzeum v Roztokách u Prahy.
- Urban, J., 1979: Lichtenburská država na Českomoravské vrchovině ve 13. a 14. století. Historická geografie 18, Praha, s. 31 an.
- Vojtišková, M. a kol., 1978: Osídlení českolipského okresu ve světle archivních dokladů. Česká Lípa.
- Volf, M., 1968: Hospodářský a sociální obraz Litoměřického kraje podle berní ruly. Sborník archivních prací, 18, s. 132–120.
- Weikert, J., 1937: Die Besiedlung des Lausche-Hochwaldgebietes. BzH, Folge 15, s. 113–120.
- Zimmermann, K., 1904: Aus Mitgliederbriefen. MNEC 27, s. 390–404.
- Zuman, F., 1936: Severočeské sklářství. Bezděz, 7, s. 165–173.
- Zuman, F., 1938, Sklárna Nová Huť na zákupském panství. Časopis pro dějiny venkova, XXV, s. 90–109.
- Zuman, F., 1939: Dvě zaniklé sklárny na panství zákupském. Časopis společnosti přátel starožitností, 47, s. 1–11, 84–92, 137–140, 154–165.
- Žemlička, J., 1990: Přemysl Otakar I. Praha.

RESUMÉ

Mittelalterliche Glashütten auf dem Gebiet des Bezirkes Česká Lípa

Michal Gelnar

Die jahrhundertealte Tradition der hiesigen Glasindustrie war nur herauszufühlen aufgrund von zwei schriftlichen Quellen und aufgrund ungenauer, unsicherer Erwähnungen in der al-

ten Regionsliteratur. Aus den schriftlichen Quellen waren vom Mittelalter die Glashütten in Horní Chřibská (Ober Kreibitz) und im Wald Doubice bei Krásná Lípa (Schönlinde) bekannt. Weitere zugrunde gegangene Glashütten, die in der alten auf Deutsch geschriebenen Regionsliteratur erwähnt wurden, funden keine Stütze weder in schriftlichen, noch in materiellen Quellen. Die Überbleibsel der eingegangenen Glashütten wurden vorzeiten bei Waldnutzung gefunden, oder blieben in Gedächtnissen ursprünglicher Bewohner erhalten. Einige zugrunde gegangene Glashütten konnte man in den Oronymen vorausfühlen, die in den alten, wenn auch nicht sehr zahlreichen Karten dieser Region aufgezeichnet sind.

Deshalb begann seit Anfang der siebziger Jahre eine Terrainserkundung, die diese unsicheren Erwähnungen entweder bestätigen, oder ablehnen sollte. Auf diese Weise sind einige Standplätze der zugrunde gegangenen mittelalterlichen Glashütten entdeckt worden, die den Zeitpunkt der Anfänge der hiesigen Glasindustrie tiefer schienen, als je vorausgesetzt wurde.

Diese Arbeit führt alle Erwähnungen über die mittelalterlichen Glashütten oder die undatierten Funde an, bei denen wir ihre Beziehungen zum Mittelalter voraussetzen, um den künftigen Forschern ihre Arbeit einigermaßen zu erleichtern.

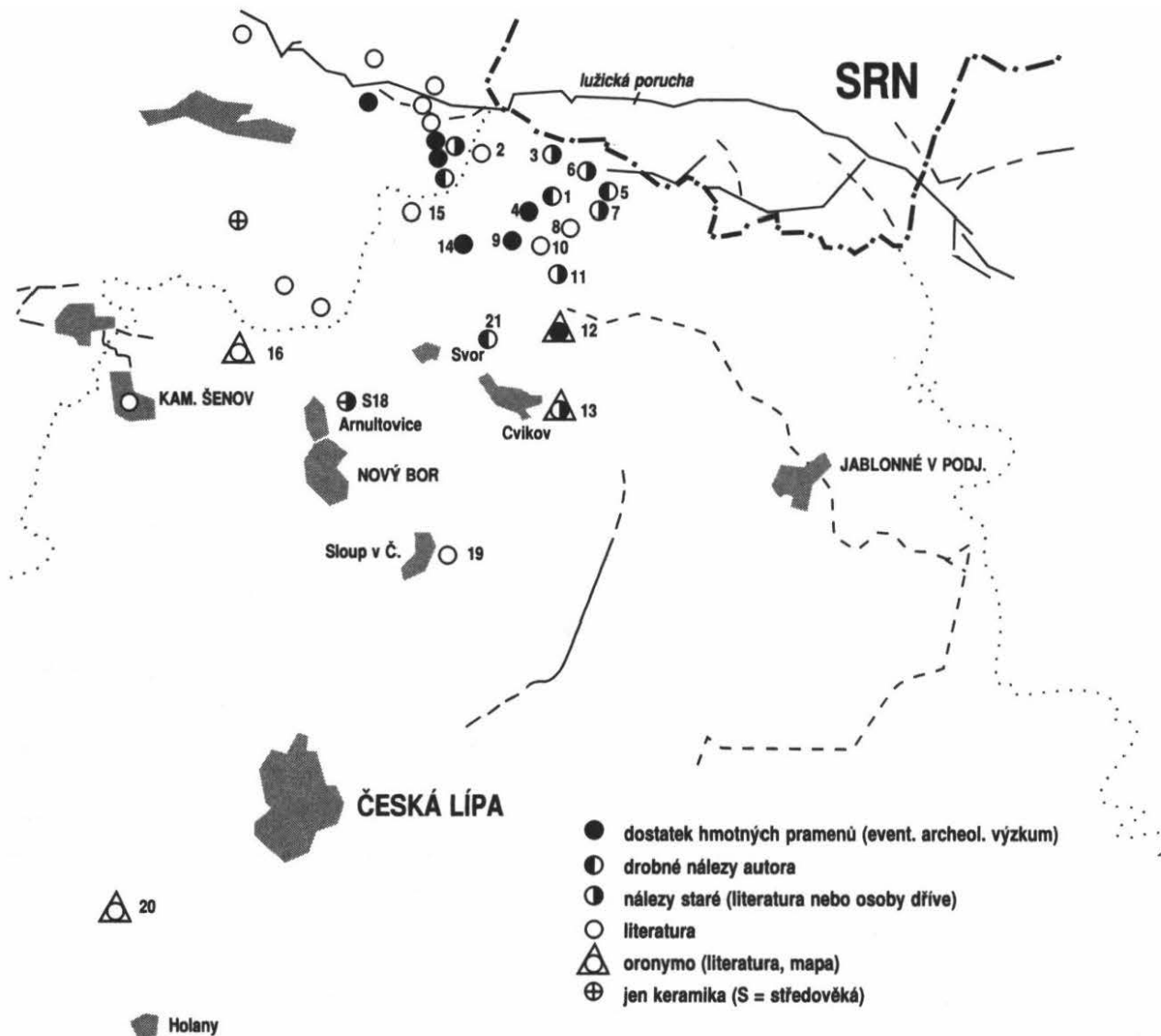
Nachweise der Tätigkeit der mittelalterlichen Glashütten wurden gefunden nicht nur in Katastern, von denen es nur indirekte Erwähnungen gibt, sondern auch in Katastern, die in der alten Literatur gar nicht erwähnt werden. Diese ehemaligen Standplätze der mittelalterlichen Glashütten kann man nach Bruchstücken der Gebrauchskeramik datieren, die die Funde der materiellen Quellen begleiten und die ehemalige Tätigkeit einer Glashütte gestätigen.

Die Zahl der Standplätze und der Lokalitäten ist am Ende des Jahres 1996 fünfzehn. Bei drei von ihnen besteht eine grosse Konzentration von materiellen Quellen (Bruchstücke der Schmelzpfanne und -pfännchen, Herdglas, abgeschmelzte Gesteine aus Ofenkonstruktionen, Bruchstücke der Gebrauchskeramik). In drei Lokalitäten gibt es kleinere Funde, die die Existenz der ehemaligen Standorte mittelalterlichen Glashütten in ihrer Nähe belegen. Bei drei Gemeinden gibt es Benennungen der Hügel als Belege, die die Tätigkeit der Glasmacher voraussetzen.

Standorte oder Lokalitäten der eingegangenen mittelalterlichen Glashütten sind auf den Katastern von den Gemeinden Horní und Dolní Světlá (Ober und Nieder Lichtenwalde), Naděje (Hoffnung - westlich vom Wasserbehälter), Trávník (Glaser) und Svor (Röhrsdorf) am Fuss des Hügels Bouřný, am Boberský potok (Bieber Bach). Auf dem letztgenannten Kataster wurde 1987 eine archeologische Aufklärung durchgeführt, die hier die Existenz und Betrieb einer Glashütte schon in der Hälfte des 13. Jahrhunderts bestätigte. Die Tätigkeit der Glashütten in Katastern der Gemeinde Horní Světlá wurde mit Zeitangabe um 1300 versehen.

Das Studium von mittelalterlichen Glashütten ist neben den Erkenntnissen über die Historie der Glastechniken und Glastechnologie auch eine gute Quellenbasis zur Lösung mehreren viel weiterer Probleme, die mit der ökonomischen, sozialen und kulturellen Entwicklung der mittelalterlichen Gesellschaft in böhmischen Ländern zusammenhängt. Beim absoluten Mangel an schriftlichen Quellen gehören sie auch zu den Stützpunkten der Erkenntnisse über die mittelalterliche Kolonisation dieser Gegend.

Die Grundstücke, auf denen die Glashütten im Mittelalter belegbar sind, wurden aus Zittau von dem bedeutsamen und mächtigen Adelsgeschlecht von Ronow verwaltet. So ist mit höchster Wahrscheinlichkeit die Planmässige Glasmacherkolonisation auch des heutigen Bezirks Česká Lípa diesem böhmischen Feudalgeschlecht zu verdanken.

© Michal Gelnar, 1996

1. Horní Světlá pod Luží I - ves	12. Trávník I - ves
2. Horní Světlá pod Luží III - Pěnkavčí vrch	13. Drnovec I - ves
3. Holní Světlá pod Luží II - vrch Luž	14. Svor I - vrch Bouřný
4. Horní Světlá pod Luží IV - vrch Kopřivnice	15. Svor II - vrch Stožec
5. Dolní Světlá pod Luží I - ves	16. Horní Prysk I - Stříbrný vrch
6. Dolní Světlá pod Luží II - vrch Luž	17. Kamenický Šenov
7. Dolní Světlá pod Luží III - Kamenný vrch	18. Arnultovice I - Medvědí vrch
8. Mařenice I - vrch Volská hlava	19. Sloup v Čechách - vrch Slaviček (?)
9. Naděje II - vrch Naděje	20. Holany - Skleněný vrch
10. Naděje III - v místech vodní nádrže Naděje	21. Svor III. - Velký Buk
11. Naděje I - ves	

SEVEROČEŠTÍ RAFINÉŘI A OBCHODNÍCI SKLEM V OBCHODNÍ KORESPONDENCI HARRACHOVSKÉ SKLÁRNY NOVÝ SVĚT V 1. POLOVINĚ 19. STOLETÍ

2. ČÁST

Jarmila Brožová

Sklářské podnikání v Čechách vyžadovalo vzájemnou spolupráci výrobců skla, rafinérů i obchodníků sklem. Tyto vzájemné vztahy dokumentují památky archivní povahy, zejména účetní materiál firem a jejich obchodní korepondence. Velmi důkladný pohled na způsob sklářského podnikání v naší zemi poskytuje archiv harrachovské sklárny Nový Svět v Krkonoších, zejména pro 1. polovinu 19. století. Z velké šíře obchodních kontaktů harrachovské hutě byly vybrány doklady, vztahující se k severočeské oblasti, nejvýznamnější pro rafinaci českého skla a pro obchod českým sklem. První část této studie byla věnována rafinaci skla a obchodu sklem na panství Sloup v 1. polovině 19. století¹⁾, tato druhá část je zaměřena na panství Česká Kamenice, které patřilo v té době knížecí větvi rodu Kinských. Rafinace skla a obchod sklem tvořil na obou panstvích důležitou složku podnikání, jejíž význam překračoval rámec litoměřického kraje, v němž se obě panství nalézala.

Úzké obchodní spojení významné harrachovské hutě Nový Svět, která nejen vyráběla sklo mimořádné kvality, ale která je též vynikajícím způsobem rafinovala, s mnoha obchodníky sklem a rafinéry v Čechách a v řadě zemí Evropy, lze sledovat v účetních knihách a obchodní společnosti hutě; ty byly vedeny na svou dobu velmi důkladně a moderně²⁾. Obsahují detailní informace o tehdejší kooperaci jednotlivých složek českého sklářského podnikání, které bývá charakterizováno jen povšechně. Živé obchodní styky hutě se severočeskými obchodníky a rafinéry skla byly výrazné zejména v první polovině 19. století.

Rafinace skla a obchod sklem na panství Česká Kamenice získal v průběhu doby osobitý charakter, zčásti odlišný od sklářského podnikání na panství Sloup. Odbyt surového malovaného a řezaného skla směřoval z panství Česká Kamenice zejména na Balkán a Blízký Východ; významná byla též výroba lustrů, která zastínila v průběhu 1. poloviny 19. století nejen ostatní výrobce lustrů ze sousedního panství Sloup, ale i lustraře z mladoboleslavského kraje.

Rod Kinských byl ve své knížecí linii majitelem panství Česká Kamenice od roku 1614. Ke Kamenici patřilo nejen staré centrum sklářské výroby Chřibská, ale též Hillův Mlýn, Mistrovice, Oldřichov, Prácheň, Dolní a Horní Pysk, především však Kamenický Šenov.

Kamenický Šenov byl podle obecní kroniky³⁾ založen Lužickými Srby. Ve 14. století je zmiňován jako „Schenov“ (1362), „Schonaw“ (1364), „Sonow“ (1369), v 17. století je uváděn již jako Kamenický Šenov (Stein Schöna). Rafinace skla

řezbou patrně začala již v letech třicetileté války a obchod sklem na konci první čtvrti 17. století.

V Kamenickém Šenově bylo činně mnoho kuličů, řezáčů a malířů skla, kteří se roku 1694 sdružili v cech. V letech 1682–1721 provozoval úspěšně dálkový obchod sklem kamenickošenovský obchodník Georg Franz Kreybich. Počet obchodníků sklem se zvyšoval a začal svůj obchod chránit různými opatřeními, jako např. 10. října 1715 při exportu skla do Portugalska. Ačkoliv rafinace skla řezbou dosáhla v Kamenickém Šenově v první čtvrti 18. století vysokého stupně kvality, zůstávalo obyvatelstvo nadále velmi chudé. Roku 1728 prý prohlásil místní děkan Teigl že „kdyby neuměl farář v Kamenickém Šenově řezat sklo, nemohl by zde, vzhledem k nepatrnému příjmu od farníků, vůbec žít“⁴⁾. V Kamenickém Šenově vznikly obchodní domy, které se orientovaly na prodej skla zejména do Konstantinopole a Smyrny. Z nich nejvýznamnější byli obchodníci Hölzelové a Vogelové. Nejstarší zpráva o obchodním spojení harrachovské sklárny s těmito obchodníky pochází již z roku 1796. Kупovali z Nového Světa především barevné sklo, které bylo určeno do Turecka a Španělska. Doba napoleonských válek i následující léta byla pro harrachovskou huť, tak jako pro ostatní české výrobce skla, krajně nepříznivou. Odbyt skla byl mizivý. Ještě roku 1816 čekali i obchodníci z Kamenického Šenova na obnovení odbytu barevného skla (Kniha zpráv a rozhodnutí 10. 7. 1816). K dosavadním obtížím harrachovské hutě přispěl ještě finanční patent Pruska, který zastavil vývoz českého skla do Slezska. Tehdy navrhli vedoucí pracovníci hutě J. Pohl a E. Novák hraběti Johannu Harrachovi 1. 6. 1822, aby huť vstoupila do některé turecké obchodní společnosti kamenickošenovských obchodníků sklem, neboť ty mají stálý odbyt skla. Upozorňovali na přední obchodní domy Vogel, Zahn a Hölzel, které vlastní velké sklady skleněného zboží v Konstantinopoli a Smyrně. Hrabě Harrach tento návrh zamítl, neboť nebyl ochoten dávat sklo na kredit, „jak to činí kamenickošenovské turecké obchodní společnosti“. Sklárna Nový Svět se tedy musila pokusit překonat pro ni obtížné období nepatrného odbytu výrobků sama.

Charakteristiku současného severočeského obchodu sklem podal Johann Pohl, správce harrachovské hutě, ve svém dopisu ze 6. března 1834. Odpovídal v něm Heintelmannovi z Kaufbeurenu na doporučení Turiniho, vedoucího skladu harrachovských výrobků ve Vídni, a reagoval na záměr Heintelmanna zahájit obchod sklem do „Východní Indie“. J. Pohl zdůraznil, že sklárna Nový Svět produkuje jen jemně rafinované výrobky, ale že někteří čeští obchodníci sklem, např. z Jablonce nad Nisou, nebo z Kamenického Šenova, Polevska a Falknova, „založili svůj obchod na obyčejných výrobcích“, které kupují ve všech českých a moravských sklárnách. J. Pohl tak charakterizoval severočeský obchod sklem tradičně zaměřený na prodej velkého množství levnějšího barevného skla, částečně rafinovaného. J. Pohl odmítal způsob kamenickošenovského obchodu znovu v dopise z 8. září 1844: „(vyvážené) sklo je téměř nebroušené a v tak nízkých cenách, že jim solidní výrobce nemůže konkurovat“⁵⁾. J. Pohl se obával ztráty objednávek obchodních přátel harrachovské hutě, aplikovali by se podobný způsob obchodu i v Novém Světě. Roku 1850 nadále J. Pohl odmítal prodávat surové sklo a odkazoval zájemce na firmu Konrath z Kamenického Šenova, která prodávala své levné sklo. Je známo, že tato firma si zajistila dostatek

surového skla z vlastní sklárny, kterou vedla v Milovech na Českomoravské vysočině⁶. Situaci firmy Konrath J. Pohl dobře znal, neboť harrachovská huť s ní obchodovala od roku 1842 (Kniha korespondence, 18. 10. 1842).

Detailní faktury odeslaného skla z harrachovské sklárny do Kamenického Šenova jsou zachovány od počátku třicátých let 19. století. Velká část těchto obchodních knih byla zničena při několika požárech huti Nový Svět. Kontakty správce hutě J. Pohla se sklářskými podnikateli v severních Čechách byly poměrně časté. Záznamy hovoří o jeho cestě do Kamenického Šenova, Chřibské a Nového Boru (kde pravidelně bydlel u Friedricha Egermanna) v letech 1832, 1835 a 1843. Mohly být i častější. O svých cestách podával J. Pohl pečlivé zprávy své vrchnosti, kterou poníženě prosil o zaplacení některých svých výloh, neboť své cesty uskutečňoval podle vlastního uvážení a nikoliv z rozkazu hraběte. Harrachovské knihy objednávek a faktur dokumentují, o jaké výrobky měli kamenickošenovští obchodníci zájem. Jejich prostřednictvím rozšiřovala sklárna Nový Svět prodej svého skla dalším, vesměs zahraničním zájemcům, s nimiž neměla pravidelné obchodní spojení.

J. Pohl si velmi cenil podnikání kamenickošenovské firmy Vogel⁷; ta kupovala ve třicátých letech 19. století v Novém Světě všechny druhy barevného a vrstveného skla, zejména však novosvětské „speciality“, jako např. barevně vrstvené kostní a alabastrové sklo, o němž se F. Vogel 12. listopadu 1839 vyjádřil, že „je krásné, ale drahé“ Vogelové kupovali ve velkém počtu harrachovské sklo se zatavenými pastami, ať to byly flakony nebo kropenky (Kniha faktur např. 17. 6. 1836) a ve čtyřicátých letech 19. století sklo vyráběné po vzoru benátských hutních technik se zatavenými barevnými vlákny. Vedle nitkového a síťového skla požadovali sklo s kříženými zatavenými různobarevnými vlákny, vesměs bílými, modrými a červenými, které vytvářely na povrchu nádob vzory skotských látek, tartany⁸. Jiným vítaným novosvětským výrobkem čtyřicátých let 19. století bylo sklo millefiori⁹, které je dosud vesměs považováno jen za výrobky francouzských a belgických skláren. Vogelové objednávali zejména špičky dýmek (Pfeifenspitzen), nebo knoflíky vycházkových pánských holí (Stockknöpfe, Millefioriknöpfe). Sklo millefiori je v našich muzejních sbírkách zastoupeno jen ojediněle. V muzeu hl. města Prahy je drobné těžitko a v Muzeu města Čáslavi v souboru harrachovského skla, který sem daroval hrabě Harrach roku 1910, je knoflík k vycházkové holi s věncem zatavených květů a úchytka k táhlu zvonku. Vedle Vogelů je kupovala i kamenickošenovská firma J. R. Müller syn a Comp. Tuto firmu zajímala především těžitka, hustě pokrytá zatavenými květinovými motivy („recht reich mit Blumen“). Na konci 40. let 19. století platili Vogelové velké účty za barevně vrstvené, probroušované sklo, které dávali sami malovat, zlatit, eventuálně zdobit řezbou (Kniha faktur 25. 6. 1847). Vogelům dávala huť Nový Svět též nádoby na likér v podobě holoubka, které byly v Orientě nezbytnou součástí svatebních zvyklostí.

S kamenickošenovským obchodním domem Zahn¹⁰ úspěšně obchodovala harrachovská sklárna od počátku třicátých let 19. století a snad i dříve. Tehdy dodávala m. j. römry s natavenými malinami (Kniha faktur, např. 24. 2. 1837, 60 kusů), sklo se zatavenými pastami, barevně vrstvené a probroušené sklo, jakož i části lustrů a lustrové ověšky. V roce 1841 (Kniha objednávek 22. 2.–1. 4. 1841) opakovaně požadovala

ceník novosvětských výrobků, který jim doporučila borská filiálka frankfurtské firmy J. Vogelsang a Müller, přední obchodní partner harrachovské hutě. Zahn při této příležitosti odůvodnil svůj zájem o ceník tím, že má sklad na předměstí Vídně a že od něj kupují mnozí prodejci skla, kteří zásobují další města v rakouských zemích. Obchodní kontakty harrachovské hutě s firmou Zahn pokračovaly i v druhé polovině 19. století. Tehdy se sklárna Nový Svět orientovala zejména na výrobu osvětlovacího skla, dílců lustrů a lustrových ověsků, které Zahn nadále kupoval.

Obchodní kontakty s kamenickošenovskou firmou Hölzel ¹¹⁾ udržovala harrachovská huť dlouhá léta. Johann Anton Hölzel kupoval v průběhu třicátých let 19. století různé harrachovské barevné sklo, zejména však nové, obchodně zajímavé výrobky. Mezi jiným též uranové sklo, které v Novém Světě objednával již roku 1840. Pro historiky, kteří se zabývají problémem vynálezu uranového skla a jeho autory, je zajímavá odpověď J. Pohla, v níž reagoval na Hölzlovu objednávku. V dopisech ze 6. a 12. května 1840 Pohl konstatoval, že sklárna Nový Svět zatím vyrábí uranové sklo jen ze skla kompozičního. Nedlouho poté informoval M. Bienerta z České Kamenice, který rovněž objednával uranové sklo, v dopise z 24. července 1840, že harrachovská sklárna vyrábí zelené uranové sklo tak jako Konrath v Kamenickém Šenově ¹²⁾. Je známo, že Konrath toto sklo vyráběl ve své huti Milovy na Českomoravské vysočině. Rovněž firma Hölzel odebírala z Nového Světa nádobky na likér v podobě holoubků ve velkém počtu a exportovala je do oblasti Blízkého Východu ¹³⁾ stejně jako Florian Vogel ¹⁴⁾. V závěru 40. let 19. století kupoval J. A. Hölzel v harrachovské huti též skleněnou bižuterii. Tak např. roku 1847 obdržel z Nového Světa 30 tuctů náramků z barevného kompozičního skla a 30 tuctů nérámků ze skla nitkového ¹⁵⁾. Řadu let kupoval Hölzel v Novém Světě těžítka ze skla millefiori se zatavenou pastou i bez ní (např. C. G. Hölzel roku 1853) ¹⁶⁾. Novosvětská huť dodávala Hölzlovi pokojové závěsné lampy z vrstveného probroušeného skla. Bronzové řetězy, na nichž byly tyto lampy zevěšovány, získávala harrachovská huť u svého dodavatele v Liberci; svým obchodním partnerům však doporučovala kupovat bronzovou montáž u paní Hoffmannové v Kamenickém Šenově, neboť její výrobky byly levnější ¹⁷⁾.

Zcela ojedinělý, ale zato velmi důležitý, je dopis Johanna Antona Hölzela z 19. května 1839, v němž sděluje J. Pohlovi, že je schopen pro sklárnu Nový Svět zajistit řezáčskou práci podle „obou vzorů, červeného a modrého“ ¹⁸⁾. Je známo, že červeně a modře vrstvené sklo vyráběla v Čechách nejkvalitněji harrachovská sklárna, její brusíči je osobitým způsobem dekorovali brusem a ornamentální řezbou. Pro figurální řezbu, zdá se, huť Nový Svět najímala příležitostně řezáče v severních Čechách a snad i na Karlovarsku. O toto sklo byl v Evropě tak velký zájem, že jeho produkce zaměstnávala tuto huť mnoho let. Zájem o rafinaci skla, kterou zajišťoval Hölzel v Kamenickém Šenově, měl J. Pohl ještě 30. dubna 1850, vyžadoval však, aby byla co nejlevnější.

Z mnoha kamenickošenovských obchodníků sklem udržoval obchodní kontakty s Novým Světém též Josef Heinrich, který kupoval zejména dětské nádobičko, zdobené brusem a malbou (Kniha faktur, např. 7. 2. 1834), a vdova po Ignáci Palme-Königovi, která v třicátých letech vedle barevných skleněných tabulí kupovala též sklo se zatavenými pastami (Kniha faktur, např. 12. 10. 1832; Kniha objednávek, např. červen 1833).

Překvapením jsou nepochybně dodávky harrachovské sklárny severočeským výrobcům lustrů. Lustrové ověšky a dílce lustrů se v Novém Světě vyráběly podle Produkční tabely jilemnického panství z roku 1747; v seznamu výrobků harrachovské hutě Nový Svět jsou pod položkou 11 uvedena závěsná a nástěnná svítidla (Häng- u. Wandt-Leuchter). V ekonomicky obtížném období třetí čtvrti 18. století se z Nového Světa vystěhovalo několik rodin Tietzů, kteří zde vyráběli lustry. Usadili se ve Friedrichsgrundu ve Slezsku, kde se účastnili výroby skleněných osvětlovadel pro pruského krále Friedricha II. Zejména lustry, určené pro Nový Palác v Postupimi, byly přijaty s velkou chválou a spokojeností. Tato okolnost je důkazem, že úroveň tohoto druhu výrobků harrachovské sklárny byla již v 18. století vysoká. V letech 1828 až 1835 dodala tato huť lustry do několika církevních staveb na jilemnickém panství, ale na přání hraběte Ernsta Harracha nesměla být výroba součástí křišťálových lustrů významnou složkou produkce hutě Nový Svět; důraz měl být nadále kladen na výrobu luxusního dutého skla.

Sklárna Nový Svět nadále vyráběla v omezené míře jak lustrové ověšky, tak dílce lustrů podle vlastních návrhů nebo podle požadavků, eventuálně podle zaslaných vzorů obchodních partnerů. Výroba výlisků lustrových ověšek v Novém Světě byla od roku 1826 zajištěna ¹⁹⁾ převzetím brusiče i s celou rodinou ze smržovského panství. Plně uspokojovány byly objednávky firmy J. Vogelsang a Müller z Frankfurtu nad Mohanem, Franze Steigerwalda z Würzburgu, s nimž tato huť obchodovala již od roku 1817, i Wilhelma Hofmanna z Prahy. Největší odbyt lustrových součástí směřoval do Vídně Josefu Lobmeyrovi a později jeho nástupcům. Neudiví tedy, že harrachovské lustrové ověšky a dílce lustrů kupovala též firma Josefa Zahna, jehož vídeňská firma úspěšně exportovala křišťálové lustry do Turecka. Zásobovali ji jablonečtí i harrachovští výrobci, bronzové kostry pro lustry byly vyráběny ve Vídni. Z obchodní korespondence J. Pohla s J. Zahnem víme, že roku 1839 ²⁰⁾ měla huť Nový Svět stálý sklad lustrových ověšek, z nějž Zahn kupoval jak běžné lustrové ověšky, tak pendeloky a pyramidy (Kniha korespondence, např. z roku 1844). Velmi úspěšný byl rok 1842, kdy podle dopisu J. Pohla z 25. června 1842 huť nestačila zajišťovat broušení ověšek a smržovští brusiči byli zcela zaměstnáni broušením prismatických a pyramid pro Nový Svět. V témže roce nabízela frankfurtská firma J. Vogelsang a Müller (Kniha korespondence 2. 5. 1842; 16. 5. 1842) spolupráci harrachovské huti, neboť s jejím lustrovým sklem „by se daly dělat tak velké obchody, že by se všichni výrobci lustrových ověšek v okolí položili“. Vedení sklárny reagovalo na tento návrh negativně.

Dosavadní obchodní spojení sklárny Nový Svět a Josefa Zahna bylo velmi úspěšné; v roce 1844 patřil Zahn mezi největší odběratele harrachovských lustrových ověšek a dílců lustrů. Největším z nich byl vídeňský Josef Lobmeyr, který v roce 1844 zaplatil za tento druh harrachovských výrobků 683 zlatých.

Významným kamenickošenovským odběratelem harrachovských lustrových ověšek byla též firma Hölzel. Mezi jinými tvary objednával Hölzel zejména ověšky – „modré kapky“, které byly tehdy oblíbenou výzdobou chrámových lustrů (Kniha korespondence 19. 8. 1842, harrachovské „modré kapky“ pro boční lustry kostela ve Frývaldově – dnes Jeseník). Hölzel objednával značný počet prismatických s lisovanou kytičkou (Kniha korespondence 26. 2. 1845), po 200 kusech.

Lustrové ověšky a dílce svítidel dodávala harrachovská huť do Kamenického Šenova i v druhé polovině 19. století. Tak např. v roce 1866 Elias Palme kupoval velké soubory lustrových dílců, zejména ramena a podobě rokajů, pyramidky a ramena pro girandoly, které byly zakreslovány k seznamům dodaného skla v harrachovských knihách faktur.

Kontakty harrachovské hutě Nový Svět s rafinérií a obchodníky sklem z Kamenického Šenova měly několik podob. Kamenickošenovští obchodníci objednávali nejzajímavější výrobky sklárny, i když je nedostávali ve výrazném množství. Objednávky místních výrobců lustrů vycházely ze zájmu o zpestření a rozšíření jejich vlastního základního sortimentu lustrových ověšek a dílců. Nejdůležitějším poznatkem pro historiky, kteří se zabývají harrachovskými řezáči skla, je zjištění, že kamenickošenovští řezáči skla se podíleli také na výzdobě figurálně řezaného harrachovského červeně a modře vrstveného skla, a to v letech 1845 až 1865.

Obec **Mistrovice** poprvé zmiňuje městská kniha České Kamenice roku 1412 ²¹⁾, osídlení se podstatnou měrou rozšířilo v polovině 16. století. Sklárství do vsi prý uvedli dva skláři z Krkonoš, kteří se zde prý usadili kolem roku 1712. V roce 1764 koupil Mistrovice František kníže Kinský včetně hospodářského dvora, jehož rozparcelováním vznikla obec Oldřichov. Rychtář Anton Ignác Vogel sepsal spis o vzniku Mistrovic ²²⁾, které prosluly znamenitými řezáči skla i úspěšnými obchodníky sklem; jejich obchodním partnerem byla dlouhá léta též harrachovská sklárna Nový Svět.

V 30. letech 19. století kupovali harrachovské sklo bratři Florian a František Görnerové, kteří zajížděli do Nového Světa a osobně si zde sklo vybírali. Tak 30. ledna 1830 objednali cukřenky a vázy z červeně vrstveného, probušovaného skla, které byly původně vyráběny pro frankfurtského obchodníka Vogelsanga, a vázy, které byly dodávány Franzi Steigerwaldovi do Würzburgu. Kupovali též rubínově červené kompoziční sklo, zejména flakony, pak čísky se zatavenými švýcarskými mincemi, které sami sklárně dodali. Franz Görner uspořádal v Mistrovicích v roce 1838 výstavu skla při příležitosti návštěvy hraběte Karla Chotka, kterého doprovázel hejtman litoměřického kraje Josef Klecanský. Sklo, které Görner vystavil, stejně jako řezané sklo místního významného řezáče skla Augusta Böhma, jehož dílnu hosté rovněž navštívili, bylo zaslouženě obdivováno.

Trvalým obchodním partnerem harrachovské hutě byl též mistrovický obchodník sklem a řezáč skla Ignác Pelikan ²³⁾. Kupoval především nejzajímavější výrobky harrachovské hutě, např. skla se zatavenými pastami a mincemi (Kniha faktur, např. 18. 4. 1831, nebo 12. 4. 1833), červeně vrstvené probušované čísky, které sám dával dekorovat řezbou u místních řezáčů skla. Ve čtyřicátých letech 19. století měl největší zájem o tehdejší harrachovskou novinku, o sklo vyráběné podle tradičních benátských hutních technik se zatavenými barevnými vlákny. Bylo to sklo nitkové a síťové, které objednával až po padesáti kusech. Poháry, čísky, flakony, džbánky, již broušené, dekoroval malbou i zlatem, hladce broušená dámská pečítka doplňoval řezanými monogramy a emblémy. V závěru čtyřicátých a na počátku padesátých let 19. století kupoval Ignác Pelikan v Novém Světě broušené a zlacené uranové sklo. Dojížděl, tak jako Görnerové, do Nového Světa a sám si zde sklo vybíral, což harrachovští účetní neopomněli při vyhotovování faktur poznamenat. Zajišťovali se tak, že

kupec nemohl osobně vybrané sklo vrátit. Pelikanovi synovci měli zájem na přelomu čtyřicátých a padesátých let o harrachovské sklo millefiori, zejména o těžítka, doplňovaná ještě zatavenými pastami. Objednávali je po 24 až 34 kusech. Odchodní kontakty harrachovské hutě s firmou Pelikan, později Pelikan a Gürtler, pokračovaly ještě v druhé polovině 19. století. V šedesátých letech kupovala tato firma zejména velké soubory nápojového skla z čírého nebo zeleného skla s nálepy, které bylo již v Novém Světě dekorováno malbou v historizujícím stylu. Ignác Josef Pelikan kupoval v Novém Světě sklo nedekorované a sám je opatřoval malovanou výzdobou.

K významným mistrovickým řezáčům skla třicátých a čtyřicátých let 19. století patřil mimo Augusta Böhma též Florian August Gürtler (narozen 1793), který vedl butik na Zámeckém náměstí v Lázních Teplicích až do roku 1846. Tehdy zaměstnával téměř 120 pracovníků²⁴⁾.

Mezi přední řezáče skla v Mistrovicích patřili členové řezáčské rodiny Pelikanů. Jejím zakladatelem byl Franz Anton Pelikan (zemřel 2. 10. 1858 ve věku 72 let); jeho děti se věnovaly též řezbě ve skle a pomohly tak udržet líbivý řezáčský styl svého otce až do doby, kdy do řezáčské práce pronikal naturalismus.

Je třeba zmínit i řezáče Augusta Hegenbartha, jehož řezba „Přistání Kolumbovo“, vytvořená podle předlohy pražského malíře Christiana Rubena, získala vysoké ocenění na světové výstavě v Paříži 1855²⁵⁾.

Mistrovičtí obchodníci sklem a sami řezáči skla, kupovali sice harrachovské sklo, které sami dekorovali řezbou a prodávali svým obchodním partnerům, ale své řezáčské umění také harrachovské hutě nabízeli jako „subdodavatelé“. Poté, co bylo harrachovské sklo dekorováno v Mistrovicích a nepochybně i v Kamenickém Šenově řezbou, bylo odesláno zpět do Nového Světa a odtud expedováno jako sklo vyrobené i dekorované v harrachovské hutě. Zde působili též místní poddanští řezáči skla, vynikající v řezbě ornamentu ve stylu druhého rokoka a baroka na červeně a modře vrstveném skle. Je úkolem historiků v budoucnu upřesnit, zda tito harrachovští řezáči skla tvořili též figurální náměty. Portréty řezal kolem roku 1850 vedle obecně známého Dominika Biemanna též Václav Sacher. Objednávky harrachovské hutě u mistrovických řezáčů byly vítány. V dopise z 10. 10. 1840 nabízel Ignác Pelikan J. Pohlovi vytvořit několik prací jako vzory pro další řezby, protože staré vzory již nemá. Pokud by byly nové vzory přijaty, je schopen dílo provést do tří neděl. Upozornil, že šest lamp, které Pelikan obdržel prostřednictvím Friedricha Egermanna z Boru, nemůže v Mistrovicích nikdo řezbou dekorovat, neboť jsou příliš veliké. Ve fakturách harrachovské hutě byly u řezeb čtyřhranných závěsných lamp uváděni harrachovští řezáči. Tyto lampy byly vesměs určeny pro americký trh. Nedostatek práce pro řezáče vedl Ignáce Pelikana v polovině roku 1842 k písemné prosbě J. Pohla, aby mu poslal „alespoň něco k řezání“.

V Mistrovicích působili vedle řezáčů skla též úspěšní pozlacovači skla. Tuto nepřiliš známou skutečnost dokládá korespondence harrachovské hutě s významným pražským obchodníkem sklem Wilhelmem Hofmannem²⁶⁾. Z několika dopisů W. Hofmanna s J. Pohlem (17. 7. 1843, 23. 9. 1883, 21. 7. 1844 a 8. 2. 1850) vyplývá, že Hofmann upřesňoval způsob dekoru zlatem u svých skel, vyrobených v Novém Světě. Přál si, aby byly odeslány do Mistrovic, kde by byly bohatě zdobeny

malbou zlatem („zu einer beliebigen reichen Vergoldung“). Zde výrobu zajišťoval Franz Josef Renelt.

Harrachovská sklárna neměla sice s Mistrovicemi tak čilé obchodní kontakty jako s Kamenickým Šenovem, ale místní řezáči a pozlacovači skla nepochybně přispívali k úspěchu harrachovského skla ve světě.

Obec **Oldřichov**, zvaná lidově Brache či Brouche, vznikla roku 1758 rozparcelováním původního mistrovického poplužního dvora z roku 1586. Rovněž v Oldřichově působili v první polovině 19. století schopní řezáči a brusiči skla. Harrachovská huť byla v obchodním styku zejména s oldřichovskou firmou Franz Pelikan a syn, která získala na světové výstavě v Paříži 1855 za své žlutě a červeně lazurované vázy a mísy na ovoce, zdobené jemně řezanými loveckými výjevy, pochvalu (sklo bylo výstavní jury označeno jako „très soignées“²⁷). Sklárna Nový Svět dodávala této firmě ještě v padesátých a šedesátých letech 19. století velké soubory skla v novorenesančním stylu s nálepy a s historizující malovanou výzdobou.

V **Práchni** obchodovala harrachovská huť s Ignácem Palmem, který vystavoval s úspěchem na pražských průmyslových výstavách ve dvacátých a třicátých letech 19. století sklo, určené do Orientu a sklo, dokonale zdobené kaménkovým brusem. Ten dovedl v Práchni mistrovsky provádět Vincenz Scholze²⁸. Sklárna Nový Svět dodávala v té době Ignáci Palmemu zejména sklo se zatavenými pastami; pasty pro objednávky Palmeho zajišťoval pražský obchodník sklem W. Hofmann. Veškeré kontakty harrachovské hutě s Ignácem Palmem však koncem třicátých let 19. století skončily.

Zcela ojedinělé a pozdní bylo obchodní spojení sklárny Nový Svět a Sebastiana Zinka z Práchně. Harrachovská huť mu dodávala lustrové ověsky a dílce svítidel (např. roku 1865, 1867, 1868), vyrobené zejména z barevného skla. Zinke důrazně vyžadoval sklo barvy rosé nebo sklo čiré, vrstvené rozalinem, dále lisovaná, přibroušená lustrová ramena z uranového skla, různé typy ramen z rokajů a lustrové ozdoby v podobě jednotlivých květů na dlouhých stonkách („Fuchsien“). V objednávkách byly též špičky, pyramidy a prismata k lustrům.

V **Okrouhlé** byl jediným obchodním partnerem huti Nový Svět Wilhelm Heidler, který, podle záznamů až z třetí čtvrti 19. století, kupoval velké soubory nápojového barevného skla, flakony a dózy, které sám dával zdobit.

Obchodní korespondence harrachovské sklárny Nový Svět z prvních pěti desetiletí 19. století přibližuje činnost rafinérů a obchodníků sklem na panství Česká Kamenice v řadě zajímavých detailů, které byly sice v mnoha směrech specifické, které však tvořily nedílnou součást sklářského podnikání jejich nejbližšího okolí.

Sklářské podnikání v Čechách v první polovině 19. století se ukazuje jako podivuhodný konglomerát, tvořený z mnoha vzájemně propojených článků.

Únor 1996

Poznámky

1. Brožová, Jarmila: Severočeští rafinéri a obchodníci sklem v obchodní korespondenci harrachovské sklárny Nový Svět v 1. polovině 19. století, *Bezděz*, 3, 1995, s. 59–81.
2. Státní oblastní archiv Zámorsk, fond Velkostatek Jilemnice, Harrachovské sklárny: Berichtenbücher 1810–1851, Correspondenz Protokoll 1828–1851, Bestimmungsbücher 1824–1851, Fakturenbücher 1830–1851.
3. Horner, Josef: Nachrichte über Steinschönau von 1872 bis hinauf ins 14. Jahrhundert, *Steinschönau 1876–1877*, sv. I–III.
4. Tamtéž, sv. III, s. 13.
5. Harrachovské sklárny, Kniha zpráv a rozhodnutí 8. 9. 1844: „Die Steinschönauer Handelsleute und Fabrikanten im Innlande sowie die Josephinenthaler Glashütte im Auslande liefern ihre Erzeugnisse nun fast ohne aller Schleifarbeit und in solchen Spottpreisen, dass eine solide Fabrik ihnen nicht gleich kommen kann, wodurch uns bey neu angehoffenden Aufträgen unserer Geschäftsfreunde wohl Nachtheil erwachsen wird.“
6. Obchodní dům v Kamenickém Šenově založil roku 1791 Josef Conrath z Wolfsbergu (1769–1832). Weltausstellung 1873 in Wien, Amtlicher Catalog, Wien, 1873, s. 300.
V osadě Milovy začali bratři Konrathové vyrábět sklo 14. 11. 1835. Huť byla v provozu ještě roku 1885 zanikla 1889. Roku 1870 zřízena brusírna skla. Brožová, Jarmila: Sklárny v oblasti Českomoravské vrchoviny, *Ars vitraria* 3, 1971, s. 42–61.
7. V osmdesátých letech 18. století je uváděn v Kamenickém Šenově velký obchodní dům Franze Vogela, zaměřený na obchod do Orientu. V roce 1803 Franz a Florian Vogel zaměstnávali 162 osob, z toho 147 rafinérů, pozlacovačů, brusičů, řezáčů a malířů skla, 4 zrcadláře a truhláře. Roční export činil 200 tisíc zlatých. Roku 1831 bylo sklo Vogelů oceněno na průmyslové výstavě v Praze zlatou medailí. V době hospodářské krize v druhé polovině čtyřicátých let 19. století byli J. a E. Vogelovi jedini, kteří kupovali harrachovské sklo.
8. Harrachovské sklárny, Kniha objednávek, jaro 1847: „Schottisch und Email Flaschen samt Teller und Goldrand“, „Venet. gewund. auf Email Portkrügel“. Sklo nitkové, páskové, filigránové a síťové je čiré sklo se zataveným dekorem z vláken z opakně bílého, event. barevného skla. Na žhavou bublinu skla se nataví tyčky s vlákny předem spirálovitě stočenými nebo propletenými (sklo nitkové). Sklo filigránové se zdobeno pruhy rozmanitých proplétaných vzorů, sklo síťové („a reticello“) je pokryto sítí z bílých zatavených vláken.
9. Sklo millefiori (Vetro millefiori) je pestře kvítkované sklo. Vzniká tak, že do čirého skla jsou vtavovány skleněné špalíčky nebo plošky, utvořené z různobarevných skleněných tyčinek. Tato technika byla dobře známa egyptským sklářům, znovu rozvinuta benátskými skláři od konce 16. století, obnovena v 19. století.
10. Předkové podnikatelů Zahnů žili v Práchni a Kamenickém Šenově již v 17. století. Josef Ignác Zahn (1751–1838) po zkušenostech, získaných u firmy Franz Vogel v Kamenickém Šenově, se roku 1780 osamostatnil a založil vlastní exportní podnik. Byl činný v Kamenickém Šenově, Chřibské, od roku 1800 též ve Vídni. Později Zahnové obchodovali v Praze, v řadě evropských měst, též v Istanbulu, Alepu a Káhlře. Franz Anton Zahn vystavoval na různých výstavách v Praze 1829, 1831. Anton Zahn patřil roku 1859 k nejúspěšnějším podnikatelům v Kamenickém Šenově. Firma Zahn získala čestná uznání a medaile na světových výstavách roku 1851, 1862, 1867 atd. Vídeňský podnik Zahnů byl zaměřen jak na prodej dutého skla, tak skleněných lustrů. (Braunová, Helena: České sklo pro Orient. Starožitnosti a užité umění 1995, s. 2–3. Weltausstellung 1873 in Wien. Amtlicher Catalog, Wien 1873, s. 305.)

11. Christian Anton Hölzel založil v roce 1742 v Kamenickém Šenově „Tureckou společnost“. V roce 1763 ji tvořili spolu s ním Johann Ev. Hölzel a Carl Anton Robitschek. Tato společnost, orientovaná na export skla na Blízký Východ, vlastnila v poslední čtvrtině 18. století sklady v Konstantinopoli a Smyrně. Na počátku 19. století vedl obchod Hölzelovy rodiny Johann Anton. Firma dál úspěšně pracovala a patřila roku 1839 (Anton Hölzel – dědici) mezi nejúspěšnější místní obchodníky sklem. Kolem roku 1848 exportoval Richard Hölzel zejména skleněné lustry. (Braunová, Helena: České sklo pro Orient, Starožitnosti a užité umění, 6, 1995, s. 2–3.)
12. J. Pohl dne 24. 7. 1840 v odpovědi M. Blenertovi z České Kamenice, t. č. v Teplicích Lázních, sdělil: „sub 2: Mit Vergnügen zeigen wir Ihnen an, dass wir das Annagrün wie Konrath in Steinschönau erzeugen“.
13. Nádobky na likér v podobě holoubků dodala harrachovská sklárna J. A. Hölzelovi dle knihy faktur např. roku 1840: „44 Dunkelbl. Tauben, 61 Hlbl. Tauben“, a 17. 5. 1841: „60 Beinglas Tauben, 137 diverse, 42 dunkl Tauben“. Dle svatebních zvyklostí na Blízkém Východě byl holoubek po svatební noci ukazován svatebčanům s odlomeným zobáčkem jako důkaz úspěšného započetí manželského soužití.
14. Harrachovské sklárny, Kniha faktur 26. 6. 1841: „O'Connel gelb Comp. Tauben“. Žluté sklo, nazvané podle oblíbeného irského politika Daniela O'Connela (1775–1847), bylo zčásti barveno uranem.
15. „Composition Armringe“, „Verschnierte Armringe“.
16. „12 Milleflori (sic!) Briefbeschwerer mit und ohne Camée“.
17. Harrachovské sklárny, Kniha korespondence 19. 6. 1838, J. Pohl Franzí Hauisenovi, významnému harrachovskému obchodnímu partnerovi v Teplicích Lázních: „In dem in Steinschönau u. der dortigen Gegend die Bronzearbeiter besser darauf gerichtet u. viel billiger sind als hier bei uns, wo mit Ausnahme Reichenberg keiner ist“.
18. Harrachovské sklárny, Kniha korespondence 29. 5. 1839. Johann Ant. Hölzel & Comp. v Kamenickém Šenově nabízí J. Pohlovi zajistit řezáče skla, kteří by provedli objednávky pro huť Nový Svět: „Glasschneiderarbeit nach beiden roten und blauen Mustern, auch an den Tellern, einen Rand zur Vergoldung lassen“.
19. Harrachovské sklárny, Kniha zpráv a rozhodnutí, srpen 1826: hrabě Harrach souhlasil s další výrobou lustrových ověsků jen potud, bude-li finančně výhodná.
20. Harrachovské sklárny, Kniha korespondence 7. 5. 1839: J. Pohl nabízí Zahnovi z Kamenického Šenova mj. též lustrové ověsky, jichž má huť Nový Svět stálý sklad: „Hinsichtlich des Preisses hoffen wir Ihre Zufriedenheit zu erreichen, indem wir mit Vogelsang und Steigerwald bedeutende Geschäfte in diesem Artikel machen, welche mit unseren Preisen gut bestehen können“.
21. Hieke, W.: Meistersdorf. Mitteilungen des Nordböhmischen Exkursions-Clubs, 9, 1886, s. 48–48 pozn. 2.
Drei geistliche Reden gehalten aus Veranlassung der Herstellung einer neuen Begräbniskirche und des Friedhofes zu Meistersdorf auf der Herrschaft Böhmisches-Kamnitz im Leitmeritzer Kreise nebst eines kurzgefassten Geschichte der genannten Gemeinde und Kirche, Prag, 1845.
22. Gürtler, Amalie: Zur Chronik von Meistersdorf. Beschreibung der Entstehung und zeitweiligen Veränderungen des Dorfes Meistersdorf von Ant. Ign. Vogel, März 1838. Mitteilungen des Nordböhmischen Exkursions-Clubs, 7, 1884, s. 60–63.
23. Firma Ignáce Pelikana, později převzatá jeho synovci Antonem a Franzem, zaměstnávala v době svého rozkvětu za světové výstavy v Paříži 1855 téměř sto pracovníků. Anton Pelikan byl schopným řezáčem skla, založil a vedl v Mistrovicích školu kreslení. Pohár s řeza-

ným jezdeckým portrétem francouzského císaře Napoleona III., dnes neznámý, a další řezby, byly oceněny v Paříži 1855 medailí. Firma vystavovala úspěšně i na světové výstavě ve Vídni 1873. *Nachricht über die allgemeine Agricultur und Industrie-Ausstellung zu Paris im Jahre 1855*, II., Wien 1857–1858. Pazaurek, G. E. – von Philippovich, E.: *Gläser der Empire- und Biedermeierzeit*, Braunschweig 1976, s. 380, pozn. 114.

24. Pazaurek, G. E. – von Philippovich, E.: *Gläser der Empire- und Biedermeierzeit*. Braunschweig 1976, s. 113.
25. Walcher von Moltheim, A.: *Nordböhmisches Ueberfanggläser der Biedermeierzeit*, *Kunst und Kunsthandwerk*, 14, 1911, s. 11.
26. Wilhelm Hofmann (narozen 5. 7. 1808) syn mistra císaře v Karlových Varech, odešel do Prahy, kde byl 1837 přijat za měšťana. Měl obchod sklem a řezácký atelier na Starém Městě v domě U černého koníčka na Malém Rynečku (dříve Vinceze Steigerwalda). Jeho syn Wilhelm Hofmann II. měl velký obchod sklem na rohu ulice Hybernské a Na příkopě, který po něm převzala harrachovská huť Nový Svět. *Internationale Ausstellung zu Paris 1867*. Katalog der österreichischen Abteilung, Wien, 1868, s. 60.
27. *Amtlicher Bericht über die Allgemeine Pariser Ausstellung von Erzeugnissen der Landwirtschaft, des Gewerbefleißes und der schönen Kunst im Jahre 1855*, Berlin, 1856, s. 939 (Rapport du Jury).
28. Walcher von Moltheim, A.: *Nordböhmisches Ueberfanggläser der Biedermeierzeit*, *Kunst und Kunsthandwerk*, 14, 1911, s. 17 n.; Pazaurek, G. E. – von Philippovich, E.: *Gläser der Empire- und Biedermeierzeit*, Braunschweig 1976, s. 377.

Další použitá literatura.

Das Böhmisches Glas 1700–1950, I–VII, Passauerglasmuseum, 1995.

RESUMÉ

Die nordböhmisches Raffineure und Geschäftsleute mit Glas in Geschäftskorrespondenz der Harrachscher Glasfabrik in Nový Svět in der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts – II. Teil

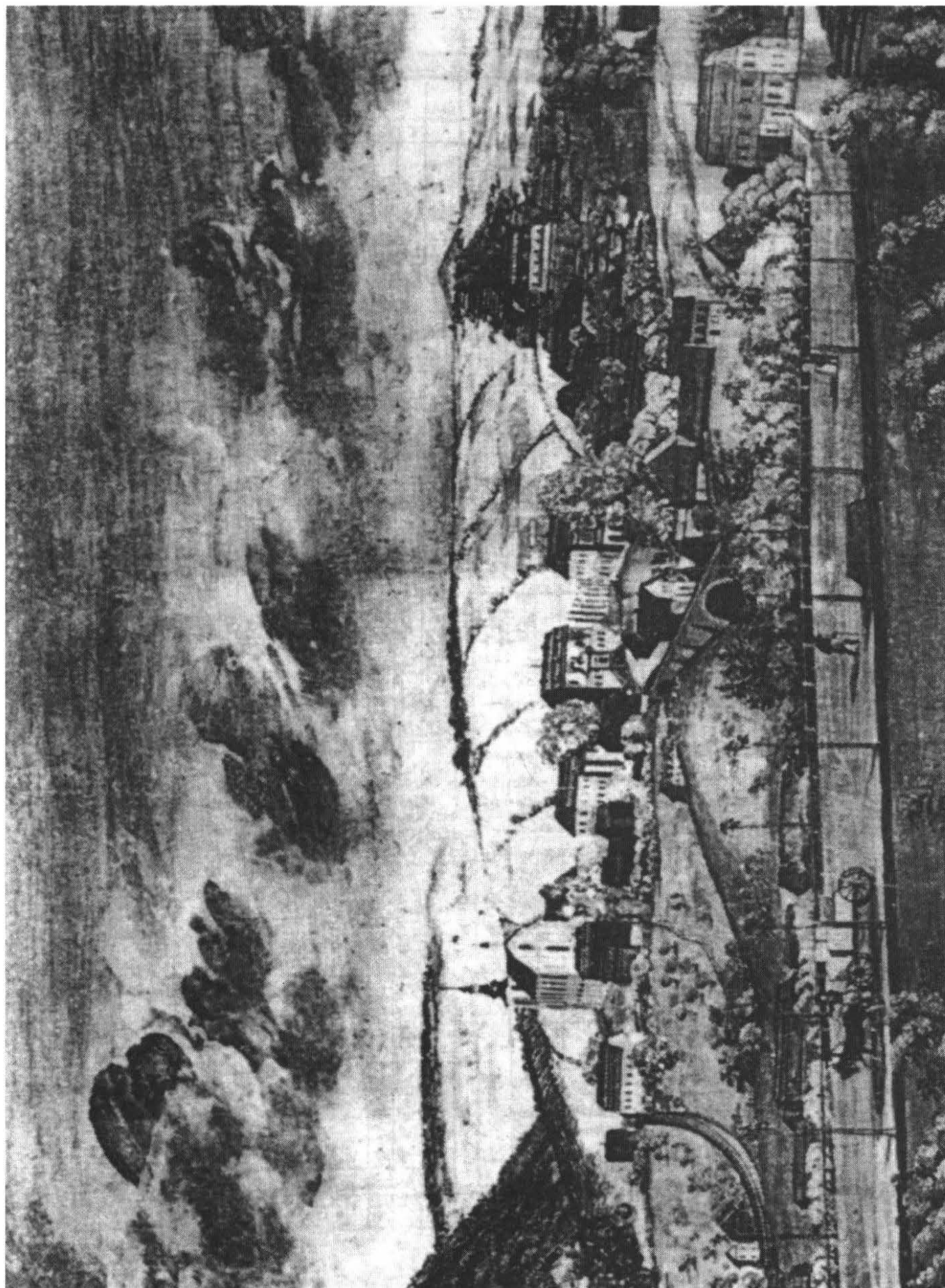
Jarmila Brožová

Als Grund für den zweiten Teil der Studie, die den Geschäftskontakten der Harrachsdorfer Glashütte Nový Svět (Neue Welt) im Riesengebirge binnen der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts mit nordböhmisches Raffineuren und Glashändlern auf damaliger Herrschaft Česká Kamenice (Böhmisches Kamnitz) gewidmet war, diente (wie auch bei dem ersten Teil – Bezděz 1995, S. 59–81) der Archivfonds der Harrachscher Glashütten, der sich im Fonds „Grossgrundbesitz Jilemnice“ im Staatsarchiv Zámrsk bei Vysoké Mýto in Böhmen befindet.

Bisher unbekanntes Faktum war eine enge Geschäftsverbindung der Hütte Nový Svět mit den Exportgesellschaften in Kamenický Šenov (Steinschönau) und ihr Interesse als Geschäftsteilhaber am Glashandel mit dem Nahen Osten teilzunehmen. Das sollte den Absatz

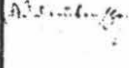

aus der Glashütte Nový Svět in schwierigen ökonomischen Bedingungen nach den Kriegen gegen Napoleon sichern. Die Glashütte wurde aber nicht zum Mitglied der Exportgesellschaft. Sie lieferte ihr luxuriöses raffiniertes Hohlglas auch in weiteren Jahrzehnten den bedeutsamen Handelshäusern in Kamenický Šenov, Mstrovce (Meistersdorf), Oldřichov (Ullrichstal) und Prácheň (Parchen). Damals gab es ein grosses Interesse am bewunderswerten Harrachscher rot- und blauüberfangenen Glas, das mehrere nordböhmische Glasschnitzer mit ihren figuralen Schnitzarbeiten dekorierten. Kaufleute aus der Herrschaft Česká Kamenice bestellten vor allem das mit Hüttenveredelungstechniken nach venetianischer Art dekorierte Glas und das Millefiori-Glas, das erfolgreich diesem Glas aus französischen und belgischen Hütten konkurierte.

Harrachscher Glashütte trieb Handel mit den Glashändlern, die oft auch Glas veredelten, in Westböhmen (besonders in den westböhmischen Bädern) und in Prag. In erster Reihe stehen aber ihre Geschäftsverbindungen mit Nordböhmen.

Obr. 1
Pohled na Kamenický Šenov 1835. Soudobý akvarel neznámého malíře.

Nro.	Beschreibung	Stück	Preis		Wien. Währ.		in	Not. Jour-nal- Art.
			fl. kr.		fl. kr.			
			fl.	kr.	fl.	kr.		
Collect 1876								
1.	Beständiger Schüsselnkasten abgegriffen	4	2 30		16		2 30	I
	„ „ „ „ „ „ „ „	2	2 30		5		1	
2.	Kunstleder Zuberzylinder großfall	4	7 40		30 40		3 4	
	„ „ „ „ „ „ „ „	2	4		5		1 50	
	„ „ „ „ „ „ „ „	2	3 20		6 70		1 20	
3.	Beständiger Zuberzylinder großfall	2	6 30		13		2 30	
	„ „ „ „ „ „ „ „	2	4 30		9		1 48	
	„ „ „ „ „ „ „ „	2	8 30		17		3 24	
	„ „ „ „ „ „ „ „	2	9		18		3 30	
	„ „ „ „ „ „ „ „	2	8 15		16 30		3 8	
4.	„ „ „ „ „ „ „ „	2	8 35		17 10		3 20	
	„ „ „ „ „ „ „ „	2	8 35		17 10		3 20	
	„ „ „ „ „ „ „ „	2	7 30		15		3	
5.	„ „ „ „ „ „ „ „	6	5 10		31		2 4	
	„ „ „ „ „ „ „ „	2	5 30		11		2 12	
	„ „ „ „ „ „ „ „	4	8 30		22		2 12	
	„ „ „ „ „ „ „ „	4	5		20		2	
	„ „ „ „ „ „ „ „	2	5 30		11		2 12	
6.	„ „ „ „ „ „ „ „	4						
	„ „ „ „ „ „ „ „	3	5 30		16 30		2 12	
	„ „ „ „ „ „ „ „	3	6 50		20 30		2 14	
	„ „ „ „ „ „ „ „	4	5 20		21 20		2 8	
	„ „ „ „ „ „ „ „	3	5 30		15 30		2 12	
7.	„ „ „ „ „ „ „ „	6	5		30		2	
	„ „ „ „ „ „ „ „	2	4 30		4		1 48	
	„ „ „ „ „ „ „ „	5	6 50		34 10		2 44	
8.	„ „ „ „ „ „ „ „	8	2 30		20		1	
	„ „ „ „ „ „ „ „	6	4 35		27 30		1 50	
	„ „ „ „ „ „ „ „	4	5 40		22 40		2 10	
	„ „ „ „ „ „ „ „	3	5 10		15 30		2 4	
9.	„ „ „ „ „ „ „ „	6	4		24		1 30	
	„ „ „ „ „ „ „ „	7	4 30		31 30		1 48	
	„ „ „ „ „ „ „ „	4	5 30		22		2 12	
	„ „ „ „ „ „ „ „	4	8 50		28 20		2 20	
					612 40			

Nro.	Mai 1850.	Stück	Preis		Metrag		Not. Journal- Art.
			Wien. Währ.		in		
			fl.	kr.	fl.	kr.	
	Wolle A 1652166.						
44	Reinweißes großes Bohrerfläschchen	12	5 60	70		2 20	
	Blauer 5	6	4 30	27		1 48	
45	Seidenfarne großflächig	40	48	34 30		18	
46	Reinweißes Bohrerfläschchen mit weißer Glasur mit 1/2 Liter Inhalt 2 mittelgroße Bohrerfläschchen	2	32 30	65		1 3	
47	Reinweißes Bohrerfläschchen mit weißer Glasur mit 1/2 Liter Inhalt 2 große Bohrerfläschchen	2	22	40		8	
48	Reinweißes Bohrerfläschchen mit weißer Glasur mit 1/2 Liter Inhalt 2 große Bohrerfläschchen	2	14 30	24		5 48	
49	Reinweißes Bohrerfläschchen mit weißer Glasur mit 1/2 Liter Inhalt 2 große Bohrerfläschchen	2	15	30		6	
	Reinweißes Bohrerfläschchen mit weißer Glasur mit 1/2 Liter Inhalt 2 große Bohrerfläschchen	2	16	32		6 24	
	Reinweißes Bohrerfläschchen mit weißer Glasur mit 1/2 Liter Inhalt 2 große Bohrerfläschchen	1	11	11		4 24	
	Reinweißes Bohrerfläschchen mit weißer Glasur mit 1/2 Liter Inhalt 2 große Bohrerfläschchen	2	22	40		8	
	Reinweißes Bohrerfläschchen mit weißer Glasur mit 1/2 Liter Inhalt 2 große Bohrerfläschchen	1	12	12		4 48	
	Reinweißes Bohrerfläschchen mit weißer Glasur mit 1/2 Liter Inhalt 2 große Bohrerfläschchen	2	7 35	15 10		3 2	
	Reinweißes Bohrerfläschchen mit weißer Glasur mit 1/2 Liter Inhalt 2 große Bohrerfläschchen	2	7	14		2 48	
	Reinweißes Bohrerfläschchen mit weißer Glasur mit 1/2 Liter Inhalt 2 große Bohrerfläschchen	2	7 30	15		3	
	Reinweißes Bohrerfläschchen mit weißer Glasur mit 1/2 Liter Inhalt 2 große Bohrerfläschchen	1	14	14		5 36	
	Reinweißes Bohrerfläschchen mit weißer Glasur mit 1/2 Liter Inhalt 2 große Bohrerfläschchen	6	6 40	40		2 40	
	Reinweißes Bohrerfläschchen mit weißer Glasur mit 1/2 Liter Inhalt 2 große Bohrerfläschchen	6	6	36		2 24	
	Summe			524 40			

Obr. 3

Harrachovská sklárna Nový Svět, kniha faktur za dodané sklo firmě J. A. Hölzel v Kamentickém Šenově roku 1850, str. 70.

in Steinschneide

71.

Nro.	Stück	Preis	Metrag		Net. Journ. Art.	
			Wien. Währ.			
			l.	kr.		
				524 40		
Mai 1850						
10.						
Wiederkauf						
51	12° feinstes Tafelglas	2	10	26	5 15	A. 5.
	12° feinstes Tafelglas	2	12	24	4 48	
52	12° feinstes Tafelglas	2	8	18	3 12	
	12° feinstes Tafelglas	2	7 20	14 40	2 50	7/10
53	12° feinstes Tafelglas	2	11	12	4 28	A. 5.
54	12° feinstes Tafelglas	2	27 30	55	11	
55	12° feinstes Tafelglas	2	11	22	4 24	A. 5.
56	12° feinstes Tafelglas	2	12 50	25 40	5 8	
57	12° feinstes Tafelglas	2	55	110	22	
58	12° feinstes Tafelglas	2	25	50	10	A. 5.
59	12° feinstes Tafelglas	2	10 40	21 20	4 16	
	12° feinstes Tafelglas	2	9 30	19	3 48	
	12° feinstes Tafelglas	2	9 30	19	3 48	
60	12° feinstes Tafelglas	2	9	18	3 36	
	12° feinstes Tafelglas	2	9	18	3 36	
61	12° feinstes Tafelglas	4	4 36	16	1 36	
	12° feinstes Tafelglas	4	3 25	13 10	1 22	
	12° feinstes Tafelglas	4	2 30	10	1	
62	12° feinstes Tafelglas	4	5 30	22	2 12	
63	12° feinstes Tafelglas	2	22 30	45	9	
64	12° feinstes Tafelglas	2	11	22	4 24	
65	12° feinstes Tafelglas	2	11 45	23 30	4 42	
66	12° feinstes Tafelglas	2	6 45	13 30	2 42	
67	12° feinstes Tafelglas	2	6 45	13 30	2 42	
68	12° feinstes Tafelglas	2	6 45	13 30	2 42	
69	12° feinstes Tafelglas	1	40	40	16	
70	12° feinstes Tafelglas	1	50	50	20	
				12 68		

Obr. 4
Tamtěz, str. 71.

*Offen. Sebast. Zinke in Prachen
in Glaxida.*

217

Nr.	Beschreibung	Stück	Preis		Betrag		Nat. Journ. Art.
			fl.	kr.	Out. Währ.		
					fl.	kr.	
<i>September 1865</i>							
	26 Oktober 1865				110	50	
22	Reif. P... in Blau 1000	1000	10	50	145		
23	58	58	17		11	2	
24	750	750	11		52	50	
	Emballage				2	80	
	<i>Sa</i>				344	82	117 bank
<i>September 1865</i>							
	11						
20	Reif. P... in Blau 1000	1000	10	50	145		
	Emballage				2	60	
	<i>Sa</i>				161	71	117 bank
	ab 5%				7	70	
	<i>Sald e</i>				100	71	
<i>September 1865</i>							
	18						
18	Reif. P... in Blau 200	200	23	15	26	15	
	Emballage					80	
	<i>Sa</i>				26	95	
	ab 5%				1	30	
	<i>Sald e</i>				28	50	
	19						
19	Reif. P... in Blau 1000	1000	11		71	50	
20	75	75	18		18		
21	664 Reif. P... in Blau	300	7	80	5	40	
22	Reif. P... in Blau 175	175	14	50	23	38	
23	225	225	19		42	75	
24	70, 275	350	17	25	60	38	
25	598	598	27	60	157	25	
	Emballage				2	40	
	<i>Sa</i>				404	11	117 bank
	ab 5%				20		
	<i>Sald e</i>				28	50	

Obr. 7
Harrachovská sklárna Nový Svět, kniha faktur za dodané sklo firmě Sebastian Zinke v Práchni roku 1865, str. 217.

ZVLÁŠŤ CHRÁNĚNÉ PTAČÍ DRUHY V AVIFAUNĚ LUŽICKÝCH HOR

Jiří Vondráček – Miroslav Honců

Úvod

Přesto, že ornitologická pozorování mají v severních Čechách a zejména na Českolipsku již dlouholetou tradici, najdeme i zde oblasti, o jejichž ptačí zvěřence jsme informováni pouze nedostatečně. Vzhledem ke skutečnosti, že na loňský rok připadlo dvacáté výročí zřízení CHKO Lužické hory, chtěli bychom shrnutím dosavadních poznatků o výskytu zvlášť chráněných ptačích druhů na tomto území alespoň zčásti zaplnit stávající mezeru.

Předkládaný příspěvek shrnuje vedle vlastních pozorování i poznatky čerpané z kartotéky AOPK ČR střediska Ústí n. L., CHKO Lužické hory a kartotéky Z. Jóna, jakož i údaje získané od spolupracovníků a zpravodajů z řad dobrovolných i profesionálních pracovníků ochrany přírody, členů České společnosti ornitologické a lesníků. Považujeme za milou povinnost všem spolupracovníkům na tomto místě za poskytnuté údaje poděkovat.

V našem příspěvku řadíme druhy abecedně podle kategorie ohrožení, z kategorie kriticky ohrožených druhů byl na sledovaném území zaznamenán výskyt čtrnácti druhů, z kategorie silně ohrožených druhů výskyt 32 taxonů a z kategorie ohrožených výskyt 22 druhů. Status jednotlivých druhů je uveden ve faunistickém seznamu.

FAUNISTICKÝ SEZNAM

Kriticky ohrožené druhy

- **Bukač velký (*Botaurus stellaris*)**

V minulosti vzácně protahující druh, z okolí Nového Boru a Jablonného v P. (CL) ho uvádí ANKERT (1896). Od Nového Boru jej označuje jako hnízdící druh Anders in HANTSCH (1911). V současné době nejsou z oblasti Lužických hor žádné konkrétní údaje.

- **Bukáček malý (*Ixobrychus minutus*)**

V minulosti ojedinele na průtahu zastižený druh. V srpnu 1936 byl podle RICHTERA (1937) chycen poraněný jedinec u Tolštejna (DC). V novější době bylo 12. 5. 1976 pozorováno pět jedinců v bezprostředním sousedství hranic CHKO na Velkém rybníce u Horního Podluží (DC), KLABNÍK (1986).

- **Drozd skalní (*Monticola saxatilis*)**

Z minulého století existuje neověřený údaj o hnízdění na Luži, (CL) viz FRIČ (1870). TAUB-

MAN (1926) píše o vzácném výskytu v Lužických horách. V současné době nejsou žádné údaje o pozorování tohoto druhu.

- **Dytík úhorní (*Burhinus oedicephalus*)**

V minulosti vzácně na průtahu zastižený druh. Pozorování od Nového Boru (CL) uvádí ANKERT (1896), podle WURMA (1912) měl vycpávat preparátor Viering 2 ex. pocházející od České Kamenice (DC).

- **Jeřáb popelavý (*Grus grus*)**

V minulosti řídký transmigrant, v novější době ojedinělý hnízdič. V roce 1970 zaznamenal J. Still MS. 1. 4. 1971 přelet 12 jedinců nad Chřibskou (DC). Ing. P. Kurka, KOL. (1988), pozoroval 19. 4. 1987 1 ex. u Velkého Valtínova (CL). Týž autor, KOL., (1992) zaznamenal 12. 3. 1990 průtah 4 jedinců u Jablonného v Podještědí (CL). O. Čermák, KOL. (1992) zaznamenal 12. 8. 1990 přelet 5 jedinců nad Chřibskou. Od roku 1990 je každoročně pozorován na hranicích CHKO u Velkého rybníka u Horního Podluží (DC), kde byl v roce 1995 zaznamenán neúspěšný pokus o hnízdění, ing. P. Benda in litt.

- **Luňák červený (*Milvus milvus*)**

V minulosti ojediněle, v novější době pravidelně protahující druh. ANKERT (1896) zaznamenal zástřel od Rousínova (CL) z 2. 7. 1884. Podle WURMA (1912) byl ve Svoru, při úpatí Hamrichu (CL) v únoru 1890 do pasti na lišku chycen 1 ex. Tentýž údaj opakuje TAUBMAN (1926). Nověji pozoroval J. Still v roce 1969 přelet nad Chřibskou (DC). Z. Jón zaznamenal 1. 10. 1979 pozorování od Nového Boru (CL). Ing. P. Kurka pozoroval 9. 3. 1985 lex. u Jablonného (CL). V. Fridl, KOL. (1991) zaznamenal pozorování u Chřibské (DC) z 13. 3. 1989 a zastižení u Horního Podluží (DC) 20. 3. 1990. V. Macháček, KOL. (1992) pozoroval 20. 4. jeden ex. u Kněžlc (CL) a ing. P. Benda 23. 3. 1992 jeden ex. u Rybniště (DC). J. Vondráček společně s I. Pavlíkem, KOL. (1996) zaznamenali 29. 3. 1995 pozorování od Heřmanic (CL) a 18. 7. 1995 od Dolního Podluží (DC).

- **Luňák hnědý (*Milvus migrans*)**

Starší údaje ze sledovaného území chybí. V současné době byl zaznamenán ojedinělý výskyt. J. Still pozoroval 15. 4. 1967 jednoho ptáka u Chřibské (DC). Z. Jón má ve své kartotéce záznamy o zastižení u Nového Boru (CL), datované 10. 4. 1971, 26. 3. 1972 a 20. 3. 1992. Podle ústního sdělení lesníka Slánského, byl 15. 10. 1991 pozorován protahující jedinec mezi Jedlovou a Kytlicemi (DC). P. Ziml pozoroval 3. 4. 1992 jeden ex. mezi obcemi Pysk a Polevsko (CL). J. Doubek zaznamenal 13. 3. 1993 zastižení 1 ex. u Jablonného (CL). 31. 7. 1994 pozoroval ing. P. Lumpe 1 ex. u Horního Podluží (DC) a 28. 4. 1995 zaznamenal P. Ziml průtah 3 jedinců u obce Trávník (CL).

- **Mandelík hajní (*Coracias garrulus*)**

Řídký transmigrant. V minulém století byl střelen 1 ex. v Novém Boru, a to roku 1882, viz WURM (1912). Jediný údaj z novější doby zaznamenal dr. V. Stüll, který pozoroval 23. 5. 1971 protahujícího jedince u Chřibské (DC).

- **Orel mořský (*Haliaeetus albicilla*)**

V minulosti ojedinělý, v novější době častější transmigrant. Nejstarším údajem je záznam o zástřelu od Kamenického Šenova (CL) z prosince 1907, ANONYM (1908). Z novější doby je známa celá řada pozorování z bezprostředního sousedství CHKO z okolí Velkého rybníka u Horního

Podluží (DC), viz STILL a STILL (1969), VONDRÁČEK (1975), KLABNÍK (1986). Dalšího jedince zde pozoroval 9. 5. 1984 Kalík, KOL. (1985). P. Ziml pozoroval na podzim 1988 protahující jedince u Lisky (DC) a ing. B. Kolč zaznamenal 6. 3. 1989 přelet 1 ex. nad Novým Borem (CL).

- **Orel skalní (*Aquila chrysaetos*)**

V minulosti, stejně jako v současné době vzácný zatoulanec. Pravděpodobně nejstarším ornitologickým údajem ze sledovaného území je záznam o zástřelu od Mařenic (CL) ze září 1788, zjištěný v záznamech o myslivosti uložených ve Státním archivu v Děčíně, nově uváděný A. Křivským, MS, 1977. Šír uvádí z roku 1874 1 ex. od Cvikova (CL), viz KNĚŽOUREK (1912). J. MICHEL – MS zaznamenal neúplně datovaný údaj u Hrádku n. N. (LI), z počátku osmdesátých let minulého století. Pravděpodobně se jedná o zástřel ze 30. 11. 1882 publikovaný ANONYMEM (1882). MICHEL (1929) uvádí dále zástřel od Cvikova (CL) z roku 1890. VONDRÁČEK (1975) zaznamenal odchyt 1 ex. u Postřelné (CL) ze dne 8. 1. 1969 a odchyt poraněného jedince od Václavíc (LI) ze 27. 12. 1970 jehož preparát je uložen ve sbírkách Severočeského muzea v Liberci. V kartotéce CHKO Lužické hory je záznam J. Pudila o pozorování 1 ex. nad vrcholem Tlustce u Postřelné dne 9. 3. 1973. Dne 1. 10. 1979 zaznamenal Z. Jón, 1981 pozorování 1 ex. mezi Novým Borem a Radvancem (CL). A. Křivský pozoroval 7. 3. 1994 jeden ex. u Drnovce (CL). Pravděpodobně téhož jedince zastihl 8. 3. 1994 J. Vondráček u osady Jullovka (CL).

- **Orlovec říční (*Pandion haliaëtus*)**

Na jarním i podzimním průtahu opakovaně pozorovaný druh. Ze starších autorů udává ANKERT (1896) nekonkrétní údaj o hnízdění u Dolní Chříbské (DC). Další neúplně datovaný údaj nacházíme u Vondráčka, MS 1970, který zaznamenal zástřel od České Kamenice (DC) z roku 1962. V kartotéce CHKO Lužické hory najdeme záznam J. Pudila o pozorování 1 ex. u Nové Huti (CL) z 1. 8. 1982, dále údaj P. Zimla o zastížení u osady Lada (CL) ze září 1986 a záznamy A. Křivského o zastížení na Kněžickém rybníce (CL) ze září 1987 a 1988. Na téže lokalitě pozoroval v září 1989 a 15. 10. 1991 jednotlivé ptáky i J. Doubek. V. Friml, KOL. (1992) zaznamenal 25. 7. 1990 pozorování od Jířetína pod Jedlovou (DC) a J. Herver zastihl v září 1995 jeden ex. na nových rybnících u Kunratic (CL). P. Ziml pozoroval na podzim 1994 jeden ex. mezi obcemi Kytlice a Nová Huť (DC – CL).

- **Ostralka štíhlá (*Anas acuta*)**

Širší oblastí nehojně protahující druh. V novější době zaznamenal J. Marek 16. 4. 1979 pozorování 1/0 na Školním rybníku v Rybníšti (DC).

- **Polák malý (*Aythya nyroca*)**

Na území CHKO pouze ojediněle zastížený druh 18. 10. 1989 zaznamenal M. Honců pozorování 1 ex. na Zámeckém rybníce u Jablonného (CL). Opakovaná pozorování z oblasti Velkého r. zaznamenal KLABNÍK (1986).

- **Poštołka rudonohá (*Falco vespertinus*)**

Vzácný transmigrant. Z minulosti je z širší oblasti známo několik údajů o zástřelech. Z novější doby je z území doloženo jediné zastížení. Z. Jón má ve své sbírce preparát jedince uloveného dne 16. 9. 1952 u Nového Boru (CL).

- **Sokol stěhovavý (*Falco peregrinus*)**

V minulosti hnízdící druh, který se po několikaleté nepřítomnosti v širší oblasti znovu objevuje. Nejstarší údaje o jeho výskytu na sledovaném území pocházejí z minulého století. MI-

CHEL, MS zaznamenal, že v roce 1868 hnízdil u Horního Sedla (LI). HEGENBARTH (1888) uvádí zástřely od Nového Boru (CL) ze 6. 4. a 12. 5. 1885, ANKERT (1896) z Nového Boru a Polevska (CL), MICHEL od Kamenického Šenova (CL). V novější době zaznamenal H. Knobloch (in litt.) v roce 1953 opakovaná pozorování u H. Sedla (LI). J. Doubek pozoroval v roce 1955 l ex. na lokalitě Popova skála u D. Sedla (LI). VONDRÁČEK (1976) zaznamenal nález uhynulého jedince u Krásné Lípy (DC) roku 1963 a pozorování od Kytlic (DC) roku 1973. V letech 1953–1955 kontroloval Z. Jón hnízdění v SPR Klíč (CL). Poslední snůšku zde zaznamenal 11. 5. 1957. V téže roce pozoroval 27. 12. přelet 0/1 nad Novým Borem (CL). Podle záznamů v kartotéce CHKO Lužické hory pozoroval J. Pudil ve dnech 10.–27. 6. 1982 opakovaně l ex. u obce Kytlice (DC). Na stejné lokalitě zaznamenala počátkem srpna 1988 zastižení H. Doubková.

- **Strnad zahradní (*Emberiza hortulana*)**

V oblasti znám jen zástřel l ex. od Falknova (DC) před rokem 1843, viz KNĚŽOUREK (1912).

- **Tetřev hlušec (*Tetrao urogallus*)**

V minulosti v celé oblasti hnízdící druh. MICHEL (1929) píše, že se vyskytuje ještě u Slunečné, Sloupu a Polevska (vše CL), v roce 1912 hnízdil u Kamenického Šenova (CL). KNOBLOCH (1990) sděluje, že v letech 1885–1935 bylo v revíru Hvozd uloveno 37 a v revíru Petrovice 47 kohoutů. Jen v revíru Hvozd tokalo v roce 1933 10 kohoutů a v revíru Petrovice 6–8 kohoutů. V polesí Sedlo (LI) byl v letech 1920–1944 kmenový stav 15/20. K prudkém poklesu stavů došlo v průběhu čtyřicátých let. V letech po druhé světové válce byl výskyt sporadický. Z novější doby udává J. Doubek pozorování hnízdění u Petrovic (CL) v roce 1955. Z. Bárta zaznamenal 2. 1. 1962 zastižení 4/0 u Mlýnů (DC). M. Vlček, MS – 1975 udává pozorování 1/0 na úpatí Velkého Buku u Nové Hutě (CL) v roce 1970. Lesník M. Slánský zaznamenal v roce 1972 zastižení na Javoru u Mlýnů a L. Macura pozorování od Petrovic (CL) v roce 1973. V roce 1984 zjistil M. Honců zbytky v kořisti výra na lokalitě Sloup (CL), HONCŮ (1985).

Silně ohrožené druhy

- **Bekasína otavní (*Gallinago gallinago*)**

Na sledovaném území pravidelně protahující, hnízdící a ojediněle zimující druh.

1970	4. 01.	Chřibská, zimování	DC, P	V. Still in litt.
1975		Česká Kamenice	DC, P	VONDRÁČEK et ŠUTERA (1986)
1981	31. 05.	Horní Světlá	CL, P	H. Knobloch in litt.
1989	05.	Heřmanice	CL, P	A. Křivský in litt.
1990	08.	Kněžice	CL, P	J. Doubek in litt.

- **Bělořit šedý (*Oenanthe oenanthe*)**

V posledních desetiletích pouze sporadicky protahující druh, zastižený na jarním i podzimním průtahu. Zřejmě tomu tak bylo i v minulosti, MICHEL (1929) uvádí průtah druhu u Kamenického Šenova.

1963	29. 09.	Nový Bor, 4 ex.	CL, P	Z. Jón, kart.
1980	1. 09.	Horní Světlá, Pěnkavčí v.	CL, P	H. Knobloch in litt.
1982	11. 09.	H. Světlá	CL, P	H. Knobloch in litt.
1993	23. 04.	Kněžice, 1/1	CL, P	J. Doubek in litt.

- **Čáp černý (*Ciconia nigra*)**

V minulosti řídký transmigrant, v posledních dvaceti letech pravidelně protahující a ojediněle hnízdící druh.

1974	4. 08.	Chřibská	DC, P	V. Still in litt.
1981	12. 06.	Studený, 2 ex.	DC, P	V. Still in litt.
1981	12. 09.	Líska, 1 ex.	DC, P	V. Friml in litt.
1984	20. 07.	Studený, 1 ex.	DC, P	V. Still, KOL. (1985)
1986	06.	Trávník	CL, P	p. Vlk
1986		Mařenice, Jezevčí v.	CL, P	P. Kurka in litt.
1987	23. 04.	Rynoltice, 1 ex.	CL, P	J. Voleman in litt.
1987		Kněžice	CL, P	J. Doubek in litt.
1989	21. 08.	Lada	CL, P	P. Kurka, KOL. (1991)
1990	2. 05.	Chřibská, přehrada	DC, P	V. Still, KOL. (1992)
1990	11. 06.	Líska	DC, P	V. Sus, KOL. (1992)
1991	3. 07.	Trávník	CL, P	Z. Rybáriková, KOL. (1994)
1991	V. – VI.	Rousínov, opakovaně	CL, P	M. Severa, ústní sděl.
1991	15. 07.	Česká Kamenice	DC, P	V. Šutera, KOL. (1993)
1992	30. 05.	Líska, CHÚ Zlatý vrch	DC, P	V. Růžička, KOL. (1994)
1992	9. 06.	Jitrava	LI, P	Z. Bártová, KOL. (1995)
1992	23. 06.	Chřibská	DC, P	V. Still, KOL. (1994)
1992	17. 07.	Mařenice	CL, P	Z. Bártová, KOL. (1995)
1992	29. 07.	Nová Huť, D 16	CL, H	O. Fabiánek, VONDRÁČEK (1995)
1993	8. 04.	Polevsko	CL, P	P. Ziml, KOL. (1995)
1993	24. 07.	Dolní Prysk	CL, P	V. Still, KOL. (1995)
1993	14. 07.	Jedlová	DC, P	P. Ziml, KOL. (1995)
1993	9. 07.	Chřibská	DC, P	V. Still in litt.
1994	10. 05.	Mařenice, Jezevčí v.	CL, P	P. Ziml in litt.
1994	26. 07.	Kunratický vrch	CL, P	A. Křivský in litt.
1994	24. 05.	Lvová	CL, P	Z. Bártová in litt.
1995		Líska-Mlýny, D 16	DC, H	V. Friml, ústní sdělení
1995	15. 05.	Rynoltice, opak. 1 ex.	LI, P	M. Józsa, ústní sdělení

- **Čírka modrá (*Anas querquedula*)**

Ojediněle protahující druh, častěji pozorovaný v sousedství CHKO na rybnících u Horního Podluží (DC). Ojediněle zastížený na Markvartickém a Zámeckém rybníce (CL).

1988		Jablonné, Markvartický r.	CL, P	A. Křivský, ústní sděl.
1990	20. 01.	Jablonné, Zámecký r.	CL, P	M. Honců
1991	23. 04.	Jablonné, Zámecký r.	CL, P	M. Honců

- **Datlík tříprstý (*Plegadis tridactylus*)**

Vzácný horský druh. Podle MICHELA (1929) byl roku 1883 1 ex. u Polevska (CL) zastřelen a preparován. V současné době nemáme žádné údaje o výskytu druhu.

- **Drozd cvrčala (*Turdus iliacus*)**

Nehojný transmigrant objevující se nepravidelně na celém sledovaném území. V minulosti uváděn zejména z okolí Polevska (CL), viz ŠÍR (1890), či ANKERT (1896).

1954	20. 10.	Svor, hejnka	CL,	P	Z. Jón, kart.
1964	1. 12.	Líska	DC,	P	V. Still
1985	31. 12.	Chřibská, 10 ex.	DC,	P	V. Still
1991	12. 10.	Svor, PR Klíč, 1 ex.	CL,	P	V. Růžička
1992	27. 03.	Kněžice, hejnka	CL,	P	J. Doubek
1992	8. 04.	Horní Prysk, 3–10 ex.	CL,	P	V. Růžička
1993	21. 03. – 2. 04.	Kněžice, 30 ex.	CL,	P	J. Doubek
1994	20. 03. – 2. 04.	Kněžice, 200 ex.	CL,	P	J. Doubek
1994	23. 08.	Chřibská, 20 ex.	DC,	P	P. Ziml
1994	21. 09.	Studený vrch, 4 ex.	DC,	P	P. Ziml
1994	25. 10.	Prácheň, 1 ex.	CL,	P	P. Ziml
1994	20. 12.	Horní Prysk, 1 ex.	CL,	P	P. Ziml

- Dřemlík tundrový (*Falco columbarius*)

V minulosti i v současné době nepravidelný, řídký transmigrant. V roce 1885 zaznamenal HEGENBARTH in Tschusi (1887) zástřely od Nového Boru (CL) datované 6. 4. a 12. 5. ANKERT (1896) uvádí další pozorování od Nového Boru z 9. 10. 1887. Podle MICHELA (1929) byl 1 ex. zastřelen v okolí Kamenického Šenova (CL) a Nového Boru. Z novější doby jsou ze sledované oblasti známa následující pozorování:

1955	8. 09.	Nový Bor	CL,	P	URBÁNEK, JÓN (1962)
1962	29. 09.	Horní Světlá, Luž	CL,	P	H. Knobloch in litt.
1975	26. 10.	Horní Podluží	DC,	P	L. Klabník, in litt.
1985	15. 02.	Krásné Pole	DC,	P	V. Still, KOL. (1988)
1987	7. 02.	Chřibská	DC,	P	V. Still, KOL. (1988)

- Dudek chocholatý (*Upupa epops*)

Na sledovaném území v minulosti ojediněle hnízdil, v novější době je znám pouze ojedinělý průtah.

1889		Jablonné	CL,	H	WURM (1912)
1983	19. 05.	Krásné Pole	DC,	P	Friml in VONDRÁČEK et HONCŮ (1992)
1990	14. 04.	Kněžice	CL,	P	Křivský, KOL. (1992)
1994	16. 04.	Rousínov	CL,	P	M. Severa in litt.

- Holub doupňák (*Columba oenas*)

V celé oblasti roztroušeně hnízdící druh. I když nejsou k dispozici starší údaje, dá se předpokládat, že tomu bylo podobně i v minulosti.

1970	6. 05.	Mařenice, NPR Jezevčí v.	CL,	H	VLČEK, MS., (1973)
1989	30. 04.	Studený, Hluboká louka	DC,	P	V. Still in litt.
1989		Petrovice, Hvozď	CL,	H	A. Křivský, ústně
1989		D. Podluží, Kozí hřbet	DC,	H	A. Křivský, ústně
1992	30. 06.	Líska, PR Studený vrch	DC,	H	V. Still in litt.
1992		Mařenice, NPR Jezevčí v.	DC,	H	V. Růžička in litt.
1993	7. 05.	Líska	DC,	P	V. Růžička in litt.
1993	14. 05.	Chřibská, Studený vrch	DC,	P	V. Still in litt.
1993	14. 07.	Mlýny, Javor	DC,	P	V. Still in litt.
1996	9. 05.	Mařenice, NPR Jezevčí v.	CL,	P	M. Honců
1996	12. 05.	Vápenka u Doubice	DC,	P	M. Honců
1996	24. 05.	Mařenice, NPR Jezevčí v.	CL,	P	P. Ziml in litt.

- **Chřástal polní (*Crex crex*)**

V minulosti v území nepříliš hojný druh, který je uváděn např. v okolí Jablonného, viz ANKERT (1896). Druh se po mnohaleté, téměř úplné absenci znovu objevuje. Ze sledovaného území jsou známy následující údaje, většinou z červnových termínů, které jsou současně nepřímým důkazem o hnízdění tohoto druhu.

1955	3. 06.	Nový Bor, hlas	CL, P	URBÁNEK, JÓN (1962)
1971	20. 06.	Chřibská, hnízdění D, 16	DC, H	V. Still in litt.
1978	25. 06.	Horní Sedlo	LI, P	H. Knobloch in litt.
1983	24. 06.	Chřibská,	DC, P	V. Still, KOL. (1985)
1989	06.	Petrovice opakovaně hlas	CL, P	A. Křivský in litt.
1989	06.	Krompach, hlas	CL, P	A. Křivský in litt.
1994	20. 06.	Kytlice	DC, P	P. Ziml in litt.
1994	7. 06.	Polevsko	CL, P	P. Ziml in litt.
1994	29. 06.	Lipnice	DC, P	P. Ziml in litt.
1994	16. 06.	Horní Prysk	CL, P	P. Ziml in litt.
1995	05.	Polevsko	CL, P	P. Ziml in litt.
1995	8. 06.	Dolní Podluží	DC, P	M. Honců
1995	1. 06.	Lipnický vrch, louka	DC, P	M. Honců
1996	5. 06.	Horní Světlá, louka	CL, P	M. Honců

- **Chřástal vodní (*Rallus aquaticus*)**

Ve vlastní CHKO ojediněle pozorovaný druh. Pravidelně hnízdí v těsném sousedství CHKO na Velkém rybníce u Horního Podluží (DC), (pisemné sdělení ing. P. Bendy).

1955	29. 09.	Nový Bor, úhyn pod dráty	CL, P	Zd. Jón, kart.
1990	14. 04.	Rousínov, pozorován 1 ex.	CL, P	M. Severa in litt.

- **Jeřábek lesní (*Tetrastes bonasia*)**

V minulosti se na sledovaném území vyskytoval na více lokalitách. HEGENBARTH (1888) sděluje, že je nehojný v okolí Nového Boru (CL). WURM (1912) píše, že jednotlivé páry byly pozorovány u Tolštejna (DC). Historickým výskytem se zabýval podrobně KNOBLOCH (1962), který udává zástřely od Petrovic (CL) z let 1892–1912 a 6 zástřelů od Dolní Světlé (CL) z let 1898–1913. V současné době patří jeřábek k pouze ojediněle pozorovaným druhům. VONDRÁČEK a ŠUTERA (1986) zveřejnili pozorování J. Stilla a S. Jungbauera z 11. 7. 1967 a z roku 1978 od Chřibské (DC). J. Still pozoroval 30. 9. 1973 jediný ex. na Malé Tisové u Krásného Pole (DC) a pánové P. Benda a J. Marek zaznamenali 2. 4. 1992 zastížení u Lisky (DC).

- **Kalous pustovka (*Asio flammeus*)**

Pouze řídké protahující druh. Z oblasti jsou známy dva údaje o zastížení.

1987	11.	Mařenice, pozorován 1 ex.	CL, P	P. Ziml in litt.
1994	9. 12.	Polevsko, 1 ex.	CL, P	P. Ziml in litt.

- **Kavka obecná (*Corvus monedula*)**

V minulosti pravidelně hnízdící druh pozorovaný na více lokalitách. V současné době je obsazeno pouze hnízdiště na kostele v Rybníšti (DC)

1994	15. 04.	Horní Podluží, 4 ex.	DC, P	J. Vondráček
1994		Rybníště, kostel, D 16	DC, H	V. Friml
1994	20. 10	Nový Bor, střelnice, 2 ex.	CL, P	P. Ziml in litt.

- **Konipas luční (*Motacilla flava*)**

Pouze řídky v období migrace pozorovaný druh. Častěji pozorován mimo území CHKO na lokalitě Velký rybník u H. Podluží (DC).

1962	25. 09.	Horní Světlá, průtah 30 ex.	CL,	P	H. Knobloch in litt.
1963	3. 10.	H. Světlá, Pěnkavčí v., 1 ex.	CL,	P	H. Knobloch in litt.

- **Kos horský (*Turdus torquatus*)**

Vzácný transmigrant, hojnější v minulosti. Tak F. Schnabel ROKU 1883 in TSCHUSI uvádí, že se druh na Polevsku (CL) vyskytuje mimořádně hojně. Z Falknova (DC) ze 4. 10. 1889 má své pozorování ANKERT (1896), které opakuje rovněž WURM (1912). MICHEL (1929) uvádí pozorování z Polevska z roku 1922. Ze současné doby existuje jediné pozorování P. Zimla z 10. 5. 1996 – 2 ex. z oblasti Jezevčího vrchu (CL).

- **Krahujec obecný (*Accipiter nisus*)**

V minulosti i v současné době na celém sledovaném území roztroušeně hnízdící druh. Ze současné doby jsou znovu pozorováni od Horní Světlé (CL), Heřmanic (CL), Horního Podluží (DC), Chřibské (DC), Kněžic (CL), Mařenic (CL), Polevska (CL) a Rybníště (DC).

1970	9. 06.	Mařenice, NPR Jezevčí v.	CL,	H	VLČEK, MS (1973)
1973		Horní Sedlo	LI,	P	H. Knobloch in litt.
1990	14. 10.	Svor, kroužkován 1 ex.	CL,	P	K. Filip, in litt.

- **Křepelka polní (*Coturnix coturnix*)**

Podle literárních údajů v minulosti poměrně hojný druh. Počátkem padesátých let téměř vymizel. Sporadický výskyt znovu zaznamenán koncem osmdesátých let. V současné době je patrné znovusídlení vhodných lokalit.

1972		Česká Kamenice	DC,	P	B. Redl, ústní sděl.
1989	06.	Petrovice, 2/0	CL,	P	A. Křivský in litt.
1989	06.	Krompach	CL,	P	F. Černík, ústně
1994	13. 06.	Kněžice	CL,	P	J. Doubek in litt.
1995	06.	Kněžice	CL,	P	J. Doubek, A. Křivský
1995	06.	Petrovice	CL,	P	A. Křivský
1995	19. 06.	Petrovice, 7 ex.	CL,	P	J. Aschenbrenner

- **Krutihlav obecný (*Jynx torquilla*)**

V minulosti nehojně hnízdící druh, v posledních letech pozorován pouze na průtahu.

1960	18. 06.	Nový Bor, D 16	CL,	H	Z. Jón, kart.
1974		Chřibská	DC,	P	V. Still in litt.
1979		Horní Podluží, D 16	DC,	H	V. Still in litt.
1990	4. 05.	Zdislava, 1 ex.	LI,	P	V. Růžička in litt.
1992	7. 05.	Kněžice	CL,	P	J. Doubek in litt.
1994	25. 04.	Kněžice	CL,	P	J. Doubek in litt.
1994	9. 09.	Mlýny	DC,	P	P. Ziml in litt.

- **Kulíšek nejmenší (*Glaucidium passerinum*)**

Oblast Lužických hor patří již k tradičním hnízdištím této malé sovičky. První novodobé zastižení zaznamenal v roce 1962 u Petrovic (CL) H. Knobloch. VONDRÁČEK (1985) uvádí pozorování od Horního Sedla (LI) z let 1973 a 1976. Od té doby byl výskyt zaznamenán na řadě dalších lokalit.

1970		Petrovice, Sokol	CL, P	J. Doubek in litt.
1972	18. 2.–11. 3.	H. Sedlo	LI, P	KNOBLOCH (1977)
1975	5. 02.	Horní Sedlo	LI, P	„ „
1976	7. 02.	Horní Sedlo	LI, P	„ „
1977	7. 02.	Horní Sedlo	LI, P	„ „
1978	23. 06.	Valy	CL, H	„ „
1982	16. 07.	Horní Sedlo	LI, H	„ „
1986	20. 03.	Liska	DC, P	V. Still, KOL. (1988)
1987	14. 05.	Petrovice	CL, H	KNOBLOCH (1977)
1989–90		Mlýny, opak. pozorování	CL, P	P. Zíml in litt.
1990	10.	Svor, chycen l ex.	CL, P	K. Filip, ústní sděl.
1990–91		Mlýny, opakovaně	DC, P	J. Aschenbrenner
1991	13. 03.	Horní Sedlo, hlas	LI, P	H. Knobloch in litt.
1991	7. 07.	Svor	CL, P	K. Filip in litt.
1991	11.	Svor, chycen l ex.	CL, P	„ „
1993		Jablonné, roztrh. ex.	CL, P	P. Kurka in litt.
1993	16. 03.	Petrovice, Polesí	CL, P	J. Doubek in litt.
1994	17. 04.	Rousínov	CL, P	M. Severa

- **Ledňáček říční (*Alcedo atthis*)**

V minulosti, stejně jako v současné době na většině toků v celé oblasti protahující a ojedinele hnízdící druh.

1970–1995		Chřibská, na průtahu	DC, P	V. Still in litt.
1982	7. 01.	Jablonné, Heřmanický p.	CL, P	J. Pudil, kart. CHKO LH
1983	06.	Jedlová, Jedlovské ryb.	DC, P	H. Doubková „ „
1985	07.	Jablonné v Podj.,	CL, P	P. Kurka in litt.
1990	08.	Cvikov, uhynulý ex.	CL, P	M. Severa in litt.
1992	3. 03.	Chřibská, Kamenice	DC, P	V. Still. in litt.
1992	11. 03.	D. Chřibská	DC, P	V. Sus, KOL. (1994)
1992	27. 11.	D. Chřibská, l ex.	DC, P	V. Sus, KOL. (1995)
1993	10. 07.	Horní Světlá, Naděje	CL, P	V. Růžička, KOL. (1995)
1994		Kněžtice, opakovaně	CL, P	A. Křivský in litt.
1995		Heřmanice	CL, P	I. Pavlík in litt.

- **Lejsek malý (*Ficedula parva*)**

Výskyt ve sledovaném území je znám od minulého století, viz KRALERT (1890), ANKERT (1896), SCHAD-ROADWALK (1912), WURM (1912). Podle MICHELA (1929) se druh rozšířil ve dvacátých letech a uvádí lokality: Kytlice – Hillův mlýn, Falknov, Jedlovou (vše DC) a Skalici (CL). V novější době byl nehojně pozorován, přičemž řada pozorování spadá do hnízdního období. Hnízdění bylo prokázáno i na německé straně, u Jonsdorfu, 15. 7. 1961 nálezem hnízda (B. Prosse), viz MAUERSBERGER (1964).

1889		Polevsko – Prácheň, 3 páry	CL, H	F. Kralert, ANKERT (1896), HANTSCHEL (1911)
1963	11. 05.	Nový Bor	CL, P	Z. Jón, kart.
1964	5. 07.	Polevsko – Prysck	CL, P	Z. Jón, kart.
1971	05–06.	Světlá p. Luží	CL, P	K. Filip, M. Honců
1987	28. 07.	Horní Sedlo	LI, P	V. Růžička, KOL. (1988)

- **Lelek lesní (*Caprimulgus europaeus*)**

V novější době pouze sporadicky pozorovaný druh, vzácně hnízdí.

1980	07.	Petrovice, C4	CL,	H	A. Křivský in litt.
1984	31. 08.	Horní Světlá	CL,	P	H. Knobloch in litt.

- **Modráček bělohvězdý (*Luscinia svecica cyaneula*)**

Řídký transmigrant. V květnu 1994 pozoroval ing. P. Kurka ojedinelý ex. na Labutím rybníce u Jablonného (CL), hnízdění se nepodařilo prokázat.

- **Moták lužní (*Circus pyrgus*)**

Vzácný transmigrant. Dosud jen jediný údaj z oblasti Kamenického Šenova (CL) uvádí MICHEL (1929) a to zástřel 1 ex. z 18. 8. 1923.

- **Moták pilich (*Circus cyaneus*)**

V minulosti ojedinele, v novější době častěji pozorovaný druh, opakovaně zastižený i v průběhu hnízdního období. Ze starších autorů udává ANKERT (1896) bez bližších podrobností hnízdění u Nového Boru (CL).

1953	23. 06.	Svor, 1/0	CL,	P	URBÁNEK, JÓN (1962)
1957	26. 10.	Nový Bor, 1 ex.	CL,	P	URBÁNEK, JÓN (1962)
1977	8. 10.	Nový Bor	CL,	P	Z. Jón, kart.
1985	05.	Nová Huť	CL,	P	Z. Jón, kart.
1990	28. 12.	Dolní Chřibská	DC,	P	V. Friml in litt.
1992	22. 03.	Prysk - Polevsko, 1 ex.	CL,	P	V. Růžička, KOL. (1994)
1992	03.-04.	Polevsko, 1 ex.	CL,	P	P. Ziml in litt.
1994-95	11.-03.	Radvanec, 1/0	CL,	P	Z. Jón, kart.
1995	2. 03.	Heřmanice, 1/0	CL,	P	P. Ziml in litt.
1995	15. 07.	Kunratice, 1/0	CL,	P	Z. Bártová in litt.

- **Ostříž lesní (*Falco subbuteo*)**

V minulosti patřil k řídkým hnízdivcům, HEGENBARTH (1889), ANKERT (1896). V novější době pozorován na průtahu.

1950	15. 07.	Nový Bor, D 16	CL,	H	URBÁNEK, JÓN (1962)
1960	21. 09.	Chřibská	DC,	P	J. Stíll, MS (1971)
1975	29. 09.	Chřibská	DC,	P	L. Klabník in litt.
1976	3. 03.	Mařenice, NPR Jezevčí v.	CL,	P	F. Petřík in litt.
1984	14. 06.	Jablonné, okolí	CL,	P	P. Kurka
1994	24. 05.	Kněžice	CL,	P	J. Doubek in litt.
1994	28. 06.	Horní Podluží	DC,	P	V. Friml in litt.
1994	08.	Kněžice	CL,	P	J. Doubek in litt.

- **Pěnice vlašská (*Sylvia nisoria*)**

Jednotlivě a vzácně hnízdící pták známý z teplejších lokalit Českolipska. Z okrajových částí území ji uvádí MICHEL (1929), podle nějž hnízdila v Kamenickém zámeckém parku (DC). Z novější doby ji pozoroval roku 1985 ing. P. Kurka v okolí Jablonného, (CL).

- **Plsík obecný (*Actitis hypoleucos*)**

Starší údaje chybí, v novější době řídce protahuje.

1978	23. 04.	Chřibská	DC,	P	V. Friml in litt.
1978	13. 07.	Kunratické rybníky	CL,	P	V. Šutera in litt.

- **Potápka rudokrká (*Podiceps griseigena*)**

MICHEL (1929) se zmiňuje o zástřelu u Nového Boru (CL). V nedávné době byl druh prokázán jako hnízdící v těsném sousedství CHKO Lužické hory. Hnízdění na Velkém rybníce (DC) prokázali KLABNÍK, LUMPE (1979). Druh zde byl pozorován i v roce 1991, 11. 5. – 1 pár, M. Kalík in litt.

- **Skřivan lesní (*Lullula arborea*)**

V celé oblasti řídce protahující a ojediněle hnízdící druh.

Podle starších autorů nebyl hojný ani v minulosti. ANKERT (1896) jej uvádí z Polevska (CL), MICHEL (1929) z okolí Kamenického Šenova (CL) a České Kamenice (DC).

1955		Heřmanice, C 4	CL,	H	J. Doubek in litt.
1992	8. 07.	PR Studený vrch	DC,	H	A. Křivský, kart.
1992	12. 03.	Kněžice	CL,	P	J. Doubek in litt.
1992	9. 10.	Kněžice, průtah 10 ex.	CL,	P	J. Doubek in litt.
1993	2. 04.	Hor. Kamenice	CL,	P	V. Růžička in litt.

- **Skřivan tmavý (*Luscinia luscinia*)**

V celé oblasti ojediněle protahující druh.

1952	11. 05.	Nový Bor, 1 ex.	CL,	P	URBÁNEK, JÓN (1962)
1957	13. 05.	Arnultovice, 1 ex.	CL,	P	" "
1958	12. 05.	Nový Bor, 1 ex.	CL,	P	" "

- **Sova pálená (*Tyto alba*)**

V oblasti pouze ojediněle zastížený druh, výjimečně zaznamenáno hnízdění.

1973		Mařenice	CL,	H	Heřmanský in VONDRÁČEK 1985
1987	14. 05.	Lemberk, zámek, D 16	CL,	H	p. Ende, P. Kurka

- **Sýc rousný (*Aegolius funereus*)**

V minulosti pouze ojediněle pozorovaný druh, DORRE (1923), MICHEL (1929). V novější době zaznamenáno opakovaně hnízdění.

1923		Prácheň	CL,	P	DORRE (1923)
1929		Kamenický Šenov	CL,	H	MICHEL (1929)
1967		Petrovice	CL,	H	VONDÁČEK (1970)
1968		Chřibská	DC,	P	VONDRÁČEK, MS (1970) et VONDRÁČEK (1985)
1973		Horní Sedlo	LI,	P	VONDRÁČEK (1985)
1980–87		Petrovice	CL,	P	H. Knobloch in litt.
1987	25. 04.	Petrovice – Krompach	CL,	P	Vondráček, kart.
1983		Dolní Sedlo – Česká brána	LI,	P	H. Knobloch in litt.
1986		Petrovice	CL,	P	H. Knobloch, KOL. (1988)

- **Sýček obecný (*Athene noctua*)**

V minulosti hojnější, v posledních letech pouze ojediněle pozorovaný druh.

1974		Sloup	CL,	P	M. Honců
1977		Pihel hnízdění	CL,	H	P. Kurka in litt.
1980–81		PR Dutý kámen	CL,	P	M. Vlček
1984	11.	Milštejn	CL,	P	F. Krenický in litt.
1985	27. 12.	Česká Kamenice	DC,	P	V. Still in litt.

- **Tetřívěk obecný (*Lyrurus tetrix*)**

V minulosti v celé oblasti hnízdící druh u něhož byl prudký pokles početních stavů zaznamenán v průběhu čtyřicátých let. HEGENBARTH, (1888) uvádí početný výskyt na Novoborsku. ANKERT (1896) zná lokality Sloup (CL), N. Bor (CL) a Kamenici (DC). KNOBLOCH (1961) zaznamenal z let 1904–1911 zástřeby 45 ex. v revírech Petrovice a Hvozd (CL) a pravidelný výskyt v katastru obce Polesí (LI) v letech 1904–1945. Z novější doby jsou známy následující údaje:

1973	Petrovice – Sedlo, 2/0	CL-LI,	P	p. Macura
1973	Petrovice, Hvozd	CL,	P	A. Křivský
1979	Krompach, 2/0	CL,	P	J. Hamerský

- **Ťuhýk rudohlavý (*Lanius senator*)**

Druh v okrajových částech území v minulosti hnízdil, viz MICHEL (1929), který uvádí Kamenický Šenov (CL). Z novější doby existuje jediné pozorování 1 ex. ze 4. 8. 1957 od Nového Boru (CL), viz URBÁNEK, JÓN (1962).

- **Včelojed lesní (*Pernis apivorus*)**

V minulosti i v novější době v celé oblasti protahující a ojedinele hnízdící druh, viz ANKERT (1896), HANTSCHER (1911), KNĚŽOUREK (1912), MICHEL (1929), VONDRÁČEK et ŠUTERA (1986).

1967		Krásný Buk	DC, Z	V. Stíll
1968		Krásná Lípa	DC, Z	VONDRÁČEK, ŠUTERA (1986)
1969	4. 09.	Chřibská	DC, P	J. Stíll
1971	2. 09.	Chřibská	DC, P	VONDRÁČEK, ŠUTERA (1986)
1972	5. 07.	Okrouhlá	CL, Z	Z. Jón, kart.
1989	22. 07.	Horní Chřibská, 1/1	DC, P	J. Marek, KOL. (1991)
1989	09.	Petrovice	CL, P	A. Křivský, KOL. (1992)
1993	1. 06.	Hor. Kamenice, 1/1	DC, P	V. Růžička
1995	20. 05.	Polevsko, 1/1	CL, P	P. Zíml

- **Žluva hajní (*Oriolus oriolus*)**

Řídce protahující a ojedinele hnízdící druh. V roce 1990 zaznamenal Doubek hnízdění v Lvové (CL).

1890	28. 10.	Kamenický Šenov, 10 – 15 ex.	CL, P	WURM (1891) MICHEL (1929)
1993	13. 03.	Kněžice	CL, P	J. Doubek
1993	20. 03.	Kněžice	CL, P	J. Doubek
1994	13. 05.	Kněžice	CL, P	J. Doubek

Ohrožené druhy

- **Bramborníček hnědý (*Saxicola rubetra*)**

Protahující a místy hnízdící druh

1954	11. 09.	Nový Bor, průtah 1 ex.	CL, P	Z. Jón, kart.
1957	21. 09.	Nový Bor, 2 ex.	CL, P	Z. Jón, kart.
1976		Česká Kamenice	DC, P	DVOŘÁK (1977)
1978	13. 06.	Petrovice	CL, P	H. Knobloch

1981	13. 05.	Horní Světlá	CL,	P	H. Knobloch
1983	9. 07.	Horní Světlá, C - 3	CL,	H	H. Knobloch
1986	3 - 25. 05.	Horní Světlá, C - 4	CL,	H	H. Knobloch
1987	26. 04.	Horní Světlá	CL,	P	H. Knobloch
1993	23. 04.	Kněžice	CL,	P	J. Doubek
1994	30. 04.	Kněžice	CL,	P	J. Doubek

- Brkoslav severní (*Bombycilla garrulus*)

Téměř pravidelný zimní host, jehož počty v jednotlivých letech silně kolísají. ŠÍR (1890) uvádí, že tento pták nebyl v okolí Kamenice pozorován od roku 1859, až zase v roce 1877. Zdá se, že je v současné době hojnější. Nejčasnější pozorování 8. 9. 1957 - 1 ex. u Nového Boru, nejpozdější pozorování 9. 3. 1954 - 20 ex. tamtéž.

1877	15. 12.	Kamenice, 24 ex.	CL,	P	ŠÍR (1890), ANKERT (1896)
1884	2. 04.	Polevsko, 3 ex.	CL,	P	F. Schnabel in Tschusi (1887)
1891	12.	Nový Bor, více ex.	CL,	P	ANONYMUS (1900)
1892	16. 01.	Nový Bor, více ex.	CL,	P	"
1950	19. 12.	Nový Bor, 40 ex.	CL,	P	Z. Jón, kart.
1953	8. 12.	Nový Bor, 500 ex.	CL,	P	Z. Jón „ in VONDRÁČEK (1975)
1954	9. 03.	Nový Bor, 20 ex.	CL,	P	Z. Jón, kart.
1957	30. 12.	Nový Bor, 100 ex.	CL,	P	Z. Jón, kart.
1958	1. 02.	Sloup, 80 ex.	CL,	P	Z. Jón, kart.
1965	29. 12.	Prácheň, 2 ex.	CL,	P	Z. Jón, kart.
1968		Chřibská	DC,	P	VONDRÁČEK, MS (1963)
1970	26. 11.	Jičetín p. J., 20 ex.	DC,	P	V. Still
1972	15. 01.	Líska, 15 ex.	DC,	P	V. Still
1972	20. 10.	Chřibská, 25 ex.	DC,	P	V. Still
1985	16. 12.	Chřibská, 30 - 40 ex.	DC,	P	V. Still
1990	8. 01.	Kněžice, 12 ex.	CL,	P	A. Křivský, KOL. (1993)
1990	7. 01.	Petrovice, 18 ex.	CL,	P	Dr. Rybáriková, KOL. (1993)
1990	5. 02.	Svor, 2 ex.	CL,	P	Z. Jón
1991	1. 01.	Chřibská, 10 ex.	DC,	P	V. Still
1991	24. 01.	Nový Bor, 1 ex.	CL,	P	M. Severa
1991	10. 12.	Petrovice - Knínice, 8 ex.	CL,	P	A. Křivský
1992	11. 02.	Chřibská, 20 ex.	DC,	P	V. Still
1995	10. 02.	Polevsko, 3 ex.	CL,	P	P. Ziml
1995	19. 01.	Kytlice, 8 ex.	DC,	P	P. Ziml
1995	14. 02.	Světlá, p. L. 14 ex.	CL,	P	F. Marcin
1996	01.	Nový Bor, 7 ex.	CL,	P	P. Kurka
1996	1. 02.	Polevsko, 16 ex.	CL,	P	P. Ziml
1996	14.-15. 2.	Svor, 45 ex.	CL,	P	Aschenbrenner

- Břehule říční (*Riparia riparia*)

Řídký transmigrant. Ojedinelé zastížení několika jedinců na jedlovských rybnících zaznamenal 20. 6. 1993 V. Still.

- Čáp bílý (*Ciconia ciconia*)

Pravidelně protahující a hnízdící druh.

1959–95		Jablonné, D 16	CL,	H	VONDRÁČEK (1978, 1993, 1995)
1963–74		Rynoltice, D 16	LI,	H	VONDRÁČEK (1978)
1968		Nový Bor, D 16	CL,	H	VONDRÁČEK (1978)
1971	9. 04.	Chřibská, průtah	DC,	P	J. Vondráček
1971	13. 04.	Chřibská, průtah lex.	DC,	P	V. Friml
1975		Horní Podluží, D 16	DC,	H	L. Klabník
1979	19. 05.	Chřibská, průtah 1/1	DC,	P	V. Friml
1981	26. 08.	Studený, 1 ex	DC,	P	V. Friml
1984	9. 04.	Horní Podluží, 1/1	DC,	P	V. Still
1984	12. 08.	Jablonné, D 16	CL,	H	M. Honců
1988	8. 09.	Chřibská, 3 ex.	DC,	P	V. Friml
1992–95		Cvikov, D 16	CL,	H	VONDRÁČEK (1995)
1995	11. 04.	Chřibská, 1 ex.	DC,	P	V. Still
1995	2. 09.	Chřibská, 1 ex.	DC,	P	V. Still
1995		Jablonné, D 16	CL,	H	V. Kozlík in litt.
1995		Cvikov, D 16	CL,	H	B. Henke in litt.

- Hýl rudý (*Carpodacus erythrinus*)

Teprve v posledních letech ve sledované oblasti pronikající druh. První zastižení zaznamenáno v roce 1981, od této doby jsou známa minimálně tři pozorování.

1981	22. 02.	Chřibská	DC,	P	V. Friml
1992	2. 07.	Kněžice, 1/0	CL,	P	J. Doubek
1993	14.–16. 6.	Kytlice, 1/1	DC,	P	G. Ridschel in litt.
1993	28. 09.	Doubice, SPR Vápenka	DC,	P	V. Růžička

- Jestřáb lesní (*Accipiter gentilis*)

V oblasti od nepaměti hnízdící druh, viz HEGENBARTH (1888). V současné době pozorován na celém sledovném území.

1973		Mařenice, NPR Jezevčí v.	CL,	P	VLČEK (1973)
1975		PR Klíč	CL,	P	VLČEK (1975)
1978	6. 06.	Chřibská	DC,	P	V. Friml
1979	7. 05.	Chřibská, C 3	DC,	H	V. Friml
1980	30. 08.	Liska	DC,	P	V. Friml
1980		Kněžice	CL,	H	A. Křivský
1983		Petrovice, Strážný v.	CL,	H	A. Křivský
1984	10. 07.	Chřibská	DC,	P	V. Still
1984	1. 08.	Studený, Bukový v.	DC,	P	V. Friml
1992	22. 04.	Studený v.	DC,	P	V. Růžička
1992	23. 04.	Nové Doubice	DC,	P	V. Růžička
1994	25. 03.	Kněžice	CL,	P	J. Doubek
1994	22. 07.	Jedlová	DC,	P	P. Ziml

- Kormorán velký (*Phalacrocorax carbo*)

V minulosti vzácný transmigrant, TAUBMAN (1926). V posledních letech byla zaznamenána řada pozorování, pravděpodobně v souvislosti s posunem rozšíření.

1883		Chřibská, zástřel	DC,	Z	TAUBMAN (1926)
1968	28. 07.	Chřibská, 2 ex.	DC,	P	V. Still
1976	18. 11.	Chřibská, chycen 1 ex.	DC,	CH	V. Still
1989	16. 07.	Cvikov, 3 ex.	CL,	P	V. Still
1992	30. 01.	Jablonné v P., 3 ex.	CL,	P	J. Vondráček
1992	16. 12.	Chřibská, přehrada, 1 ex.	DC,	P	P. Zíml

- Koroptev polní (*Perdix perdix*)

V minulosti hojnější, v posledních desetiletích řídce až ojediněle pozorovaný, hnízdící druh

1987		Jablonné v P., D 16	CL,	H	J. Doubek
1988		Kněžice, D 16	CL,	H	A. Křivský
1989		Krompach, D 16	CL,	H	A. Křivský
1994		Kněžice, u vodárny, D 16	CL,	H	A. Křivský

- Krkavec velký (*Corvus corax*)

Poslední, ne zcela doložená zpráva o výskytu druhu na sledovaném území je od České Kamenice (DC) z roku 1923. Znovu se v oblasti objevil po šedesátileté absenci na podzim 1983. Od tohoto roku je pozorován pravidelně a bylo prokázáno hnízdění. V současné době patří k běžně pozorovaným druhům, v mimohnízdni době bylo pozorována hejnka čítající desítky jedinců.

1883	24. 10.	Studený, 1 ex.	DC,	P	V. Still
1984	4. 04.	Krásná Lípa, 1 ex.	DC,	P	Kalík, KOL. (1985)
1984	12. 11.	Nový Bor, 1 ex.	CL,	P	Z. Jón, kart.
1984	11.	Prysk, 1 ex.	CL,	P	ŠPINAR (1985)
1985	21. 04.	Cvikov, 1/1	CL,	P	M. Severa
1985	30. 04.	Česká Kamenice, 6 ex.	CL,	P	V. Still
1985	31. 07.	Prysk, 7 ex.	CL,	P	Špinar, KOL. (1987)
1985	5. 05.	Horní Světlá, 2 ex.	CL,	P	H. Knobloch
1985	17. 10.	Chřibská, 2 ex.	DC,	P	V. Still KOL. (1987)
1985	30. 10.	Kytlice, 2 ex.	DC,	P	V. Still, KOL. (1987)
1987	4.-5.	Svor	CL,	H	Malý in RŮŽIČKA (1988)
1987	30. 07.	Jablonné, 4 ex.	CL,	P	A. Křivský
1987		Polevsko - Kytlice	CL,	P	RŮŽIČKA (1988)
1988	28. 07.	Studený, 1/1	DC,	P	J. Marek, KOL. (1990)
1988	20. 01.	Nový Bor, 1 ex.	CL,	P	M. Severa
1988	14. 03.	Liska, Zlatý v.	DC,	P	V. Still
1988	25. 09.	PR Klíč, 1 ex.	CL,	P	O. Roztočil
1989	17. 06.	Rynoltice, 1/1	CL,	P	A. Křivský
1990	3. 02.	Petrovice, 10 ex.	CL,	P	A. Křivský, KOL. (1994)
1990	10. 07.	Jablonné, 2/2	CL,	P	A. Křivský, KOL. (1994)
1991	2. 03.	Lesná, 1 ex.	LI,	P	M. Honců, KOL. (1994)
1991	6. 06.	Lipnice, 4 ex.	DC,	P	V. Friml, KOL. (1994)
1991	2. 12.	PR Klíč	CL,	P	V. Růžička, KOL. (1994)
1992	10. 08.	Jedlová, zastávka ČSD	DC,	P	V. Růžička in litt.
1992	12. 09.	NPR Jezevčí v.	CL,	P	V. Růžička, KOL. (1994)
1992	18. 08.	PR Studený v., 1 ex.	DC,	P	V. Růžička, KOL. (1994)
1992	10. 09.	Rousínov, 2 ex.	CL,	P	M. Severa
1992	30. 10.	Kunratice, 1/1	CL,	P	J. Vondráček Vondráček

1993	23. 05.	Chřibská, 2 ad., 2 juv.	DC,	P	V. Stíll in litt.
1994	10.-11. 5.	NPR Jezevčí v.	CL,	P	P. Zíml in litt.
1995	28. 04.	Mařenice, 1 ex.	CL,	P	P. Zíml in litt.
1995	19. 06.	Chřibská, 5 ex.	DC,	P	V. Stíll in litt.
1995	28. 07.	Jedlová, 1 ex.	DC,	P	M. Honců
1996	18. 05.	Horní sedlo, 2 ex.	LI,	P	M. Honců
1996	18. 05.	Milštejn, 1 ex.	CL,	P	M. Honců

- **Lejsek šedý (*Muscicapa striata*)**

Na sledovaném území pravidelně protahující a řídké hnízdící druh.

1967	18. 09.	Chřibská	DC,	P	J. Stíll in ŠUTERA, VONDRÁČEK (1987)
1975		Česká Kamenice	DC,	H	DVOŘÁK (1977)
1981	30. 05.	Chřibská	DC,	H	V. Friml
1981	20. 07.	Chřibská	DC,	H	V. Stíll
1991	26. 05.	Mařenice, NPR Jezevčí v.	CL,	P	V. Růžička
1992	2. 05.	Studený vrch	DC,	P	V. Růžička
1992	30. 05.	Liska	DC,	P	V. Růžička
1992	5. 05.	Kněžice	CL,	P	J. Doubek
1992	4. 06.	Chřibská	DC,	H	V. Stíll
1993	19. 05.	Kněžice	CL,	P	J. Doubek
1994	15. 05.	Kněžice	CL,	P	J. Doubek

- **Moták pochop (*Circus aeruginosus*)**

V minulosti vzácný zatoulanec, v posledních desetiletích víceméně pravidelně protahující a v bezprostředním sousedství CHKO hnízdící druh. Hnízdění zaznamenáno na lokalitách Jablonné 1989, Kunratický rybník 1991, Velký rybník u Horního Podluží 1975 - 95. Z území CHKO jsou známa následující pozorování:

1886	1. 08.	Nový Bor, zástřel	CL,	Z	ANKERT (1886)
1984		Jablonné	CL,	P	P. Kurka
1991	30. 07.	Kunratice, 1/1	CL,	P	Vondráček, KOL. (1993)
1992	23. 03.	Prysk - Polevsko	CL,	P	P. Zíml
1993	20. 03.	Kněžice, 1 ex.	CL,	P	J. Doubek
1993	24. 04.	Kněžice, 1 ex.	CL,	P	J. Doubek
1996	7. 05.	Nový Bor, 1 ex.	CL,	P	M. Honců

- **Moudivláček lužní (*Remiz pendulinus*)**

V těsném sousedství CHKO - Horní Podluží, PR Velký rybník (DC), na průtahu a při hnízdění opakovaně zastížený druh. Ve vlastní CHKO se objevuje pouze sporadicky, důkazem jsou ojedinělé nálezy hnízd na Zámeckém r. u Jablonného (CL) v roce 1985 - ing. P. Kurka, ústní sdělení a na Křížovém rybníce pod Kněžicemi (CL) v roce 1989, viz ŠUTERA et VONDRÁČEK (1993).

- **Ořešník kropenatý sibiřský (*Nucifraga caryocatactes macrorhynchos*)**

Objevuje se nepravidelně, v některých letech mají jeho výskyty invazní charakter. Z. Jón má ve svých záznamech z let 1954 - 1978 šest údajů o zastížení z Nového Boru (CL) s nejvyšším počtem (12 odchycených jedinců) v roce 1968.

- Ořešník kropenatý (*Nuucifraga caryocatactes*)

Na větší části CHKO hnízdící druh.

1961	24. 09.	Nový Bor	CL,	P	Z. Jón
1964	27. 04.	Polevsko, 10 ex.	CL,	P	Z. Jón, kart.
1966	29. 05.	Luž, S svah, 3 ex.	CL	P	HUMMITSCH (1967)
1971	20. 03.	Nový Bor	CL,	P	Z. Jón
1977	1. 09.	Horní Světlá	CL,	P	H. Knobloch
1980	24. 08.	Č. Kamenice	DC,	P	V. Friml
1980	12. 07.	Horní Sedlo, 3 ex.	LI,	P	H. Knobloch
1982	23. 09.	Pěnkavčí vrch	CL,	P	H. Knobloch
1984	6. 06.	Chřibská, D 12	DC,	H	V. Still
1985	7. 08.	Bouřný, 1 ex.	CL,	P	M. Honců
1985	24. 08.	Jedlová, 1 ex.	DC,	P	M. Honců
1985	25. 08.	Nová Huť, 1 ex.	CL,	P	M. Honců
1985	25. 08.	Luž, 1 ex.	CL,	P	M. Honců
1985	25. 08.	Hvozd, 2 ex.	CL,	P	M. Honců
1986	29. 03.	Falknov-Kytlice, 1 ex.	DC,	P	Vl. Štěpánský
1987	18. 06.	Petrovice, D 16	CL,	H	H. Knobloch
1987	20. 08.	Myslivny, 6 ex.	CL,	P	H. Knobloch
1989	20. 09.	Líska	DC,	P	V. Still
1989	20. 09.	Luž, vrchol. č., 2 ex.	CL,	P	H. Knobloch in litt
1991	6. 04.	Líska	DC,	P	V. Still
1992	26. 08.	Jedlová	DC,	P	V. Růžička
1992	4. 09.	Kytlice	DC,	P	V. Růžička
1992	21. 10.	Hor. Kamenice	CL,	P	V. Růžička
1993	19. 08.	Chřibská, více ex.	DC,	P	V. Still
1994	30. 06.	Kytlice, 5 ex.	DC,	P	P. Zíml
1994	21. 04.	Prácheň	CL,	P	P. Zíml
1994	2. 07.	Jedlová, 1 ex.	DC,	P	M. Honců
1994	10. 09.	Jedlová - Tolštejn, 3 ex.	DC,	P	Vl. Hohenkreuz
1996	12. 05.	Horní Sedlo, Vysoký v.	LI,	P	M. Honců
1996	6. 06.	Dolní Světlá, 2 ex.	CL,	P	M. Honců

- Potápka malá (*Podiceps ruficollis*)

Protahující a řídce hnízdící druh

1976	4. 07.	r. u osady Lada, D 16	CL,	H	P. Kurka
1977	29. 07.	Kněžice, Kněžický r., D 16	CL,	H	P. Kurka
1994	1. 07.	Kunratické r., 1 ex.	CL,	P	P. Zíml

- Potápka roháč (*Podiceps cristatus*)

V širší oblasti pravidelně hnízdící druh, častěji zastížený v bezprostředním sousedství CHKO - Jablonné, Markvartický r., Kunratický r. (vše CL), Velký r. Horní Podluží (DC). Na území CHKO se vyskytuje pouze sporadicky.

1985	Kunratice - Markvartice	CL,	H	P. Kurka in VONDRÁČEK (1991)
1988	Rybniště, Školní r., D 13	DC,	H	J. Vondráček, kart.

- Rorýs obecný (*Apus apus*)

Pravidelně pozorovaný druh, obyvatel intravilánů měst při hranicích CHKO - Česká Kamenice (DC), Nový Bor, Jablonné (vše CL). Na sledované území zaletuje při lovu potravy.

- **Slavík obecný (*Luscinia megarhynchos*)**

Území CHKO nepatří k oblastem se stálým výskytem druhu. Ojedíněle bývá zastížen v období migrace. V minulosti byl pozorován u Kamenického Šenova (CL), viz MICHEL (1929).

Z posledních 35 let jsou k dispozici následující záznamy:

1952	11. 05.	Nový Bor	CL, P	URBÁNEK, JÓN (1962)
1963	16. 08.	Nový Bor, kroužkován, 1 ex.	CL, P	Z. Jón, kart.
1990	05.	Kněžice, 1/0	CL, P	J. Doubek
1992	13. 05.	Kněžice, 1/0	CL, P	J. Doubek
1994	2. 05.	Kněžice, 1/0	CL, P	J. Doubek

- **Sluka lesní (*Scolopax rusticola*)**

V minulosti i v současné době pravidelně protahující, hnízdící a ojedíněle zimující druh.

WURM (1912) uvádí lokality: u Cvikova, Kamenického Šenova (vše CL) a Falknova (DC). MICHEL (1929) píše, že během tahu se vyskytuje všude, hnízdí u Práchně, (CL).

1885		Nový Bor, nehojná	CL, P	HEGENBARTH (1885) ANKERT (1896)
1889	14. 10.	Svor – Cvikov, 2 ex.	CL, P	ANONYMUS (1890), WURM (1912)
1965	22. 06.	Chřibská, 1 ex.	DC, P	J. Stíll, MS.
1968	21. 03.	Chřibská, 1 ex.	DC, P	V. Stíll
1970	6. 01.	Chřibská, zimuje, 1 ex.	DC, P	V. Stíll
1974	1. 12.	Studený, „	DC, P	V. Stíll
1979	24. 11.	Chřibská, 1 ex.	DC, P	V. Friml
1980		Kněžice	CL, P	J. Doubek
1985	9. 08.	Studený, Bukový v.	DC, H	V. Friml
1989		Heřmanice, C 4	CL, H	A. Křivský
1989		Kněžice, C 4	CL, H	A. Křivský
1992		Dolní Světlá	CL, H	V. Růžička
1992		Svor	CL, H	V. Růžička
1994	7. 06.	Polevsko	CL, P	P. Zíml
1994	25. 10.	Nový Bor	CL, P	P. Zíml
1995	22. 05.	Polevsko	CL, P	P. Zíml
1996	9. 05.	Mařenice, NPR Jezevčí v.	CL, P	M. Honců

- **Strakapoud prostřední (*Dendrocopus medius*)**

V širší oblasti nehojný, na území CHKO řídce pozorovaný druh.

1992	12. 04.	Mařenice, NPR Jezevčí v.	CL, P	V. Růžička, MS.
1994	2. 08.	Heřmanice	CL, P	J. Vondráček
1994	17. 08.	Svor, PR Klíč	CL, P	P. Zíml
1995	6. 01.	Chřibská	DC, P	P. Zíml
1995	24. 05.	Mařenice, NPR Jezevčí v.	CL, P	P. Zíml

- **Ťuhák obecný (*Lanius collurio*)**

Pravidelně protahující a hnízdící druh.

1990	7. 07.	Chřibská, D 16	DC, H	V. Stíll
1990	07.	Kněžice, D 12	CL, H	J. Doubek
1991	13. 08.	Chřibská	DC, P	V. Stíll
1992	26. 07.	Chřibská	DC, P	V. Stíll

1992	17. 05.	Kněžice	CL,	P	J. Doubek
1992	23. 07.	Jedlová, osada, 1 ex.	DC,	P	V. Růžička
1993	8. 05.	Kněžice	CL,	P	J. Doubek
1994	2. 05.	Jablonné	CL,	P	J. Doubek
1994	07.	Polesí, D 12	CL,	H	P. Ziml
1994	11. 08.	Mařenice, D 12	CL,	H	P. Ziml
1995	11. 06.	Jedlová, N. Huť	CL,	P	M. Honců
1996	18. 05.	Horní Sedlo, 1 ex.	CL,	P	M. Honců

- **Ťuhýk šedý (*Lanius excubitor*)**

Řídce, avšak pravidelně protahující a zimující druh.

1952	2. 09.	Nový Bor	CL,	P	Z. Jón, kart.
1954	27. 11.	Nový Bor	CL,	P	Z. Jón, kart.
1970	12. 02.	Chřibská, 2 ex.	DC,	P	V. Still
1985	17. 11.	Chřibská	DC,	P	V. Still
1991	03.	Cvikov – Trávník	CL,	P	J. Navrátil, KOL. (1993)
1992	22. 03.	Petrovice	CL,	P	P. Ziml
1992	22. 03.	Jablonné	CL,	P	J. Doubek
1992	22. 11.	Kněžice	CL,	P	J. Doubek
1993	28. 12.	Česká Kamenice	DC,	P	Z. Bártová
1995	18. 11.	Petrovice	CL,	P	A. Křivský
1996	19. 01.	Kněžice – Petrovice	CL,	P	A. Křivský
1996	30. 01.	Kněžice – Petrovice	CL,	P	J. Vondráček

- **Vlaštovka obecná (*Hirundo rustica*)**

Druh hnízdící v obcích v oblasti Lužických hor, např. Jiřetín (DC), Nový Bor, Jablonné (vše CL). Některá konkrétní pozorování:

1989	19. 05.	Lemberk	CL,	P	M. Honců
1991	23. 04.	Jablonné, Markvartický r.	CL,	P	M. Honců
1995	29. 04.	Jiřetín	CL,	P	M. Honců

- **Výr velký (*Bubo bubo*)**

Lužické hory nepatří k tradičním hnízdištím výra. První údaje o hnízdění z této oblasti zaznamenal SEKERA (1954, který uvádí výskyt 1 páru výrů z okolí Popovy skály (LI) a 2 párů z Jezevčího vrchu a Mařenic (CL). Zdá se, že od této doby je možno registrovat nepřetržitý výskyt. Hnízdění bylo prokázáno na čtyřech lokalitách, pozorován byl na dalších pěti místech.

1949		Mařenice	CL,	H	SEKERA (1954)
1963, 1970		Horní Sedlo	LI,	H	VONDRÁČEK (1973)
1970		Mařenice, NPR Jezevčí v.	CL,	H	VLČEK (1973)
1974	23. 08.	Mařenice, NPR Jezevčí v.	CL,	P.	J. Pudil, kart. CHKO
1976	05.	Mařenice, NPR Jezevčí v.	CL,	P	J. Pudil „
1982, 1984		Mařenice, NPR Jezevčí v.	CL,	H	J. Pudil, „
1981		Česká Kamenice	DC,	H	V. Still
1981–83		Česká brána, okolí	LI,	H	H. Knobloch in litt.
1984	26. 03.	Liska	DC,	H	V. Still
1985	27. 06.	Svor, úhyn pod el. vedením	CL,	P	M. Honců
1987		osada Pole u Jablonného	CL,	H	P. Kurka in litt.
1988	3.–5.	PR Klíč, opak. hlas	CL,	P	M. Slánský

1989		osada Pole u Jablonného	CL,	H	P. Kurka
1989	25. 05.	Líska, D 16	DC,	H	V. Stüll
1988	7. 06.	Nový Bor, chycen juv. ex.	CL,	H	M. Honců
1992	2. 03.	Líska, 1/1	DC,	P	V. Stüll in litt.
1992	11. 09.	Mařenice, Jezevčí v., úhyn	CL,	P	P. Ziml
1993		Mařenice, Jezevčí v., D 16	CL,	H	P. Kurka
1996	12. 05.	Mařenice, Jezevčí v.	CL,	P	M. Honců

Souhrn

Předkládaná práce shrnuje dosavadní poznatky o rozšíření zvlášť chráněných druhů na území CHKO Lužické hory. Na základě zpracování dostupné regionální literatury, studií archivních pramenů a shrnutím poznatků autorů a jejich spolupracovníků byl na sledovaném území prokázán výskyt 79 zvlášť chráněných druhů ptáků.

Ze sedmnácti druhů náležejících do kategorie kriticky ohrožených bylo u tří druhů zaznamenáno hnízdění. Sokol stěhovavý hnízdil do roku 1957. V roce 1995 byl zaznamenán neúspěšný pokus o hnízdění jeřába popelavého v bezprostředním sousedství CHKO v PR Velký rybník u Horního Podluží. Tetřev hlušec v oblasti Lužických hor v minulosti běžně hnízdil, v posledních 25 letech však nebyl zastížen. Luňák červený, luňák hnědý, orl mořský a orlovec říční patří ke sporadicky protahujícím druhům. Zbývajících devět druhů protahuje nepravidelně, drozd skalní a mandelík hajní patří ke vzácným zatoulancům. Z 59 příslušníků kategorie silně ohrožených druhů bylo pozorováno 39 druhů, u dvaceti z nich bylo zaznamenáno hnízdění. K pravidelným hnízdivcům patří holub doupňák, kavka obecná, krahujec obecný, kulíšek nejmenší, ledňáček říční, skřivan lesní a sýc rousný. Nepravidelně hnízdí bekasina otavní, čáp černý, dudek chocholatý, chřástal polní, křepelka obecná, krutihlav obecný, lejsek malý, lelek lesní, ostrž lesní, sýček obecný, sova pálená, včelojed lesní a žluva hajní. K vymizelým druhům patří tetřev obecný. Z kategorie ohrožených druhů čítajících 30 druhů byl zaznamenán výskyt 23 druhů, u 15 z nich bylo zaznamenáno hnízdění. Pravidelně hnízdí čáp bílý, jestřáb lesní, krkavec velký, lejsek šedý, ořešník kropenatý, rorýs obecný, sluka lesní, ůhýk obecný, vlaštovka obecná a výr velký. Nepravidelně hnízdí bramborníček hnědý, koroptev polní, moták pochop, moudivláček lužní a potápka malá.

Červen 1996

Literatura

- ANDERS J. in Hantschel (1911): *Heimatkunde des politischen Bezirkes Böhmisches Leipa*. B. Leipa, p. 48–54.
- ANKERT H., (1896): *Vogelfauna im Gebiet des Nordböh. Excursions Clubs*, MNEC. B. Leipa, 19:229–314.
- ANONYMUS (1890): *Zwergfliegensänger zwischen Blotendorf und Parchen*, MNEC. B. Leipa, p. 343.
- HEGENBARTH O. in v. Tschusi V. et v. Dalla-Torre K., (1890): *VI. Jahresbericht (1887) des Comites für ornithologische Beobachtungsstationen in Oesterreich-Ungarn*, Ornith. Wien.
- HONCŮ M., (1985): *Rozšíření a bionomie výra velkého (Bubo bubo L.) na Českolipsku*. Závěrečná práce postgraduálního studia na Přír. fak. UK v Praze, manuscript, 78 stran.
- HONCŮ M., (1987): *Živočišstvo a rostlinstvo in Turistický průvodce ČSSR Lužické hory a Ještědský hřbet*. Olympia Praha, 1987, sv. 31, p. 27–37.
- HONCŮ M., (1990): *Zvířena Lužických hor*. Bezděz, vlastivědný sborník Českolipska, Česká Lípa, 1:70–77.
- HONCŮ M., (1996): *Zoologický průzkum Jedlové v Lužických horách*. Bezděz, vlastivědný sborník Českolipska. Česká Lípa, 4:249–256
- HONCŮ M. et VONDRÁČEK J., (1996): *Chráněné druhy živočichů Lužických hor*. Bezděz, vlastivědný sborník Českolipska. Česká Lípa, 4:259–269
- HUMMITSCH P., (1967): *Tannenhäherbeobachtung an der Lausche*. *Der Falke, Monatschrift für Ornith. und Vivar.* Berlin, 10:354.
- JÓN Z., (1981): *In Ornithologická pozorování*. *Zprávy ČSOS*. Praha, 22:11–22.
- KLABNÍK L. et LUMPE P., (1979): *Příspěvky k bionomii potápky rudokrké (Podiceps griseigena griseigena Bodd.)*. *Natura semper viva*. Manuscript, p. 83–95,.
- KLABNÍK (1986): *Ptactvo Šluknovského výběžku*. *Sbor. Severoč. Musea, Přír. vědy*. Liberec, 15:103–138.
- KNOBLOCH H., (1955): *Zur Vorkommen des Haseluhns, Tetrastes bonasia (L.) im Zittauer Gebirge*. Sonderdruck aus *Beitrage zur Vogelkunde* Bd. 4, p. 126.
- KNOBLOCH H., (1961): *Das Birkwild im Zittauer Gebirge und im angrenzenden Gebiet der ČSSR*. *Der Falke, Monatschrift für Ornith. und Vivar.* Berlin, 8:94–97, 227–228.
- KNOBLOCH H., (1962): *Das Haselwild im Zittauer Gebirge und im angrenzenden Gebiet der ČSSR*. *Der Falke, Monatschrift für Ornith. und Vivar.* Berlin, 9:3–6.
- KNOBLOCH H., (1967): *Zum Aussterben des Auerwildes im Zittauer Gebirge*. *Sonderanlage, Ausgabe A „Der Falke“*, 14(7):220–223.
- KNOBLOCH H., (1977): *Zur Vorkommen des Sperlingkauzes (Glaucidium passerinum L.) im Zittauer Gebirge*. *Aves, Strigidae. Faun. Abh. Mus. f. Tierkunde Dresden*. Dresden, Bd. 6, Teilband, 339–340.
- KNOBLOCH H., (1981): *Zur Verbreitung, Bestandentwicklung und Fortpflanzung der Uhus (Bubo b. bubo L.) in der Deutschen Demokratischen Republik*. *Faun. Abh. Mus. f. Tierkunde Dresden*. Dresden, Bd. 2, 8:9–49.
- KNOBLOCH H., (1990): *Die Raufusshühner (Tetraonidae) in der Oberlausitz*. *Abh. Ber. Naturkundemuseums Görlitz, Görlitz*, 8:1–24.
- KOLEKTIV (1985): *Výskyt vzácnějších druhů ptáků v Severočeském kraji*. *Fauna Boh. septentrionalis, Ústí n. L.*, 10:67–70.
- KOLEKTIV (1987): *Výskyt vzácnějších druhů ptáků v Severočeském kraji*. *Fauna Boh. septentrionalis, Ústí n. L.* 12:37–39.
- KOLEKTIV (1988): *Výskyt vzácnějších druhů ptáků v Severočeském kraji*. *Fauna Boh. septentrionalis, Ústí n. L.*, 13:67–72.

- KOLEKTIV (1990): Výskyt vzácnějších druhů ptáků v Severočeském kraji. Fauna Boh. septentrionalis, Ústí n. L., 14-15:15-17.
- KOLEKTIV (1991): Výskyt vzácnějších druhů ptáků v Severočeském kraji. Fauna Boh. septentrionalis, Ústí n. L., 16:47-49.
- KOLEKTIV (1992): Výskyt vzácnějších druhů ptáků v Severočeském kraji. Fauna Boh. septentrionalis, Ústí n. L., 17:59-67.
- KOLEKTIV (1993): Výskyt vzácnějších druhů ptáků v severních Čechách. Fauna Boh. septentrionalis, Ústí n. L., 18:35-44.
- KOLEKTIV (1994): Výskyt vzácnějších druhů ptáků v severních Čechách. Fauna Boh. septentrionalis, Ústí n. L., 19:91-102.
- KOLEKTIV (1995): Výskyt vzácnějších druhů ptáků v severních Čechách. Fauna Boh. septentrionalis, Ústí n. L., 20:27-37.
- KŘIVSKÝ A., (1977): Lesnický inventarisační průzkum SPR Klíč. Manuscript., depon AOPK ČR, středisko Ústí n. L.
- LIEBISCH B., (1936): Seidenschwanz (*Bombycilla garrula*), Tanenhäher (*Nucifraga caryocatactes*), Polarseetaucher (*Gavia arctica*). Natur und Heimat. Leitmeritz, 7(2):11:76.
- MAUERSBERGER G., (1964): Gesammelte Zwergschnäpfer. Der Falke, Notizen. Berlin, p. 127-130.
- MICHEL J. (1888): Einige nordische Gäste im Iser und Lausitzer Gebirge. Mitteilungen des ornithologischen Vereins (Die Schwalbe). Wien, 12:169-170.
- MICHEL J., (1929): Tiere der Heimat. Heimatkunde d. Bezirk Tetschen. Tetschen, p. 1-200.
- PEŠKOVÁ A., (1985): Zoologický inventarisační průzkum státní přírodní rezervace Studený vrch. Manuscript, depon. in AOPK ČR, středisko Ústí n. L.
- RICHTER R., (1937): Aus der Tierwelt. Natur und Heimat. Leitmeritz, 8(1):17-18.
- RŮŽIČKA V., (1988): Krkavec velký (*Corvus corax* L., 1758), v Severočeském kraji. Fauna Boh. septentrionalis, Ústí n. L., 13:57-64.
- SCHAD-ROADWALK (1912): Die Vogelarten aus der Gegend vom Kummergebirge bis zur Daubauer Schweiz. Lotos 60.
- STILL V. et STILL J., (1969): Ornitologická pozorování na Velkém rybníku u Rybníště. Příroda Děčínska. Děčín, 2:7-9.
- ŠPINAR Z. V., (1985): Krkavci opět v Čechách. Nika, Praha, 12-13.
- ŠUTERA V. et VONDRÁČEK J., (1993): Moudívláček lužní (*Remiz pendulinus* L.) v severních Čechách. Fauna Boh. septentrionalis, Ústí n. L., 18:45-52.
- TAUBMANN J. A., (1926): Die gefiederte Welt des Lumpeparkes in Aussig Schönriesen. Auszig, 5-136.
- URBÁNEK B. et JÓN Z., (1962): Poznámky k ptactvu Českolipska. Sbor. Severoč. Musea, Přír. vědy. Liberec, 2:175-187.
- VLČEK M., (1972): Inventarisační průzkum obratlovců SPR Klíč. Manuscript, depon. in AOPK ČR, středisko Ústí n. L.
- VLČEK M., (1973): Inventarisační průzkum obratlovců SPR Jezevčí vrch. Manuscript, depon. in AOPK ČR, středisko Ústí n. L.
- VLČEK M., (1973): Vertebratologické poměry ve státní přírodní rezervaci Jezevčí vrch v Lužických horách. Sbor. Severoč. Musea, Přír. vědy. Liberec, 5:13-26.
- VLČEK M., (1975): Inventarisační průzkum obratlovců v SPR Klíč. Československá ochrana přírody, Bratislava 15:141-152.
- VONDRÁČEK J., (1968): Některé severské druhy v avifauně Severočeského kraje. Zprávy-studie Oblastního vlast. muzea v Teplicích, 4:21-29.

- VONDRÁČEK J., (1970): K výskytu sýce rousného (*Aegolius funereus* L.) v severních Čechách a sousedních oblastech Saska. *Ochrana fauny*, Bratislava, 4(2):75–78.
- VONDRÁČEK J., (1971): Ještě k rozšíření sovy pálené v Severočeském kraji. *Ochrana přírody, Ochranařský průzkum* 8:31–32.
- VONDRÁČEK J., (1973): K rozšíření výra velkého v Severočeském kraji. *Ochrana přírody, Ochranařský průzkum*, 5:17–18.
- VONDRÁČEK J., (1975): K výskytu orlů v Severočeském kraji. *Sbor. Severoč. Musea, Přír. vědy. Liberec*, 7:95–98.
- VONDRÁČEK J., (1976): Sokolovití dravci v Severočeském kraji. *Sbor. Severoč. Musea, Přír. vědy. Liberec*, 8:67–78.
- VONDRÁČEK J., (1976): Změny ve složení avifauny Severočeského kraje v posledních 25 letech. *Fauna Boh. septentrionalis, Ústí n. L.*, 1:15–21.
- VONDRÁČEK J., (1978): Čáp bílý evropský (*Ciconia ciconia* L.) v Severočeském kraji. *Fauna Boh. septentrionalis, Ústí n. L.*, 3:37–40.
- VONDRÁČEK J., (1979): K rozšíření a biotopii výra velkého v severních Čechách. *Československá ochrana přírody* 19:181–196.
- VONDRÁČEK J., (1982): K výskytu kulíška nejmenšího (*Glaucidium passerinum passerinum* L.) v Severočeském kraji. *Sbor. Severoč. Musea, Přír. vědy. Liberec*, 12:151–154.
- VONDRÁČEK J., (1985): K průběhu osídlení Severočeského kraje čápem bílým (*Ciconia ciconia* L.). *Fauna Boh. septentrionalis, Ústí n. L.*, 10:35–44.
- VONDRÁČEK J., (1985): Sovy v Severočeském kraji. *Sbor. Severoč. Musea, Přír. vědy. Liberec*, 14:137–168.
- VONDRÁČEK J., (1991): Potápka na území Severočeského kraje. *Fauna Boh. septentrionalis, Ústí n. L.*, 16:35–44.
- VONDRÁČEK J., (1993): Vývoj severočeské populace čápů bílých v letech 1985–1989. *Fauna Boh. septentrionalis, Ústí n. L.*, 18:71–76.
- VONDRÁČEK J., (1995): Vývoj severočeské populace čápů bílých v letech 1990–1994. *Fauna Boh. septentrionalis, Ústí n. L.*, 20:39–42.
- VONDRÁČEK J. (1995): Čáp černý (*Ciconia nigra*) v severních Čechách. *Sylvia, Praha*, 31:61–68.
- VONDRÁČEK J. et HONCŮ M., (1968): Výr velký (*Bubo bubo* L.) v Severočeském kraji. *Manuscript*.
- VONDRÁČEK J. et HONCŮ M., (1990): Jeřáb popelavý (*Grus grus* L.) v Severočeském kraji. *Fauna Boh. septentrionalis, Ústí n. L.*, 14–15:85–88.
- VONDRÁČEK J. et HONCŮ M., (1992): Ducek chocholatý (*Upupa epops* L.) v Severočeském kraji. *Fauna Boh. septentrionalis, Ústí n. L.*, 17:23–28.
- VONDRÁČEK J. et ŠUTERA V., (1986): Ptactvo CHKO Labské pískovce. *Fauna Boh. septentrionalis, Ústí n. L.*, 11:39–56.
- WURM F., (1912): Die Vögel der Leipziger Umgebung des Nordb. Exc. Clubs, MNEC. B. Leipa, 35:294–314.
- WURM F., (1883): Die Grasmücken in und um Leipa, MNEC. B. Leipa, 6:44–47.
- WURM F., (1883): Die Meisen in der Umgebung von Böhmischem Leipa, MNEC. B. Leipa, 6:207–214.

RESUMÉ

Besonders geschützte Vogelarten im Lausitzer Gebirge

Jiří Vondráček – Miroslav Honcú

Der vorgelegte Beitrag fasst die bisherigen Kenntnisse über Vorkommen der besonders geschützten Vogelarten des LSG Lužické hory zusammen.

In dem Beobachtungsgebiet wurden bisjetzt 79 unter dem Naturschutz stehende Arten festgestellt. Aus der Kategorie der kritisch bedrohten Arten sind es 17 folgende Arten:

Auerhuhn, Blauracke, Fischadler, Gartenammer, Grosse Rohrdommel, Kranich, Moorente, Roter Milan, Rotfussfalke, Seeadler, Schwarzer Milan, Splessente, Steinadler, Triel, Wanderfalke und Zwergrohrdommel. Das Horsten wurde beim Wanderfalken und Kranich festgestellt, in vergangene Zeit auch Auerhuhn, die übrigen Arten wurden beim Durchzuge oder Wanderung angetroffen. Weitere 39 Arten rechnen zur Kategorie der stark bedrohten Arten, bei 20 davon wurde das Nisten festgestellt, unter anderen beim Schwarzstorch, Sperlingskauz und Wiedehopf. Die bedrohten Arten wurden durch 23 Arten vertreten. Aus dieser Gruppe rechnen zu den Brutvögeln der Uhu und der Wendelhals.

MATERIÁL

GEOTECHNICKÝ A STAVEBNÍ PRŮZKUM NA LOKALITĚ HRADU LIPÁ – 2. část

*Jiří Barták – Jaromír Macháček – Jaroslav Pacovský –
Jan Schröfel*

Úvod

Úkolem geotechnického a stavebně-technického průzkumu v prostoru zbořeníště hradu Lipá bylo stanovit výchozí podmínky pro návrh předpokládaných sanačních prací. Výsledky geotechnického průzkumu jsou uvedeny v první části stejnojmenného článku (BARTÁK et al., 1995).

Druhá část článku obsahuje výsledky stavebního průzkumu a rámcový návrh sanačních prací pro různý rozsah zamýšlené kulturně-stavební rehabilitace hradu Lipá.

Průzkum podzemních prostor

Z geotechnického průzkumu mj. vyplývá, že suterénní zdi hradu Lipá mají z větší části základovou spáru umístěnou v hloubce cca 4 m pod stávajícím terénem, tj. na úrovni cca 244,5 m n. m.; hladina podzemní vody se nachází v hloubce cca 2 m pod terénem, tj. na úrovni cca 246,5 m n. m., takže základy i části suterénního zdiva jsou v dosahu podzemní vody.

Na základě podrobného zaměření vnějšího obrysu zámku a sklepních prostor byly zjištěny následující tloušťky suterénního zdiva:

- jižní zeď3,50 m
- západní zeď3,50 m
- severní zeď3,50 m

a) staré gotické sklepy

Oba sklepy v západní části objektu jsou zřejmě nejstarší známou částí hradu Lipá (obr. 1 a foto 2, 3). Jejich klenbové ostění je tvořeno opracovanými pískovcovými kvádry šířky průměrně 35 cm s různými délkami – 30, 60, 75 i 90 cm. Tloušťka klenby činí 40 cm, což je i výška většiny použitých kvádrů. Pískovec kamenů je kvalitní, jemnozrný, neztvrdlý. Jednotlivé kvádry jsou zejména v klenbách opatřeny kamenickými značkami, u některých kvádrů i dvěma. Typy kamenických značek:

Není zřejmé, jde-li v daném případě o značky kameníků z konkrétní historické stavební hutě, nebo pouze o značení orientace kamenořezu pro skladebné účely.

Pečlivě provedené řádkové zdivo má ve spárách kvalitní vápennou maltu, která je novodobě nevhodně přespárována cementem.

Mimořádně zajímavým stavebním prvkem je konstrukční systém opěrných žeber v obou sklepech (foto 4 a 5), jejichž pravděpodobný účel se podařilo objasnit až na základě překvapivých výsledků sondovacích prací do stěn a dna sklepů starší stavební fáze, prováděných v souvislosti se šetřením průsaků do podzemních prostor.

Měření výškového i časového režimu podzemní vody v nejbližším okolí i ve vlastních sklepech byla zjištěna jednak značná časová retardace opětovného zatápní sklepů po předchozím vyčerpání, jednak dlouhodobě neúplné vyrovnání hladin. Možnou vysvětlující hypotézu o těsnění podzemních prostor umělou jílovou clonou bylo nutno ověřit vrtanými sondami.

Jako základní byly provedeny sondy VS1 a VS2 do dna (podlahy) obou starých sklepů; jako ověřující sondy byly provedeny vrty VS3 a VS4 do suterénního zdiva z vnější kopané sondy KPS1.

<i>Popis sondy VS1:</i>	0,0 – 0,25	<i>pískovec (podlaha sklepa)</i>
	0,25 – 0,40	<i>jíl</i>
	0,40 – 0,60	<i>pískovec</i>
	0,60 – 1,1	<i>jíl</i>
	1,1 – 1,6	<i>písek</i>
<i>Popis sondy VS2:</i>	0,0 – 0,50	<i>pískovec</i>
	0,5 – 1,0	<i>jíl</i>
	1,0 – 1,5	<i>pískovec</i>

Po dohodě se zadavatelem (MÚ Č. Lípa) byly provedeny dvě vrtané sondy VS3 a VS4 z prostoru kopané sondy KPS1 skrze západní zeď směrem do většího ze dvou gotických (hlubších) sklepů v západní části hradu (obr. 6 a, b).

Aby nedošlo k poškození vnitřní vyzdívky sklepa z pískovcových kvádrů, bylo rozhodnuto ukončit vrtání do jižní zdi po odvrtání délky 3,2 m. tj. zhruba na pravděpodobném rubu vnitřní pískovcové vyzdívky (vrt VS4 havaroval již v polovině tloušťky zdi).

<i>Popis sondy VS3:</i>	0,0 – 0,85	<i>pískovec</i>
	0,85 – 1,2	<i>čedič</i>
	1,2 – 1,45	<i>pískovec</i>
	1,5 – 2,5	<i>čedič</i>
	2,5 – 3,0	<i>jíl</i>
	3,0 – 3,2	<i>pískovec</i>

sonda ukončena v bezpečné vzdálenosti od líce zdiva

Z výše uvedeného vyplývá:

- Vrty provedené do podlahy obou původních sklepů zastihly v hloubce 50–100 cm pod podlahou asi 50 cm silnou vrstvu šedého až tmavošedého silně nepropustného jílu.

- Vrt VS3 do obvodového zdiva, provedený z kované sondy KPS1 směrem do většího z obou původních sklepů, zastihl jílovou těsnicí vrstvu v tloušťce cca 50 cm ve vzdálenosti asi 30 cm od vnitřního líce obvodové základové zdi (při celkové tloušťce zdi 3,5 m). Více vrtů do obvodového pláště nebylo provedeno vzhledem k obtížím při horizontálním vrtání vysoce tvrdých čedičových bloků, které zeď obsahovala.

Úspěšně provedené sondy potvrdily, že **podzemní prostory starých sklepů byly těsněny již při výstavbě proti pronikání vody, a to jílovitou clonou.** V průběhu staletí došlo v nepříliš silné vrstvě jílu pochopitelně k vytvoření vodních komunikací, takže těsnicí systém přestal do značné míry plnit svou funkci.

Existence jílové těsnicí vrstvy uvnitř obvodové zdi by mohla být důvodem, proč nejsou čelní zdi vystavěny v konstantní tloušťce na celou výšku až pod klenbu (viz. foto 2 a 3), a proč jsou vnější podélné a část vnitřní podélné zdi na určitou výšku svislé. Snaha o zajištění stability čelních zdí, držících tlakově namáhané jílové těsnicí jádro, s velkou pravděpodobností vysvětluje tolik diskutovanou funkci již zmíněných unikátních opěrných žeber.

V současné době je stávající dno obou nejstarších sklepů (245,5 m n. m.) trvale pod hladinou podzemní vody (246,5 m n. m.). Na ostění sklepů je patrné zatápění a vzlinání vody až do výše cca 1,5 m; zdivo i přes tento negativní jev nedoznalo žádné újmy. U obou gotických sklepů vykazuje zdivo minimální poruchy, a to i přes destrukci nadzemní části odstřelem, která musela vyvolat značné dynamické zatížení na ostění jak působením tlakové a podtlakové vlny při odstřelu, tak pádem zdiva po odstřelu.

Při případné dostavbě zámku lze stávající suterénní zdivo i klenby použít bez podstatných úprav, nutná je pouze sanace tří významnějších trhlin v klenbě a opěrných žebrech sklepů, jejichž vznik lze evidentně přičíst na vrub dynamických účinků demoličního odstřelu.

b) novější sklepy

Stávající podlaha novějších sklepů je na kótě cca 247,0 m n. m., což znamená, že nejsou zatápěny podzemní vodou. Tento stav však není zřejmě řešením původním.

Novější (zvýšené, resp. mělčí) sklepy přístupné z příčné chodby, do níž ústí šikmé šije starých sklepů, jsou stavebně velmi členité v důsledku roztažené časové řady stavebního vývoje nejen vlastních sklepů, ale i nadzemního objektu (obr. 7 a foto 8). Stavební aktivity ohrožovaly statiku podzemních prostor zejména asymetrickým zatěžováním sklepních kleneb, z čehož rezultovaly stavební zásahy, charakteristické pro podobné případy podezdívání patek kleneb a vyzdívání pilířků či podpěrných stěn.

Zdivo sklepů je provedeno z neopracovaných kamenů na vápennou maltu, která je novodobě nevhodně spárována ve značné míře cementem. Tloušťka kleneb novějších sklepů činí 25 cm. Kvalita zdiva je velmi dobrá, o čemž svědčí opět jejich celková odolnost proti dynamickým účinkům při destrukčním odstřelu. U těchto mělčích sklepů byla však značně poškozena klenba největšího rozpětí ve východní části objektu, která byla cca v ploše 15 m² proražena. V současné době je klenba již opět ce-

listvá v plném rozsahu, bohužel oprava byla provedena s poměrně značnou geometrickou imperfekcí střednice (foto 9), což snižuje její únosnost; tato skutečnost byla zpracovatelem průzkumu ověřena kontrolním výpočtem a je třeba ji mít na zřeteli při statickém využití v rámci uvažované dostavby zámku. Pokud by došlo pouze ke konzervaci ruin, je únosnost klenby zcela postačující.

V největším z mělkých sklepů byla provedena do podlahy vrtaná sonda VS5. Tato sonda neměla kontinuální výnos jádra, avšak získané fragmenty svědčí překvapivě o antropogenní vrstvě mocnosti cca 2,5 m, tvořené 2 m silnou vrstvou navážek a 0,5 m silnou vrstvou jílu.

Popis sondy VS5:	0,0 - 0,5	pískovec
	0,5 - 1,0	navážka hlinitá s úlomky cihel
	1,0 - 1,5	navážka neidentifikovaná s kusy nezetlelého dřeva
	1,5 - 2,0	neidentifikováno
	2,0	úlopek cihly
	2,0 - 2,5	jíl
	2,4	výrazně nezkorodovaný ocelový plech

Ze skladby vynesných částí jádra vyplývá, že sklepy novější stavební fáze mají dno nepůvodní, vytvořené dodatečnou navážkou. Jílová vrstva v hloubce 2,0 až 2,5 je zřejmě obdobnou těsnicí vrstvou, jaká byla objevena ve starých gotických sklepech, čemuž nasvědčuje i stejná nadmořská výška báze jílové vrstvy. Zdá se proto být pravděpodobné, že i ve východní části objektu se původně nalézaly hluboké sklepy, související zřejmě s nejstaršími stavebními fázemi hradu Lipá.

c) zatápění podzemních prostor

Je skutečností, že unikátní a zcela zachovalé gotické sklepy z 2. pol. 13. století jsou opakovaně zatápěny podzemní vodou, a to až do výše jednoho metru nad úroveň podlahy sklepů. Nutným předpokladem pro návrh účinných opatření, odstraňujících tento veskrze negativní jev, bylo stanovit v rámci průzkumných prací příčiny tohoto stavu, který v době výstavby sklepů nepochybně neexistoval.

Návrhu možných opatření proti zatápění sklepů předcházela rozsáhlá šetření a měření – byla provedena šetření v dostupných historických materiálech, výšková měření v areálu zbořeniště zámku vztažená k hladině řeky Ploučnice, šetření v Českém hydrometeorologickém ústavu, šetření u Povodí Ohře, měření kolísání hladiny podzemní vody v kopaných sondách a ve speciálně k tomu provedených vrtech, stanovení časového průběhu zatápění sklepů i provedení jádrových vrtů do obvodového zdiva a do podlahy obou sklepení.

Je pravděpodobné, že v době výstavby vodního hradu Lipá existoval takový vodní režim hladiny podzemní vody a stavba byla opatřena takovými těsnicími úpravami, (které výsledky prezentovaného průzkumu potvrdily), že k zatápění podzemních prostor během ročních období nedocházelo. Současný režim hladiny podzemní vody (h. p. v.) v okolí zbořeniště zámku nepříznivě ovlivňovaly zejména postupně prováděné zásahy do původního reliéfu terénu.

Historické jádro České Lípy se rozprostírá na mírném svahu nad řekou Ploučnicí, k níž přiléhá i zbořeniště hradu Lipá. Podle historických zpráv byl vodní hrad Lipá postaven na ostrově, který tvořila ramena řeky Ploučnice. Později vystavěné jádro města obklopovaly středověké hrady chráněné příkopem (obr. 10). SEDLÁČEK (1923) uvádí: „Ve městě Lipém stojí bývalý zámek z hradu utvořený. Položen byl tak, že stál na ostrově, který tvořila dvě ramena Ploučnice při samém (bývalém) hrazení města, ale tak, že s městem činil jedinou pevnost, oddělen jsa od města severním ramenem neboli náhonem bývalého Podzámeckého mlýna“. Sevření dvěma rameny Ploučnice je možno nalézt i na nejstarším dochovaném plánu České Lípy z roku 1744.

Okolo areálu později vybudovaného zámku pravděpodobně existoval alespoň zčásti příkop. Na obr. 10 je vidět jeho zaústění do severního ramene Ploučnice. V místě, kde Sedláček popisuje změny majitelů hradu, je uvedeno: „L. 1502, dne 31. května, zpečetěny dílčí cedule, takže hrad a město děleno na 4 díly (po 4 bratrích) a kromě toho panství Lipské, Jablonské, Sloup a Zákupy také děleny na čtyři díly. Ve společnosti na hradě zůstaly mosty oba (takže společně spravovány a vrátní placeni), dvůr neb plac v zámku, příkop okolo zámku, který také společně nasazován, prázdné místo v předhradí, pivovar a pekárna.“ Příkop zřejmě neobklopoval celý areál zámku, minimálně však existoval v rozsahu od severní brány až za budovu sloužící v minulosti jako druhá brána do nádvoří na východní straně (obr. 11). Příkop kolem středověkých hradeb města, příkop kolem areálu zámku i poloha vodního hradu mezi rameny Ploučnice, měly zcela jistě příznivý vliv na výšku h. p. v., kterou snižovaly. S postupem času byly oba příkopy zasypány a později byla zasypána i původní ramena řeky. Ploučnice byla převedena do uměle vybudovaného koryta, v jehož těsné blízkosti byl vybudován násyp pro novou komunikaci.

Popsané zásahy hladinu podzemní vody nepříznivě ovlivnily. Již samotné převedení veškeré vody ze zasypaných ramen do uměle vytvořeného koryta mohlo při nedostatečné šířce koryta zvýšit h. p. v. vlivem zvýšení hladiny řeky. Také při výstavbě násypu nové komunikace nebyla využita možnost odvodnění celé oblasti ležící mezi úpatím kopce a řekou Ploučnicí. Je pravděpodobné, že zhotovení jednoduchého drenážního systému uloženého do maximální hloubky, která by ještě umožňovala gravitační odvodnění do Ploučnice, mohlo snížit hladinu p. v. a omezit tak i zatápění sklepních prostor hradu Lipá. Jeho ruiny však byly v té době stranou sebemenšího zájmu odpovědných úřadů

Z historických zpráv tedy vyplynuly čtyři faktory, které nepříznivě ovlivnily hladinu podzemní vody v okolí bývalého hradu Lipá:

1. zasypání příkopu středověkých městských hradeb,
2. zasypání původních ramen řeky Ploučnice,
3. zasypání příkopu kolem areálu zámku,
4. vybudování násypu komunikace II/262 mezi areálem zámku a novým korytem řeky Ploučnice.

Současný stav výškových relací mezi podlahou gotických sklepů a hladinou Ploučnice nebyl při zahájení průzkumu znám. Z prvotních informací z místních zdrojů vyplývalo, že rozdíl mezi hladinou řeky a podlahou gotického sklepa by se měl pohybo-

vat kolem 120 cm. Tento výškový rozdíl by umožnil zamezit zatápění sklepů pomocí drenážního systému s gravitačním odvodněním. Uvedené informace bylo nutné ověřit opakovanou nivelací v profilu č. 1, který byl veden z důvodu zajištění co největšího spádu eventuelní drenáže jako nejkratší spojnice mezi sklepením a řekou Ploučnicí (obr. 12).

Měření provedeným 9. 11. 1994 byl určen výškový rozdíl 30 cm, 19. 12. 1994 byl výškový rozdíl již pouhých 17 cm a 22. 2. 1995 ještě o 0,5 cm méně – 16,5 cm.

Vzhledem k tomu, že výškový rozdíl mezi podlahou gotických sklepů a hladinou řeky závisí na kolísání výšky hladiny řeky v místě předpokládaného vyústění gravitačního odvodňovacího potrubí, bylo provedeno šetření u Povodí Ohře a na Českém hydrometeorologickém ústavu.

Z povodí Ohře byly získány zátopové čáry Ploučnice pro průtoky:

$Q_{100} = 179 \text{ m}^3/\text{s}$ (stoletá povodeň)

$Q_{50} = 154 \text{ m}^3/\text{s}$ (padesátiletá povodeň)

$Q_{10} = 100 \text{ m}^3/\text{s}$ (desetiletá povodeň)

Kolísání hladiny Ploučnice v krátkodobém (ročním) období bylo zjištěno na Českém hydrometeorologickém ústavu v Ústí nad Labem.

Z uvedených šetření vyplývá:

- v roce 1994 hladina Ploučnice v úseku Česká Lípa kolísala v rozmezí 66 cm (rozdíl max. stav – min. stav hladiny),
- průměrný stav hladiny v r. 1994 byl o 13 cm výše než hodnota zjištěná nivelací v profilu č. 1 dne 9. 11. 1994, a tudíž výškový rozdíl mezi podlahou sklepa a průměrnou výškou hladiny řeky byl v místě profilu č. 1 +17 cm,
- maximální výška hladiny za posledních 10 let je o 78 cm výše než úroveň hladiny dne 9. 11. 1994, tj. o 61 cm výše, než je úroveň podlahy gotických sklepů,
- výšky hladin pro Q_{10} až Q_{100} jsou výrazně nad úrovní podlahy gotických sklepů.

Vzhledem k naměřeným výškovým hodnotám hladiny Ploučnice dne 19. 12. 1994 a 22. 2. 1995 lze konstatovat, že v těchto dnech odpovídala výška hladiny hodnotě průměrné výšky hladiny naměřené v roce 1994. Při této výšce hladiny je poloha podlahy původních sklepení pouze 17 cm nad hladinou řeky v místě profilu č. 1. Při vzdálenosti zbořeniště zámku od řeky Ploučnice cca 80 m odpovídá výškový rozdíl 17 cm spádu pouhých 0,21 %; hladiny odpovídající povodňovým průtokům tento spád úplně likvidují a naopak obrazejí proudění p. v. směrem do lokality hradu.

Nivelační měření byla ověřována i měřeními h. p. v. v kopaných sondách a čtyřech pozorovacích hydrologických vrtech. Měření vykazala v průběhu období prosinec 94 až květen 95 kolísání hladiny p. v. v rozmezí 6 – 20 cm, které bylo přímo závislé na výšce hladiny v řece Ploučnici (důsledek velké propustnosti kvartérních pokryvů).

Všechny získané poznatky umožňují realisticky a strážlivě posuzovat možnosti gravitačního odvodnění sklepních prostor hradu Lipá. Je zřejmé, že pro osušení gotických sklepů bude nutno provádět buď trvalé čerpání, nebo kombinovat čerpání se

snížením hladiny p. v. pomocí drenážního systému s gravitačním odvodněním do Ploučnice. Funkce samostatného gravitačního odvodnění by totiž byla nahodile narušována zvýšenými průtoky v řece, takže intervalovému čerpání ze sklepů se nelze vyhnout.

Nadzemní zdivo

Nadzemní zdivo je v rozsahu celého půdorysu zámku zachováno pouze ve fragmentech (foto 13 a 14), z nichž nejmarkantnější jsou rohové opěrové pilíře.

Zjištěné tloušťky zdiva (bez rohových opěrných pilířů):

- jižní zeď2,3 m
- západní zeď2,3 m
- severní zeď1,8 m
- východní zeď 2,3 m
- střední zeď1,8 m

Zdivo je nepravidelné, tvořené směsicí kamenů čedičových, pískovcových a cihel; opěrové pilíře jsou vyzděny z opracovaných pískovcových kvádrů. Malta je částečně povrchově degradovaná klimatickými vlivy.

Nejčastěji používaným materiálem pro zdivo jsou pískovce popř. arkóзовé pískovce. Tyto horniny s původní kvádrovitou dělitelností jsou převážně kamenicky opracovány (i stopy pily), bez viditelných stop většího poškození. Dalším rozšířeným materiálem jsou bazické vulkanické horniny, převážně bazalty (čediče). Kameny jsou většinou nepravidelně odlučné, výjimečně jsou patrné bazalty se sloupcovou dělitelností. Vzácně jsou použity krystalické břidlice a horniny podobné opukám, výjimečně i granitoidy, pravděpodobně z balvanů říční terasy. Zdivo je dostatečně kvalitní na to, aby mohlo být při navrhovaných sanačních opatřeních zakomponováno do zamýšlené dostavby nebo pouze zakonzervováno ve stávající podobě.

Opěrné pilíře v rozích objektu byly k původnímu zdivu přizděny dodatečně, o čemž svědčí např. konstruktivně chybná průběžná spára v celé ploše styku pilířů se zdivem u JZ pilíře (viz foto 13).

Tloušťka nadzemního zdiva je značně menší než tloušťka suterénního zdiva (2,3 m oproti 3,5 m), což představuje pro základovou spáru zdiva excentricitu 0,6 m. Tato excentricita zatížení mohla vést k naklonění základů, způsobujícímu poškození nadzemního zdiva, stropů a kleneb, což vyvolalo nutnost eliminovat deformace objektu dodatečnou podpůrnou konstrukcí – opěrovými pilíři.

Doporučení pro kulturně-stavební rehabilitaci

Z původních částí hradu a zámku Lipá jsou dle současných znalostí dochovány pouze:

- hlubší gotické sklepy s unikátním opěrným systémem,
- sklepy s mělčí úrovní (dosypané) podlahy,
- části obvodových zdí s rohovými opěrovými pilíři,
- solitérní fragment střední zdi.

Jejich kulturně-stavební rehabilitaci je možno v zásadě řešit dvojím, ve výsledku diametrálně odlišným způsobem – buď dostavbou zámku s určitým uživatelským záměrem, nebo sanací stávajících historických zbytků.

a) dostavba zámku

Z hlediska historicko-stavebního zůstává k využití pro dostavbu jen zlomek z někdejšího renesančního zámku. Dostavba tak dostává spíše charakter repliky, přičemž o originálu není mnoho známo. Přesto lze architektonicko-urbanistickou studii SÚRPMA při posuzování možné dostavby pokládat za cenný srovnávací materiál, který problém stavebně-technické rehabilitace řeší v zadaných parametrech a pochopitelně počítá i se zachováním a zabudováním původních částí zámku.

Při případné dostavbě bude nutno provést sanační práce v rozsahu potřebném pro zajištění bezpečného přenosu stálého i užitného zatížení z dostavby paláce, a to prostřednictvím historických fragmentů do základové půdy v podloží stávajících základů. Při této variantě je nutno:

- rozebrat a roztřídit všechny závaly a sutě na povrchu,
- provést sanace suterénního zdiva a kleneb injektáží a spárováním,
- u největší klenby mělčích sklepů provést sanaci armovanou rubovou skořepinou,
- nadzemní zdivo sanovat injektáží a spárováním,
- na stávajícím suterénním zdivu selektivně vytvořit „základovou spáru“ dostavby,
- zamezit zatápění sklepních prostor.

Nutnou podmínkou pro zahájení realizace dostavby je provedení či dokončení památkového a archeologického průzkumu lokality; všechny sanační práce je nutno provádět se souhlasem památkového orgánu.

b) sanace historického zdiva a kleneb

Druhou možností je provést stavebně-technickou rehabilitaci pouze v rámci zachování autentičnosti cenné stavebně-historické lokality. Tato varianta dává možnost zpřístupnění lokality s nepopíratelnou atraktivitou podzemních prostor, využitelných památkově, umělecky, možná i komerčně.

Při této variantě je nutno:

- rozebrat a roztřídit všechny závaly a sutě na povrchu
- provést sanace suterénního zdiva a kleneb injektáží a spárováním
- nadzemní zdivo sanovat injektáží, plombami a spárováním, případně zčásti dostavět
- všechny očištěné povrchové plochy nadzemního zdiva ochránit trvanlivou povrchovou úpravou
- pláň mezi ruinami vyspravit kvalitním zásypem a zakonzervovat minerálním těsněním ve sklonu vhodném pro gravitační odvodnění
- provést povrchovou úpravu pláně, která bude zakomponována do celkového charakteru úpravy nádvoří
- zamezit zatápění sklepních prostor

I v této variantě je podmínka dokončení památkového průzkumu a následného památkového dohledu na sanační práce neopominutelná.

Závěr

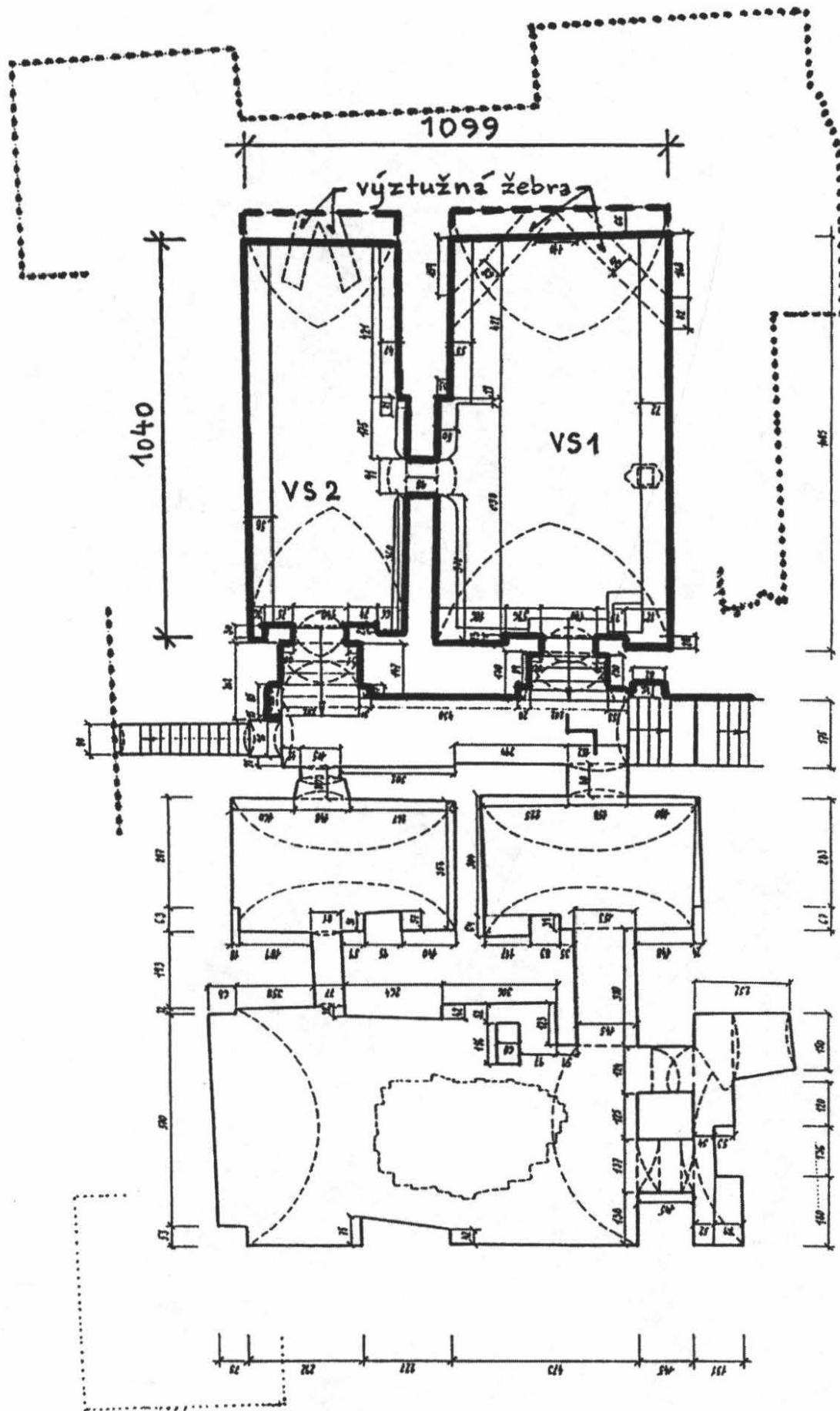
Česká Lípa se řadí k velmi starým českým historickým sídlům, jehož počátky sahají až do pozdní doby laténské. Význam tohoto sídelního útvaru vyplýval především z polohy na průsečíku obchodních cest, z nichž zvláště významná byla zemská stezka, spojující vnitřní Čechy se Žitavskem a Lužicí. Vznik města předcházela pravděpodobně výstavba panského sídla – hradu Lipá. Jeho bohatá historie (v nejstarším období dosud neznámá) byla v květnu 1957 neuváženě přervána demoličním výbuchem.

V souvislosti se záměrem orgánů místní samosprávy, uskutečnit v nějaké formě stavební a kulturní rehabilitaci lokality někdejšího hradu Lipá, byl zpracován komplexní průzkum základových poměrů, podzemních prostor i zbytků nadzemního zdiva hradu Lipá.

Výsledky průzkumů umožňují provést návrh sanačních opatření, které stavební fragmenty unikátní historické lokality uchovají i pro příští generace.

Použité prameny a literatura

- Archiv GEOFONDU: IG průzkum vnitřní části města Česká Lípa. IGHP Praha, 1968.
- Archiv GEOFONDU: Inženýrsko-geologický průzkum č. P22141, 1977.
- Archiv GEOFONDU: Inženýrsko-geologický průzkum č. P29873, 1980.
- Archiv GEOFONDU: Inženýrsko-geologický průzkum č. P48980, 1985
- BARTÁK, J. – MACHÁČEK, J. – PACOVSKÝ, J. – SCHRÖFEL, J.: Geotechnický a stavební průzkum na lokalitě hradu Lipá – 1. část. Bezděz, Vlastivědný sborník Českolipska 3/1995, str. 171–186.
- BARTÁK, J. – MACHÁČEK, J. – PACOVSKÝ, J. – SCHRÖFEL, J.: Výsledky geotechnického a stavebně-technického průzkumu zámku Lipá v České Lípě. Zpráva KONZORCIA GEOTECHNIKA, 6/1995, 120 stran.
- GABRIEL, F.: Stavebně-historický průzkum, hrad Česká Lípa, Č. Lípa, 6/1993.
- LÍBAL, D.: Česká Lípa – stavebně-historický průzkum, SÚRPMO Praha, 12/1984.
- SEDLÁČEK, A.: Hrady, zámky a tvrze Království českého 14. Praha 1923.

Obr. 1
 Půdorys starších sklepů (podle PhDr. F. Gabriela).

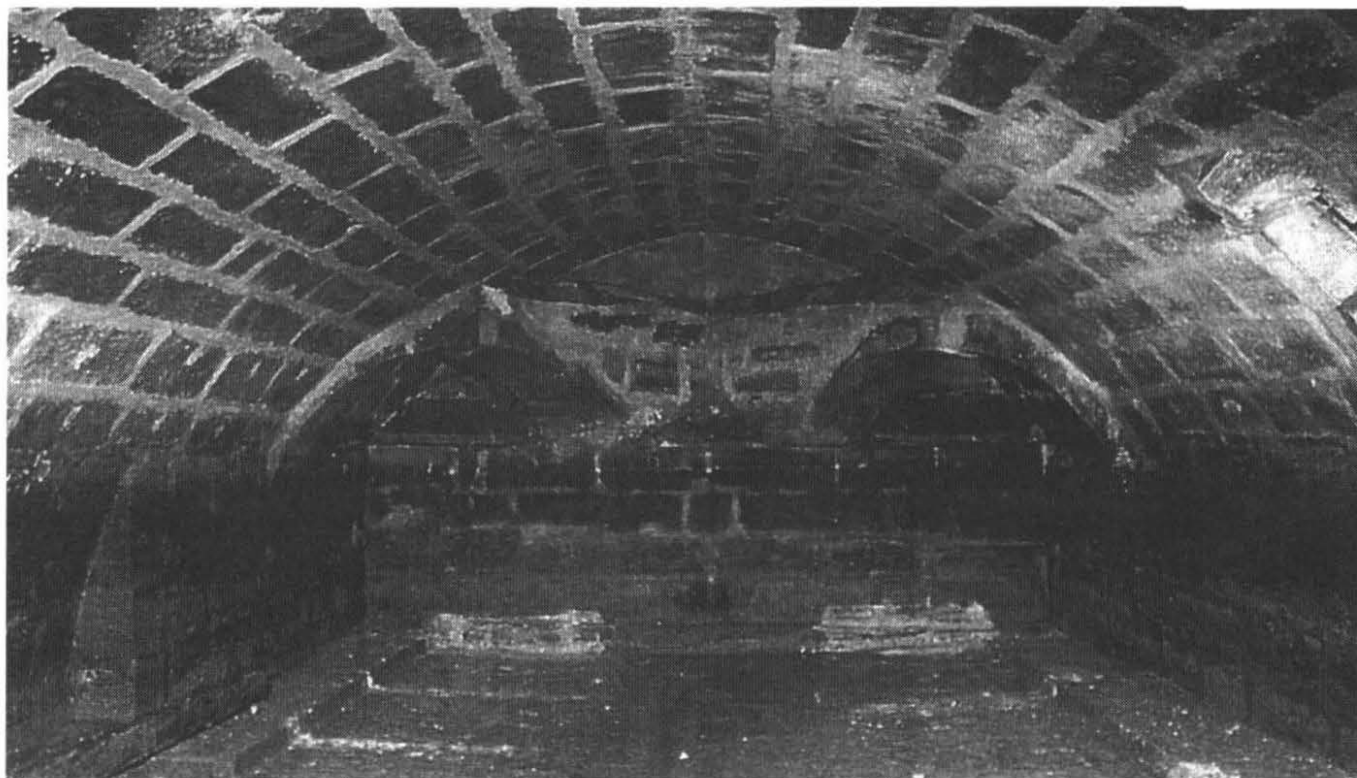

Foto 2
Gotický sklep - severní

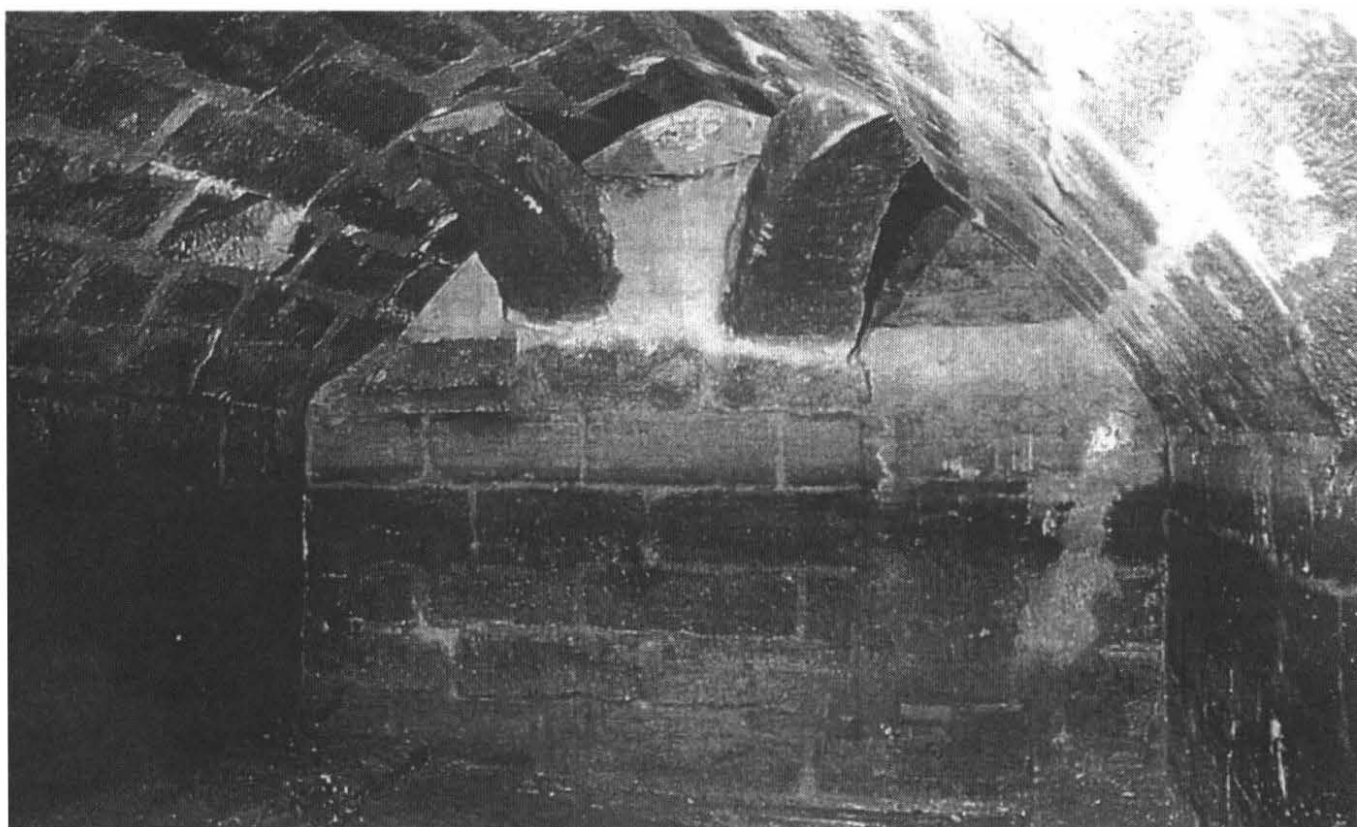

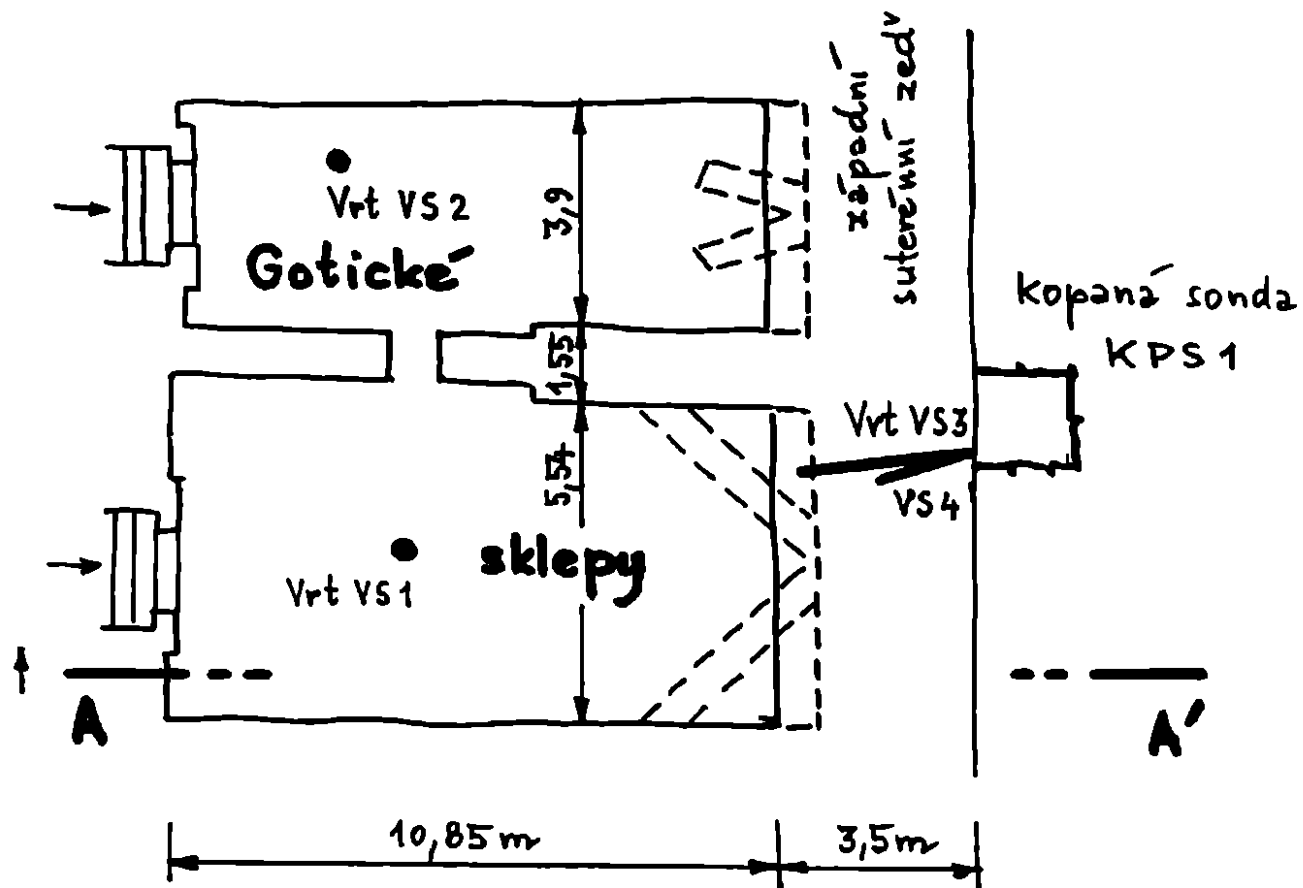
Foto 3
Gotický sklep - jižní

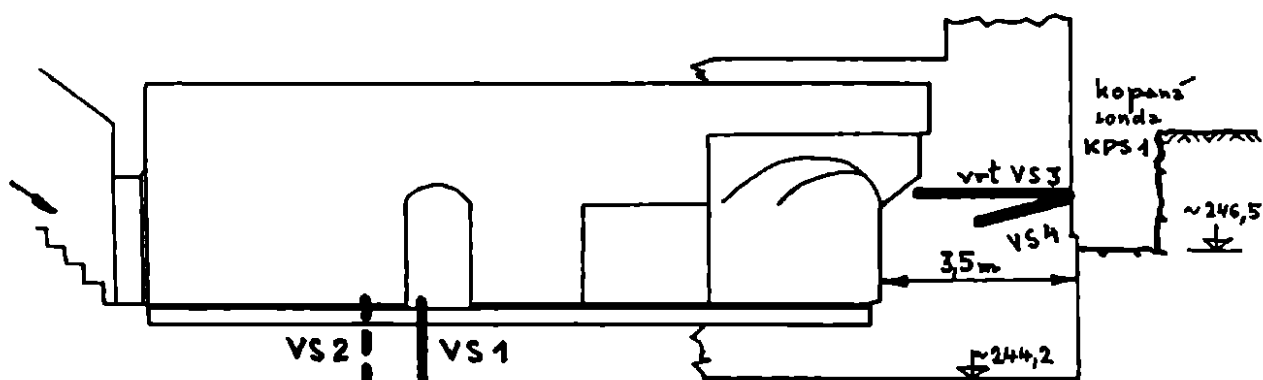
Foto 4
Systém opěrných žeb ve sklepe

Foto 5
Systém opěrných žeb ve sklepe

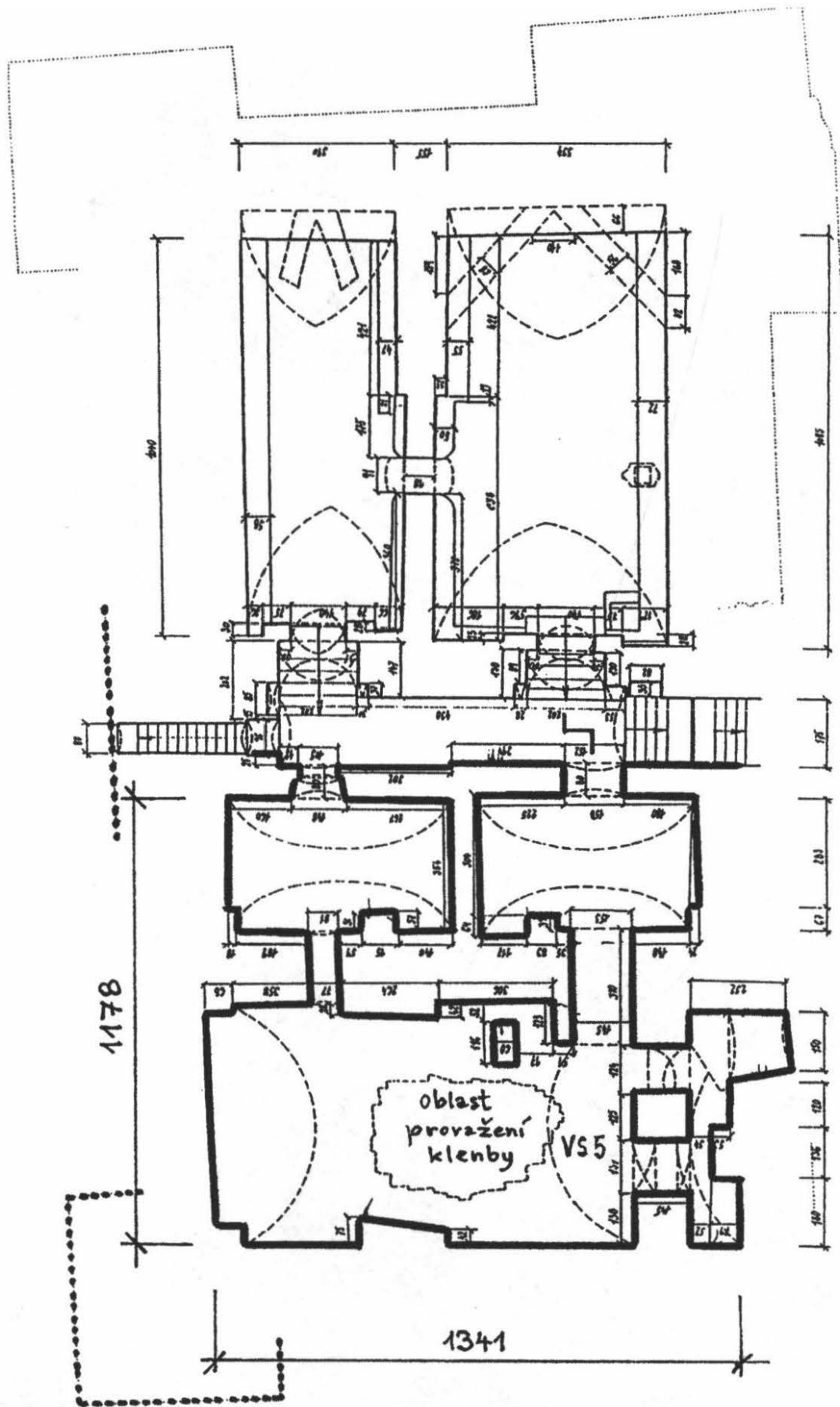

a) Půdorys hlubších sklepů

b) Podélný řez A-A' hlubšími sklepy

Obr. 6
Umístění vrtaných sond 1 až 4

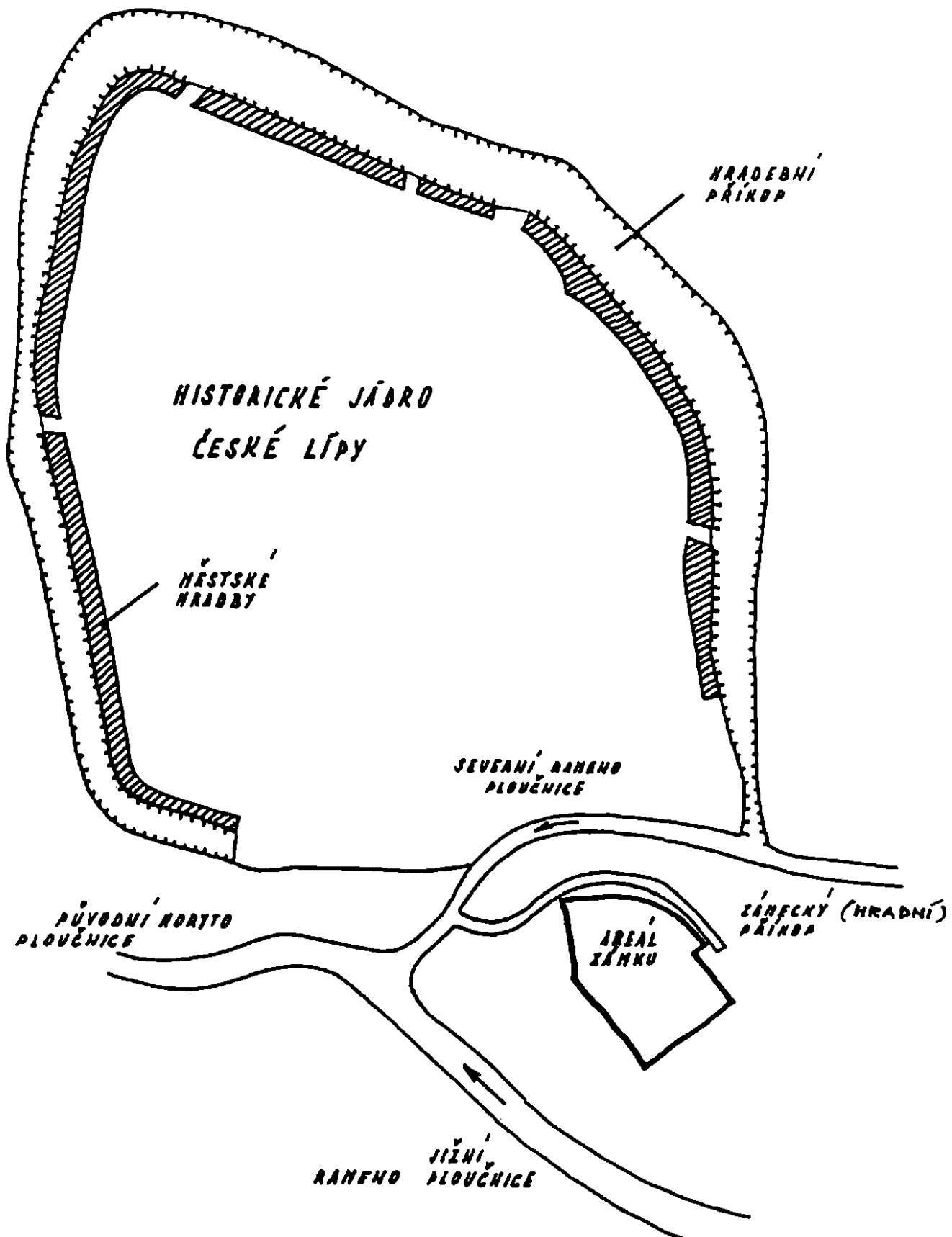
Obr. 7
 Půdorys novějších sklepů (podle PhDr. F. Gabriela)

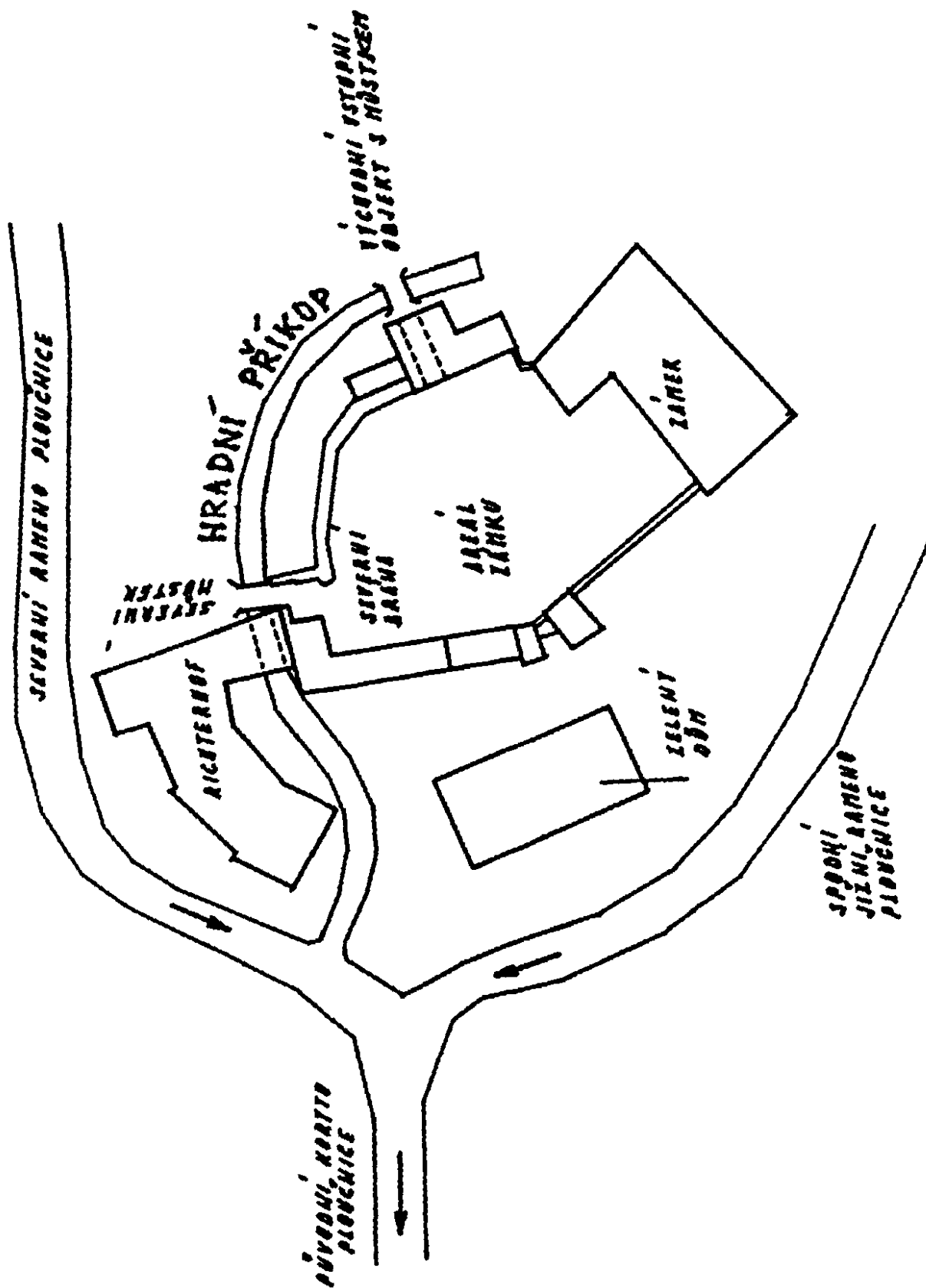
Foto 8
Mělké sklepy

Foto 9
Mělké sklepy

Obr. 10
Původní situace okolí historického jádra České Lípy

Obr. 11
 Předpokládané vedení hradního příkopu

Obr. 12
Měření rozdílu hladiny řeky a podlahy sklepení hradu

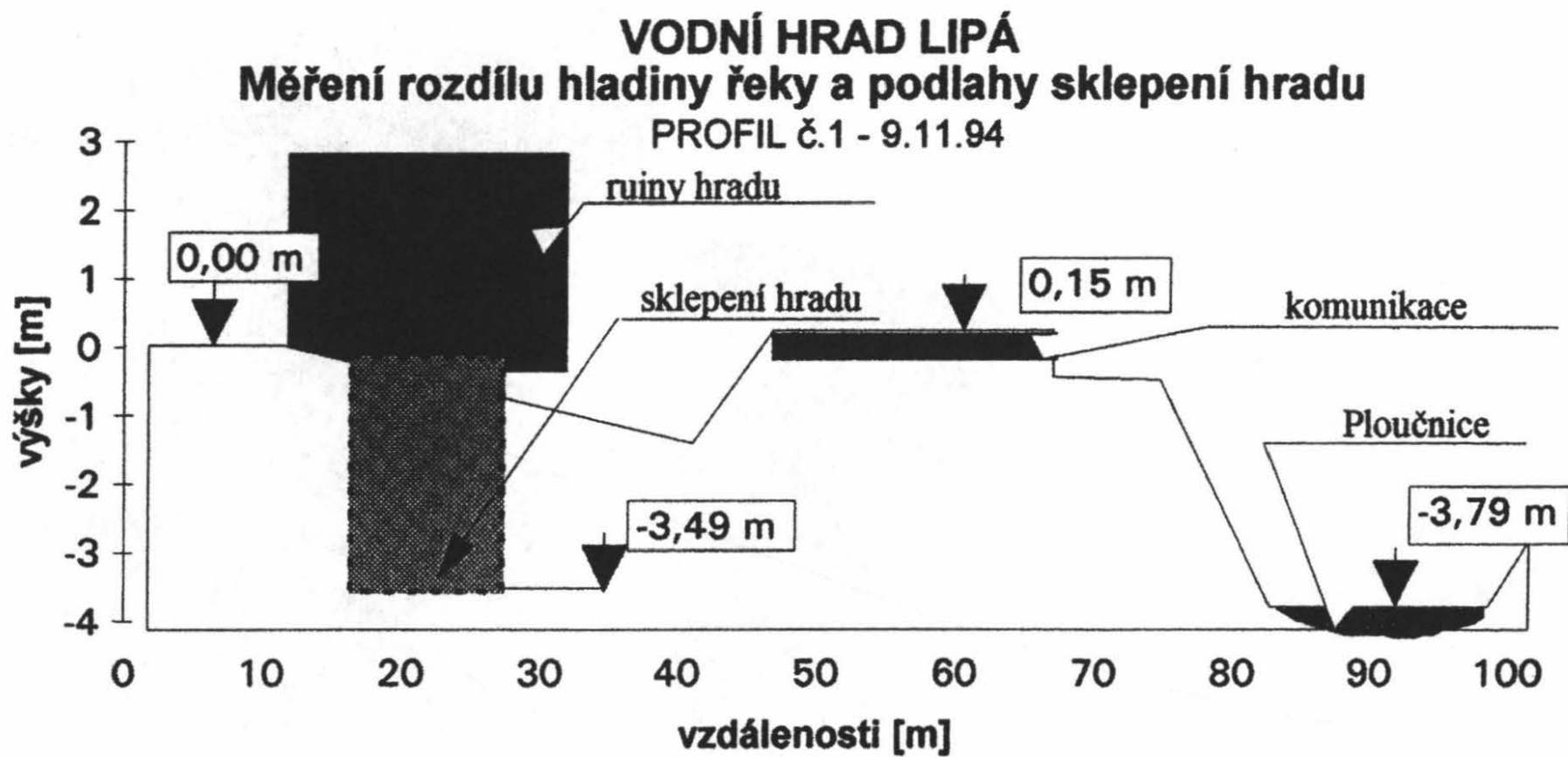

Foto 13

Foto 14
Fragmenty zdiva s opěrovými pilíři

TAVENÍ SKLA DŘEVEM

Zdeněk Andres

Nejdůležitějším předpokladem pro vznik skláren v minulosti byl dostatek dřeva na topení. Proto je nalézáme hlavně v hraničních oblastech naší vlasti. Lužické hory nejsou výjimkou.

Majitelé lesů podporovali vznik skláren, protože mohli finančně zhodnotit veškeré nepotřebné dřevo. Sklářské pece ho pro svůj provoz spotřebovaly opravdu hodně. Po vytěžení dřeva z celého širokého okolí se za touto surovinou stěhovaly dále. Proto také tehdejší pece byly jednoduché konstrukce. Také jejich velikost nemůžeme s dnešní sklárnou porovnávat. Velikostně odpovídaly asi dnešním ateliérovým pískám, které se dnes v Novém Boru a okolí provozují.

Pro vlastní sklovinu potřebovali skláři především křemičitý písek, který používali přírodní, nebo kusový křemen. Ten nahřívali v pomocných pískách, ve vodě nechali rozpraskat a ve stoupách drtili. To předpokládalo v blízkosti sklárny vodní zdroj.

Další surovinou byla potaš. Vyráběli ji z dřevěného popele. Popel vzniklý při topení v peci však nestačil. Proto se pářilo i dřevo méně hodnotné, pařezy, kůra a podobně. Člověk, který tuto práci vykonával, se jmenoval popelář – Aschenbrenner. Odtud pochází dnešní příjmení. Popel se louhoval ve vodě, výluh odpařoval v kotlích a konečný produkt v pomocné peci vypaloval – kalcinoval. Potřebný vápenec se získával z nerostu klasickým pálením.

Pokud se týče archeologického výzkumu skláren v naší republice, je nutno říci, že k velkému rozmachu došlo teprve po druhé světové válce, od druhé poloviny padesátých let. V Lužických horách se o tento výzkum zasloužili Michal Gelnar a archeologové František Gabriel a Eva Černá. Do dnešního dne bylo nalezeno v našem regionu dvanáct stanovišť zaniklých středověkých sklářských pecí, z nichž tři byly zkoumány archeology. Zatím nejstarší pocházejí z poloviny 13. a přelomu 13. a 14. století.

V Novém Boru existuje Česká sklářská společnost se sekci sklářské historie. Nás, její členy¹⁾, archeologické nálezy podnítily k pokusu o tavení skla dřevem. Nejednalo se v žádném případě o rekonstrukci sklářské pece ze 14. století, ale o technické vyřešení topení a tavení skla. V odborné literatuře jsme totiž k tomuto problému žádné zprávy nenašli.

Posledním, kdo taval sklo dřevem, byl vynikající sklářský odborník Emanuel Beránek, rodák ze Škrdlovic na Českomoravské vrchovině (narozen 1899). Ten pracoval v družstevní sklárně Rudihuť v Polevsku. Počátkem druhé světové války odešel

zpět do Škrdlovic, kde si v roce 1941 postavil sklářskou pec na otop dřevem. Používal i pařezy a tamnější rašelinu. Znalosti pana Beránka jsme bohužel již nemohli využít, protože v roce 1973 zemřel. Je pochován na hřbitově v Polevsku. Museli jsme začít pracovat bez jakýchkoliv podkladů.

V roce 1987 jsme v Nové Vsi u Volfartic u čp. 344 postavili ze starých šamotových cihel první pec ²⁾. Pec má rozměry 200 x 100 x 100 cm (obr. 1). Šamotová pánev obsahu 8,5 litru dá 16 kg skloviny. K otopu používáme různé druhy dřeva, hlavně však smrk, olši, vrbu a břízu, tedy to, co máme v bezprostředním okolí pece. Základním předpokladem úspěšného topení je suché dříví, rozštípané na „šejty“. To jsou tenké štěpiny délky asi 1 m. Při nahřívání pece (25 hodin) jsme spalováním smrku a olše dosáhli teplotu 1000° C. Dále se topilo hlavně břízou.

Jak je možné se dočíst v dostupné literatuře, dříve skláři nemohli za primitivních podmínek dosáhnout potřebné teploty, proto tavili dvoufázově. Nejprve ze sklářského kmene (křemičitý písek + potaš + vápenec) vznikla tavenina s velkým množstvím bublin, ta se ve vodě fritovala. Získanou drť sušili a znovu přetavovali. Při naší zjednodušené rekonstrukci jsme první fázi vynechali a přešli přímo na fázi druhou, tj. tavení ze skleněné frity. Použili jsme barnatého kristalinu s poměrně nízkým obsahem alkálií (III. třída chemické odolnosti) s malým přídavkem sody. Vzniklé sklo má horní hranici IV. třídy odolnosti, což odpovídá běžným užitkovým sklům. V peci jsme dosáhli maximální teploty 1300° C (měřeno termočlánkem Pt – PtRh), pracovní teplota byla 1200° C. Po 35 hodinách skláři sklo zpracovávali ³⁾. Sklovina byla nedočerpená s množstvím velmi drobných bublinek, připomínající některá stará skla. Interval zpracovatelnosti byl dlouhý s výbornými tvarovacími vlastnostmi.

Z tohoto skla jsme vyrobili imitace středověkých skel, to znamená bez použití forem, vše z volné ruky, okraje výrobků zatavené v peci. Byly to různé odlivky, džbány, lahve a j. (obr. 2–5). Nejzajímavější byl tzv. kutrolf, což je láhev na víno s miskovitým ústím, s hrdlem spleteným z pěti průduchů. Při pití vzniká zvukový efekt, vzduch vnikající do baňky totiž víno probublává. Tato nádoba se používala v minulých stoletích na hradech při stolování.

Chlazení skla proběhlo v chladicí peci, která je součástí vlastní sklářské pece. Je umístěna nad topeništěm a využívá sálavého tepla z topeniště i prostoru pece. Celý pokus, nahřívání pece, tavení, zpracování skla včetně samotného odtemperování pece trval 50 hodin. Na celou tavbu jsme spotřebovali 3m³ dřeva.

I když všichni, kteří jsme se na pokusu podíleli, pracujeme se sklem, byl to pro nás nezapomenutelný zážitek, pracovat chvíli jako naši sklářští předkové v primitivních podmínkách. Vše bylo umocněno ještě tím, že pec stojí venku v přírodě, kde není možno použít elektřinu.

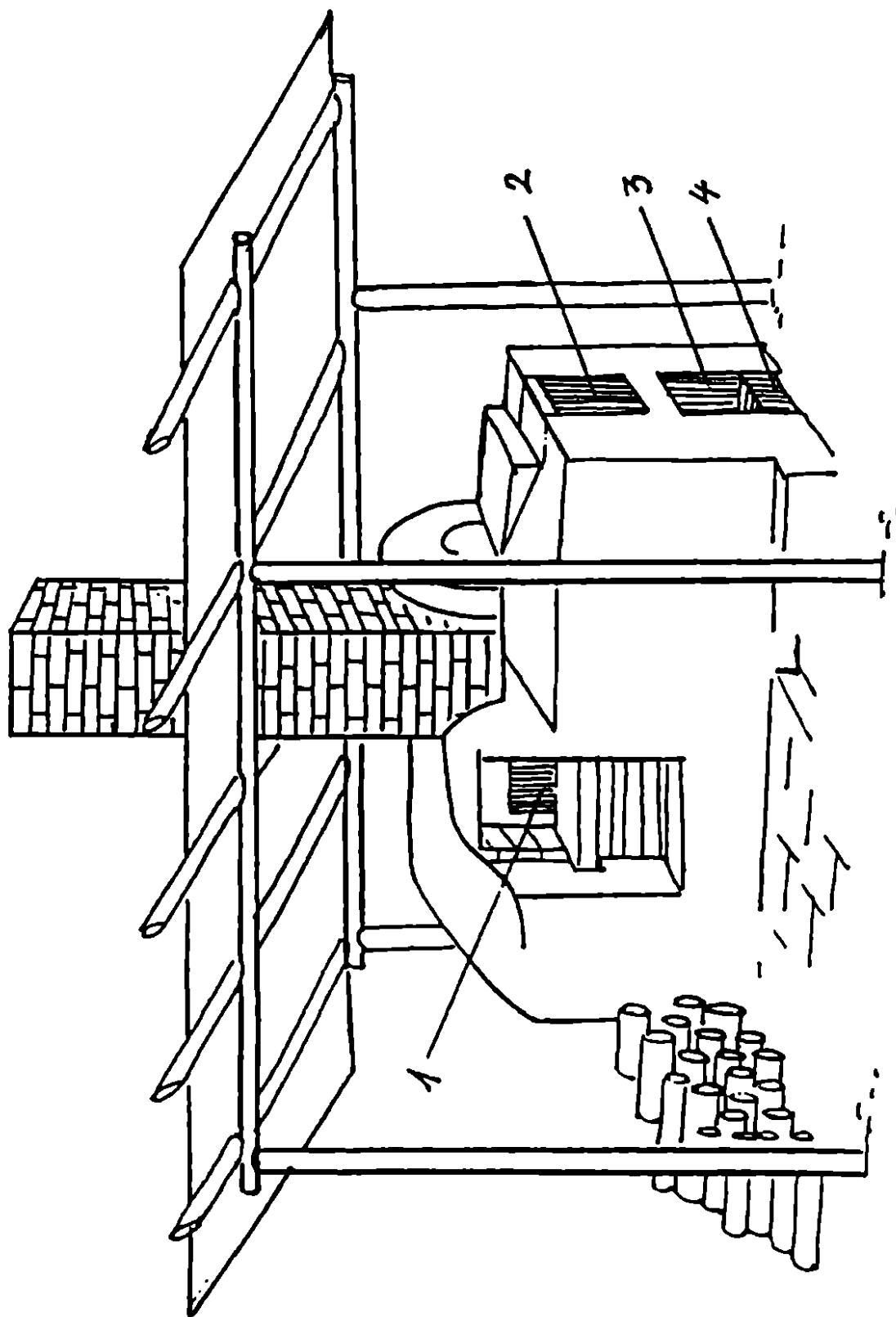
Je nádherné poslouchat praskání dřeva a pozorovat plamen, jak se se zvyšující se teplotou v peci mění barva žáru, jak se skleněná drť roztavuje, až vznikne skutečně zpracovatelná sklovina.

Sklo bylo utaveno ve 3 hodiny ráno, v době kdy ještě vládla noc a jen měsíc a zář z pece osvětlovaly krajinu. Skláři foukali pod širým nebem při petrolejových lampách a hra světla, stínů a žhavého skla vytvářela neopakovatelnou atmosféru.

Bylo to fascinující, vrátit na chvíli čas a hlavně být součástí dění a vědět, že se splnil sen nejen náš, ale i sen mnoha sklářských technologů. A tak 12. září 1987 se opět po několika desítkách roků tavilo a foukalo sklo v peci otápěné přímo dřevem. Od té doby tuto akci opakujeme téměř každý rok, pro radost naši i našich přátel.

Poznámky

1. Ing. K. Pešek, Z. Andres, F. Šauer, J. Kadlec, ing. P. Čech, ing. Z. Andres, M. Gelnar, Z. Petřík.
2. Projektovatel pecní technik a sklářský technolog ing. Karel Pešek.
3. Velkou zásluhu na uskutečnění tohoto sklářského snu měl sklář, mistr uměleckých řemesel František Šauer (1948–1995) z Pihelu, který nejenom pec postavil, ale také vytvořil krásná skleněná díla.

Obr. 1

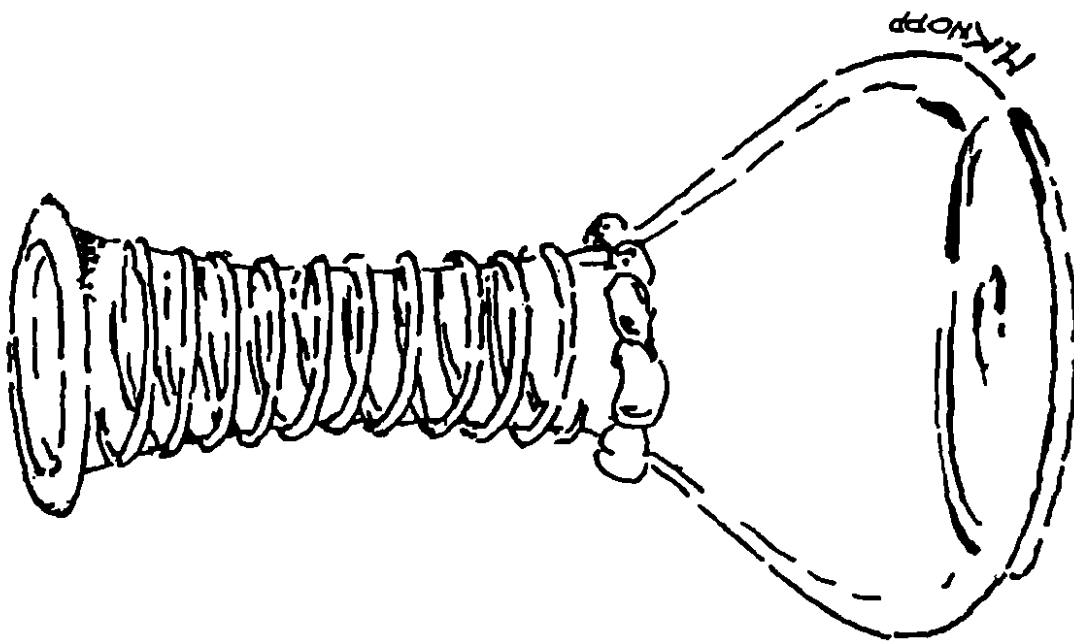
Pec na tavení skla dřevem.

1 - pracovní otvor, uvnitř pánev se sklem

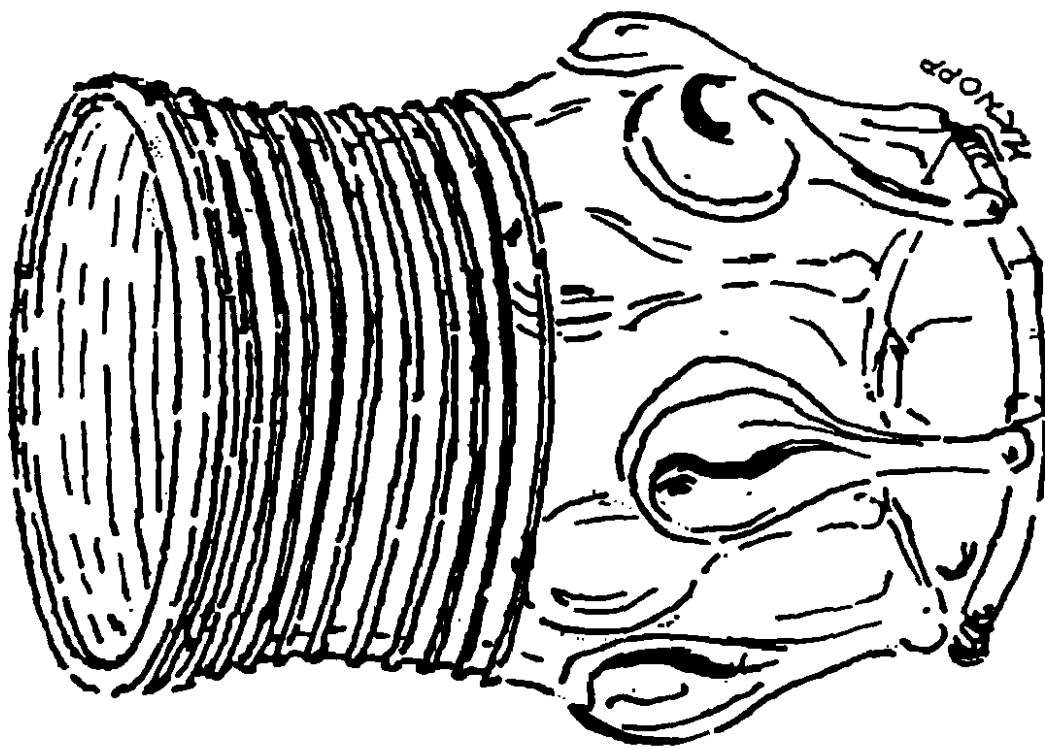
2 - chladičí pec

3 - topeniště

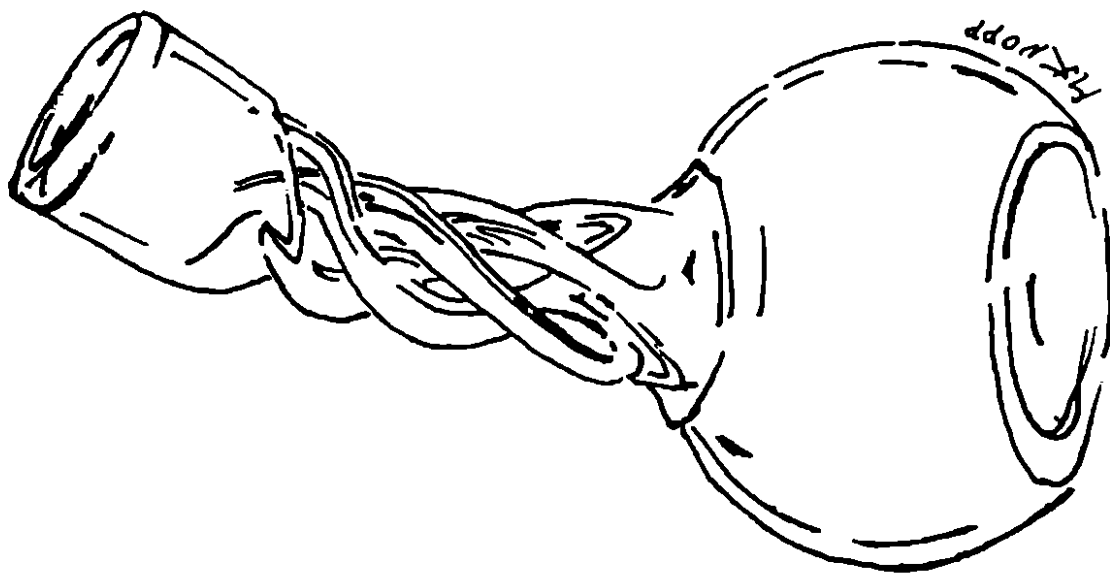
4 - popeliště

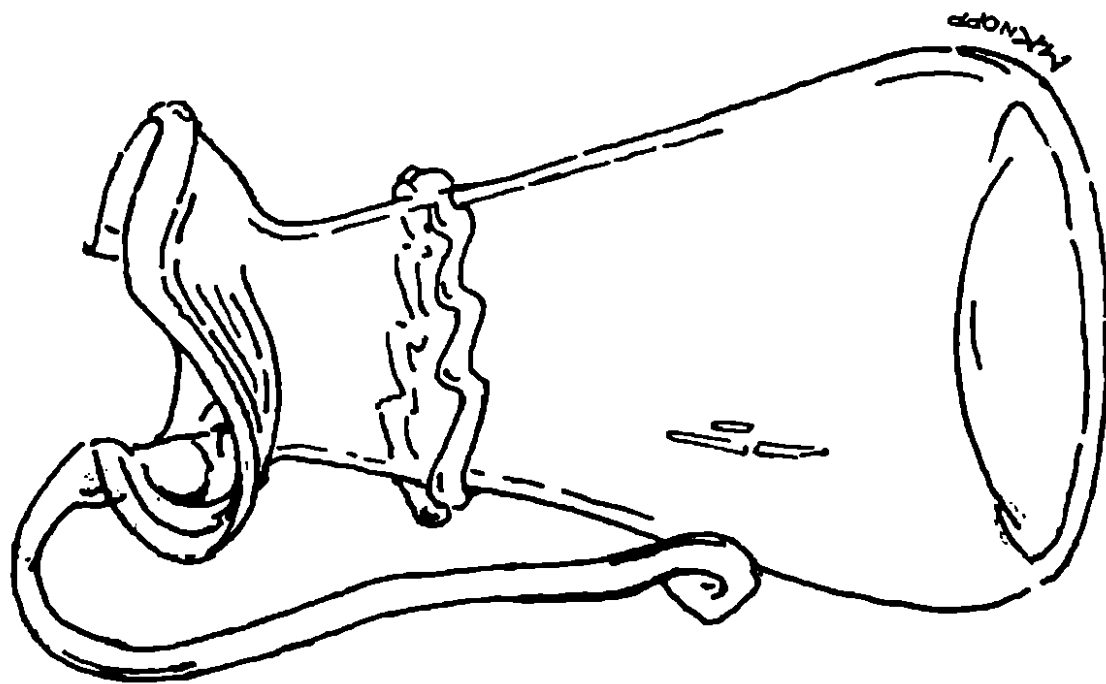
Obr. 2
Láhev, hrdlo oprádané skleněnou nití (výška 18 cm).

Obr. 3
Sklenice, dolní část zdobená nálepy, horní část oprádaná skleněnou nití (výška 9 cm).

Obr. 5
Kutroff, žertovná nádoba na víno, hrdlo tvoří
pět prúdichů (výška 20 cm).

Obr. 4
Džbánek s vystřihovanou hubicí, zdobený mačka-
ným nálepem (výška 17 cm).

DROBNOSTI

Aleš Berka z Dubé a Lipé, pán na Bělé a Kuřívodech

Zdeněk Hoffmann

Když 15. března 1582 zemřel Jan Berka z Dubé a Lipé, ujal se vlády nad bělsko-kuřívodským panstvím syn Jana a Anny z Janovic Aleš. Na rozdíl od svého otce, prostého až drsného venkovského rytíře, který patrně neuměl číst ani psát, byl Aleš vzdělaným, možno říci typickým renesančním šlechticem. Podle svědectví současníků miloval rytířské zábavy své doby – lov, chov ušlechtilých koní a podporoval literární umění. Na jeho sídle, bělském zámku, byl mezi jinými hostem i polský šlechtic, známý spisovatel a genealog Bartoloměj Paprocký z Hlohol. Jeho prostřednictvím tento Berka nepřímo vstoupil i do historie literatury – Paprocký mu z vděčnosti za jeho pohostinnost a podporu věnoval druhou část svého třísvazkového díla „Nové kratochvíle“, které představuje širokou sbírku nejrozpuštěnějších renesančních šprýmů.

Aleš Berka byl dobrý hospodář, staral se vzorně o své panství a podařilo se mu také, oč jeho otec dlouhá léta marně usiloval: se souhlasem zemského sněmu odkoupil roku 1586 od královské komory do dědičného vlastnictví celé bělsko-kuřívodské panství, které jeho předchůdci drželi jen „zápisně“, t.j. v zástavě a to jen na „jediný život“, což znamenalo, že jej měli v užívání jen do své smrti, na dědici přecházela držba až po obnovení „zápisu“. Koupě byla pro Aleše více než výhodná, na odhadní cenu 18 500 kop českých grošů zaplatil ve skutečnosti jen 6 500 kop, neboť mu bylo odpočítáno 10 000 kop zápisných a 2 000 kop, které kdysi Jan Berka půjčil králi Maxmiliánovi II.

Svému otci se Aleš v podstatě podobal jen v jediném: byl svým poddaným přísnou, až tvrdou vrchností. Zvláště se zaměřoval na Bělou a bělské měšťany, obdarané již při založení města řadou privilegií, která je stavěla takřka na úroveň královských měst. Jeho prvním činem po smrti otce bylo, že si nechal slíbit od obce poslušnost a nedlouho po tom, což nebylo nikdy slýcháno a přičilo se výsadám města a měšťanů, si dokonce vymáhal i slib „člověčenství“ t.j. osobního poddanství.

Trnem v oku byla Alešovi – patrně právem – městská samospráva a její hospodaření s obecním majetkem. Dost bezohledně zasahoval do vnitřních záležitostí města a nešetřil při tom káráním a pohrůzkami. Jeho pokyny a listy adresované purkmistrovi a radním jsou plny ironie a nepostrádají humor. Například v jednom z dopisů zachovaných v bělském archivu pan Aleš květnatě píše: „...obávám se vpravdě, že vám některým rohatým brzy ty rohy, načež budete moci pamatovati, srazím...“. Stejně jako jeho otec Jan nešetřil Aleš hrozbami arestováním úřadu a navíc k němu také skutečně přistoupil. I když je v bělském archivu zaznamenáno, že „páni seděli ve věži“, nebylo to asi vězení příliš tuhé a páni se v něm dobře poměli – stěží ovšem s vědomím Aleše – na útraty obce. V městských počtech roku 1584 se uvádí: „Když pán (Aleš Berka) ráčil dát ouřad do věže, dáno za preclíky a pivo 32 grošů“. A v počtech za rok 1588 opět stojí: „Evě Ambrožce dáno za jídlo a pivo, když ouřad byl ve věži, 37 grošů“.

Starosti o hospodaření města však Alšovi nebránily v tom, aby, ostatně jako již někteří z jeho předchůdců včetně jeho otce Jana, nevyužíval všech možností, jak zkrátit důchody obce i jednotlivých měšťanů ve prospěch vlastní pokladny. Avšak křivdili bychom mu, kdybychom se domnívali, že mu Bělá a její občané byli zcela lhostejní. Dbal na pořádek ve městě, staral se, aby všechny grunty byly řádně osazeny. Nedbala-li o to městská rada, sám přímo zasahoval²⁾. Za jeho vlády se město po dvou letech padesáti letech své existence, kdy úřad zasedal na různých místech, převážně v domě purkmistra, zmohlo na vlastní radniční dům „rathous“. V roce 1593 koupilo město k tomu účelu s povolením pána od mlynáře Kutila dřevěný dům na rohu náměstí a České ulice, který Aleš, jindy opatrný na jakékoliv úlevy krátcí jeho důchody, dokonce osvobodil od všech vrchnostenských břemen.

Nejvýznamnějším dílem Aleše Berky byla nákladná přestavba v té době velmi sešlého bělského zámku, která bývá obvykle – asi neprávem – přičítána následníkovi Aleše Bohuchvalu Berkovi. Zdá se, že Bohuchval jen navázal na Alešovy stavby a doplnil je. Nasvědčuje tomu svědectví Bartoloměje Paprockého, který o přestavbě zámku poté, co Aleše v Bělé navštívil – připustíme, že s určitou nadsázkou – napsal: *„Nechci připomínat znamenitého a panského právě stavení při městě Vaší Milosti otcovském Bělá řečeném, kteréhož pohanskou starožitnost proměňujíc a vyzdít Vaše Milost ráčila, že by netoliko která z paní vdov anebo panen rodů vysoce urozených, ale snad i sama Venus bohyně mohla v něm bydlet. A snadno, když osoba Vaší Milosti každého v domě svém tak zadržovat a uctíti uměti ráčí, že by druhý hospodáře takového spatřujíc s ním umřítí nelitoval“.*

K nečekanému zvratu v životě Aleše Berky došlo po roce 1596, kdy zemřela jeho milovaná manželka rozená Smiřická z Valdštejna. Postrádal ji natolik, že ztrácel o vše zájem, až nezdravě se poddával zármutku. Marně jej jeho přátelé povzbuzovali a vybízeli, aby uzavřel nové manželství. Bartoloměj Paprocký, chtěje jej rozveselit, žertovně napsal ve své dedikaci k již zmíněné části „Nové kratochvíle“, že mu posílá samu bohyni Venus s nejbujnějšími šprýmy, aby jako udice rybkou přilákala k němu některou z krásných panen nebo vdov šlechtických, která by mu nahradila utrpenou ztrátu.

Všechny dobře míněné rady se minuly účinkem. Aleš stále více podléhal trudomyslnosti, až se pomínul smysly a v roce 1599 na bělském zámku sešel se světa vlastní rukou³⁾.

Protože Alešovo manželství bylo bezdětné a byl posledním z kuřívodské větve Berků, přešlo po jeho smrti bělsko–kuřívodské panství na jeho strýce Bohuchvala Berku z Dubé a z Lipé, pána na Loukovci nad Jizerou, pozdějšího čelného představitel odboje českých stavů proti Ferdinandovi II. Bohuchval Berka byl velkým zastáncem a oblíbencem zimního krále Fridricha Falckého, za jehož vlády zastával vysoké zemské úřady. Po prohrané bělohorské bitvě uprchl spolu s Fridrichem Falckým ze země. Byl v nepřítomnosti zvláštní exekuční komisí odsouzen k ztrátě cti a hrdla a všechny jeho statky včetně bělsko–kuřívodského panství byly zkonfiskovány.

Poznámky

1. Lze tak usuzovat z toho, že na jakousi supliku bělských, datovanou v pátek po Božím Vstoupení (25. května) 1571, Jan Berka odpovídá, že si ji dosud nedal přečíst a učiní tak, až bude-li mít čas. Předem však napomíná: „Nehřímejte medvědu v ucho a mne pána svého nehněvejte!“
2. Svědčí o tom Alešův dopis psaný jeho vlastní rukou v úterý, den sv. Petra a Pavla (29. června) 1593, kterým nařizuje bělské radě, aby přidržela Jana Vávrového k zaplacení pokuty 25 kop, jíž mu propadl, protože přes několikeré poručení a napomínání dosud „svůj stav neproměnil, ani dům, který spolu s máteří svou drží, řádným hospodářem neosadil“. Na dům prý sám Aleš kupce vhodného vyhledá a prodá jej.
3. A. Sedláček v „Hradech a zámcích“ s odvoláním na Dačického „Paměti“ uvádí, že se Aleš probodl mečem. Naproti tomu bezpochyby lépe informovaný Bartoloměj Paprocký ve svém spisu „Diadochus“ vydaném nedlouho po Alešově smrti (1602) píše, že se Aleš „smyslem pomínutý“ sám zastřelil.

FARNÍ KNIHOVNA V JESTŘEBÍ

Vlastimil Had

Do roku 1954 byla v budově fary v Jestřebí uložena zajímavá sbírka knih, jejíž torzo se dnes nalézá v Okresním vlastivědném muzeu v České Lípě.

Zakladatelem knihovny byl jestřebský rodák Wenzel Grumich. Narodil se 24. února 1742 a jeho otec zde obchodoval s chmelem. Po studích vstoupil Wenzel do benediktinského kláštera v rakouské Křemži (Krems), kde setrval až do zrušení kláštera císařem Josefem II. roku 1784. Potom se stal bibliotékářem ve veřejné knihovně v Linci, kde 6. 7. 1793 zemřel. Před svou smrtí daroval kostelu v Jestřebí zelené sametové mešní roucho a faře svou knihovnu, čítající celkem 51 děl v 79 svazcích. Knihy pocházely převážně ze zrušených klášterů v rakouských zemích a v tom tkvěla jejich mimořádná hodnota. Vpisky černým inkoustem ukazují na podivuhodné cesty některých knih např. z benediktinského opatství Garsten v Horních Rakousích, z kláštera Frauenkirchen atd.

Základ knihovny byl postupně rozmnožován samotnými faráři, dary věřících a povinnými koupěmi církevních tisků. Tím vzrostl počet knih na stav, který roku 1953 uvádí jestřebský farář Vincenc Tůma ve své pamětní knize: „Viděl jsem 90 velkých knih, latinských, vázaných ve vepřovici, asi 25 menších, vepřovicí vázaných, též latinských, a dle odhadu asi 700 knih německých, velkých i malých“. Kromě toho bylo na faře uloženo 13 svazků církevního slovníku v pěkných vazbách, každý prý měl na 2000 stran.

Roku 1954 nebyla fara obydlena – administrátor sídlil v Pavlovicích – a knihy tak byly vystaveny pokušení zlodějů a vandalů. Když potom upozornila učitelka z Jestřebí tehdejší ředitelku musea v České Lípě Marii Vojtiškovou, že na faru přijeli vojáci, naložili řadu knih na auto a odvezli je do sběru, rozhodla se M. Vojtišková zbytek knihovny zachránit. Osobně zajela do Jestřebí, kde naložila knihy a odvezla je do musea v České Lípě. Zde byl pořízen úplný seznam knih a jeho kopie byla zaslána na diecesi do Litoměřic. To znamená, že na těchto dvou místech by měl být seznam knih někde uložen. Dnes je torzo knihovny uloženo v depozitáři starých tisků Okresního vlastivědného muzea v České Lípě. Bohužel se stalo, že několikerým přemisťováním knih došlo k rozptýlení a promísení knih s ostatními sveznými knihovnami, jako jsou knihovna kapucínů ze Zákup, augustiniánů z České Lípy a další farní knihovny.

Základem knihovny tedy bylo asi 90 velkých a 25 malých knih v jednotné vazbě z bílé vepřovicové usně. Podařilo se mi jich v září 1994 zatím najít a soustředit asi 54 kusů různých rozměrů. Jedná se jednoznačně o typ klášterních vazeb – dřevěné desky potažené bílou usní, která je zdobena slepotiskovou rámovou kompozicí. Řada knih má ve středním poli znakové supralibros s vloženým štítkem se zlacenými iniciálami či letopočty. Zejména větší formáty knih pak měly dvě háčkové spony s čepelovým štítkem – dnes jsou ve většině případů poškozené. Ořízka byla většinou červená, bledě modrá, bílá či šedavá. Kromě toho mají některé knihy kožené řemínky – dnes

zteřelé nebo utrhané. Celkový stav knih je většinou žalostný. Jsou potrhané, mají rozlámané vazby ve hřbetech, některé vytrhané listy, mnohé jsou napadeny plísní, knižní bloky jsou provrtány chodbičkami od červotočů a vše je zaneseno silnými nánosy prachu.

Tematicky převažují knihy církevní s obsahem teologickým nebo právnickým. Jsou zde církevní disputace, kázání a výklady významných představitelů katolické církve světské i řeholní, výklady církevního práva atd.

Časový rozsah v němž byly knihy vydány tvoří zhruba rozmezí let 1560–1740, ale jednotné vazby vznikly později; jsou však barokní. Některé vazby jsou konvoluty, obsahující dvě i více děl různých autorů a různého roku vydání. Mezi těmi svazky, které jsem zatím našel, jsou nejstarší:

Alfonsi A Castro, Zamorensis, ordinis minorum regulari observantiae, provinciae sancti Jacobi, adversus omnes haereses, libri decimi quarti. Díl XIV. a druhá část dílu XIV., Parisiis 1565, apud Stephanum Paruum.

Disputationum Roberti Bellarmini Politiani, Societatis Jesu, de controversiis christianae fidei..., sebrané části 1586; díl II. – 1588, díl III. – 1593, Ingolstadiis, Typographica Davidi Sartorii.

Notamones in totam scripturam sacram..., Antverpiae, Ioannes Moretus 1598

Ostatní knihy pocházejí ze 17. a 18. století.

Veškeré knihy mají na předsádce vpisky o majiteli toho kterého tisku, různící se podle původních majitelů. Kromě toho mají všechny společný vpisek: „Ex Bibliotheca Parochiae Habsteinensis.“, psaný černým inkoustem.

V případě jestřebské knihovny se jedná o velmi cenný soubor knih z hlediska historického, bibliofilského i uměleckého řemesla, který by si zasloužil restaurátorský zásah, aby mohl být využíván v knihovně Okresního vlastivědného muzea odborníky i laickou veřejností.

NA OKRAJ VÝSTAVY
„JOSEF MAŠTÁLKO A ČESKÉ MUZEUM V ČESKÉ LÍPĚ“
(OKRESNÍ VLASTIVĚDNÉ MUZEUM V ČESKÉ LÍPĚ,
ŘÍJEN – LISTOPAD 1996)

Eva Ranšová

Desítky drobných rafinačních provozů a domácích dílen byly od druhé poloviny 19. století do roku 1945 neodmyslitelnou součástí sklářské výroby na Borsku. V době jejich bouřlivého rozvoje po roce 1918 se začali výrazně prosazovat i mladí čeští podnikatelé. Konjunktura ve sklářském průmyslu a s ní související zvýšená poptávka po pracovních silách přivedla mnohé z nich ze vzdáleného vnitrozemí až na sever Čech. Třítisícové město Bor tehdy tvořili obyvatelé české a německé národnosti. Ač kolem roku 1900 bylo zde jen několik desítek Čechů, ve 20. letech vzrostl jejich počet téměř na tisícovku. Z jejich iniciativy byl učiněn i pokus vybudovat v Boru české muzeum jako protipól sklářskému muzeu existujícímu ve městě od roku 1893. Protože jeho sbírky tvořilo převážně sklo historické s početným zastoupením mistrovských prací uznávaných malířů, brusičů nebo rytců s německými jmény, sběratelská aktivita českého muzea se orientovala na soudobou produkci moderního a tradičního skla vyráběného českými firmami v početnějších sériích. Cílem bylo propagovat práci českých sklářů a napomáhat jim začlenit se do nového prostředí. Mezi nejobětavější propagátory muzea patřil Josef Rýzner, ředitel české národní školy. Její nová moderní budova, uzavírající komplex novostaveb rodinných domků čtvrti zvané Česká nebo Čáslava, se stala roku 1920 prvním sídlem nového kulturního stánku. Dva roky poté bylo však muzeum pro nedostatek prostoru zrušeno, jeho sbírky roku 1933 převezeny na zákupský zámek, kde byly roku 1936 opět zpřístupněny veřejnosti. Dalším plánům na rozšiřování muzea učinil konec rok 1938. Sbírká skla o 487 položkách se po roce 1945 vrátila do České Lípy a postupně byla začleněna do fondu Okresního vlastivědného muzea.

Snad proto, že více než padesát let musely dary českých sklářů trpělivě čekat v depozitáři, vysloužily si při výstavě „Josef Maštálko a české muzeum“ zasloužený obdiv a uznání pro svůj nezastupitelný význam v dokumentaci dějin našeho sklářství. Snad životní peripetie jedné sklářské rodiny, sepsané díky přízni a dobré paměti paní Vlasty Janákové z Nového Boru, budou mluvit za všechny české sklářské firmy s kterými jsme se na výstavě setkali.

Vidina lepšího živobytí přivedla roku 1918 z malého chudého hospodářství z Křepin u Světlé nad Sázavou do Boru i mladého Antonína Janáka. Vyučil se brusičem skla u české sklářské firmy Karel Palda. Příznivé pracovní podmínky ve zdejším sklářském průmyslu rozhodly o cestě na sever Čech a k volbě stejného povolání i u jeho bratrů. Jindřich přišel k Paldům roku 1920, v roce 1924 Jaroslav, který opustil Vídeň, kde se učil na krejčího a o rok později doplnil čtyřlístek Ru-

dolf. Tehdy jistě chlapci netušili, že se křehké sklo stane mezi nimi pevným celoží-
votným poutem. Prvním společným rozhodnutím bylo získání nového družstevního
domu v České čtvrti. Koupili ho od brusiče Zemana, pro kterého splácení půjčky
bylo příliš velkou zátěží. Protože v přístavku domu byla vybudována brusírna,
mohli hned začít pracovat na svém. V přízemí ubytovali navíc své kamarády, je-
jichž příspěvek na nájem ulehčoval splácení dluhu. V roce 1928 nejstarší z bratrů
založil vlastní firmu „Antonín Janák“. Úspěšný začátek byl pro něj podnětem k vý-
stavbě domu s rozlehlejšími rafinačními dílnami. Mezi deseti brusiči zaměstnal
i Rudolfa a Jaroslava.

Bratr Jindřich se na dráhu podnikatele dal roku 1931. Zpočátku pracoval pro
českou firmu Josef Blažek a roku 1934 samostatně podnikal pod svou obchodní
značkou „Jindřich Janák“. Zpravidla jeden ze 4 – 6 brusičů jeho dílny byl „šajbař“
(brusič, který na masívním horizontálním brusu opracovával dna a hrdla). Když bylo
třeba, zastával tuto neoblíbenou práci i sám šéf. Nejenom, že byl Jindřich uznáva-
ným řemeslníkem, ale podle požadavku a vkusu odběratelů navrhoval i nová řešení
tvarů a dekorací. Jeho žena Vlasta mimo domácnost musela pak zastat ostatní – na-
př. vedle čištění a balení skla s přehledem rozhodovat při obchodních jednáních. Ba-
revné sklo a kališkovinu odebírali Janákovci od šenovských Jílků a prácheňských Hr-
dinů. Těžké vázy, plotny, nebo mísy z olovnatého křišťálu dodávala Janákům
sklárna Inwald v Poděbradech.

Přišel však rok 1938. Negativní dopad hospodářské krize na místní průmysl,
vysoká nezaměstnanost především mezi českými skláři a obavy ze silících šovi-
nistických nálad u části německého obyvatelstva, to vše vytvářelo v Boru velmi tí-
živou atmosféru. I když se počátek roku jevil Janákům co se týká odbytu skla vel-
mi příznivě, podle vzoru svých sousedů odstěhovali v létě z pohraničního města
ženy s dětmi a na podzim i oni sami odešli do bezpečí. Jen krátce pobýli u rodičů
ve vnitrozemí a protože bylo nutné rodiny finančně zajistit, na Vánoce 1938 již
bydleli v Poděbradech. Jindřich našel práci v huti u Inwaldů, později byl dílove-
doucím v brusírně u Blažků. Stejně začal i Antonín. Ale ten si brzy vybudoval
vlastní brusírnu, hned vedle bývalého borského podnikatele Bártla. V Poděbra-
dech totiž Janákovci nebyli sami. Lázeňské město a jeho sklářský průmysl v době
protektorátu poskytl přechodné útočiště mnoha sklářům z Boru, Kamenického
Šenova, Práchně nebo Pryska. Konec války v květnu 1945 byl však pro většinu
impulsem k okamžitému návratu domů. Jindřich Janák nelenil, urychleně uvedl
do provozu brusičské stánky a v létě, díky obnovujícímu se domácím a zahra-
ničnímu odbytu, pracovala jeho dílna naplno. Dokonce po 15 letech poslední
splátkou vyrovnal dluh za dům v České čtvrti. Radost z dobře prosperující firmy
však netrvala dlouho. Znárodnění sklářských firem roku 1948 se snahou po vy-
budování rafinačních závodů průmyslového charakteru přineslo likvidaci domá-
cích dílen. Jejich strojní vybavení, včetně zásob skleněné suroviny, bylo bez ná-
hrady vyvlastněno. K dramatickému zvratu došlo i v osobním životě Jindřicha
Janáka. V průběhu deseti let prošel mnohými proslavenými věznicemi a i jeho že-
nu nemilosrdně pronásledoval stín bývalých živnostníků. Dům v České čtvrti ožil
rodinným životem teprve roku 1960. Až do důchodu Jindřich pracoval v novobor-

ském Crystalexu, v závodě obecně nazývaném u „Zahnů“ Jako mistr svého řemesla zastal práci šajbaře nebo brusiče, ale uměl si i poradit s těžkými koši skla v leštírně. Jeho bratři Antonín, Rudolf a Jaroslav našli po válce trvalý domov a práci brusičů skla v Poděbradech.

Borská firma Antonín Janák je ve sbírkách skla Okresního vlastivědného muzea v České Lípě zastoupena těmito předměty:

UH – 9776 mísa ze zelenožlutého skla, čtyřboká, bohatě broušená

UH – 9741 váza z masivního čirého skla, broušená.

BEDŘICHOVSKÝ VIKLAN

Otakar Fabiánek

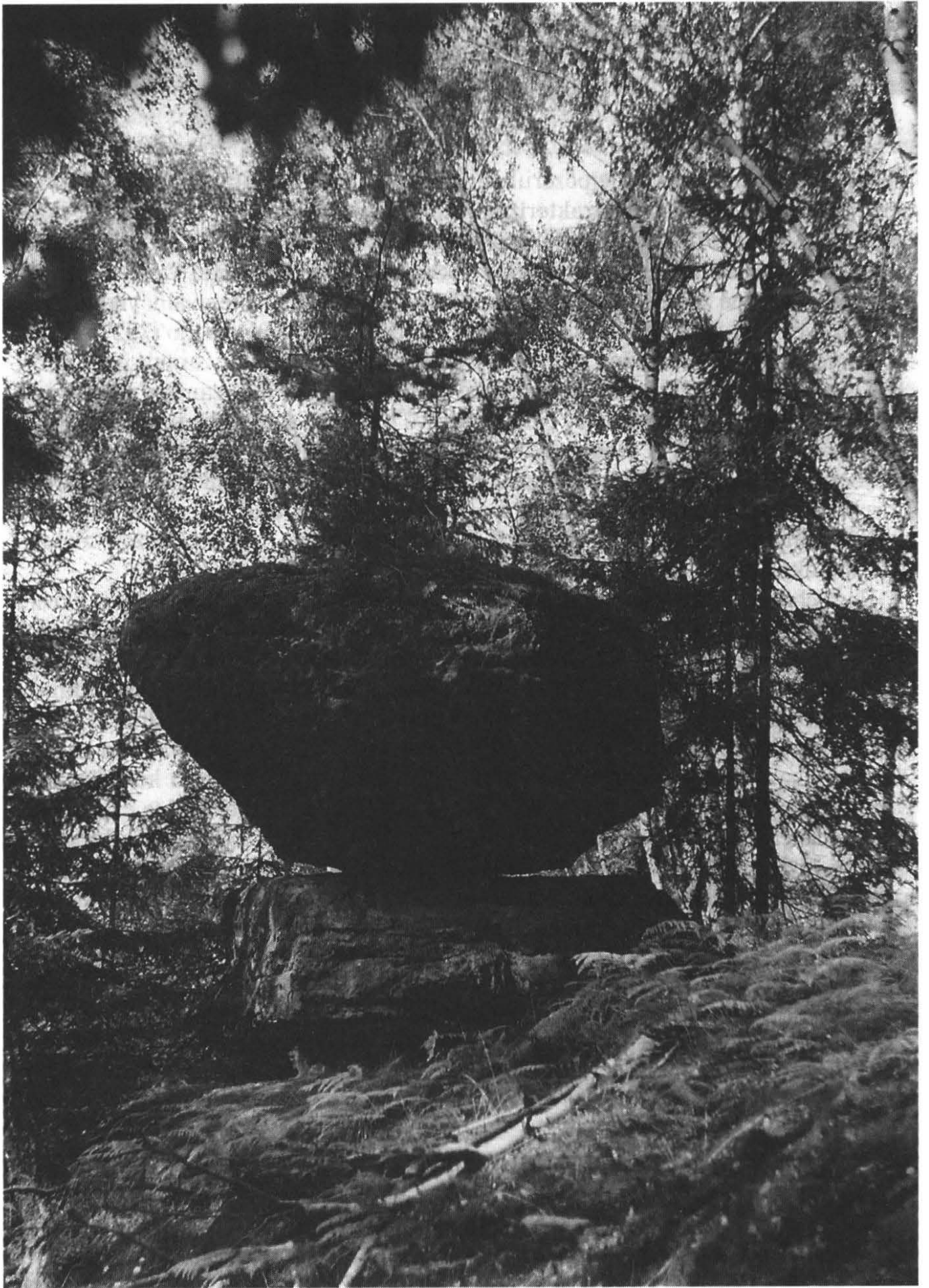
Vyklany patří bezesporu k nejpozoruhodnějším skalním tvarům našeho území. Naučný geologický slovník ¹⁾ charakterizuje viklany jako osamocené a izolované skály, dotýkající se svého podloží pouze nepatrnou plochou. Nejznámějším viklanem na území České republiky je granodioritový viklan „Husova kazatelna„ v Petrovicích na Sedlčansku. Méně známým, ne však nezajímavým, je jakýsi potenciální viklan v pískovcích východní části Jedlovského hřbetu na jižním úpatí Bouřného (702 m n. m.). Na starých mapách je Bouřný zván jako Bedřichovský vrch podle zaniklé obce Bedřichov (Friedrichsdorf), která stála na jižním úpatí a podle pověsti zanikla morovou ranou ²⁾. Podloží této znělcové kupy tvoří kvádrové pískovce svrchního turonu až conia-ku, které mezi silnicí a Boberským potokem tvoří nevelké skalní stěny a věže. Působením mechanického a chemického zvětrávání zde vznikly různé střední a drobné tvary, vyhloubené do nepříliš pevného pískovce. Časté jsou menší převisy, skalní dutiny a výklenky nebo voštiny a železité inkrustace. Nalezneme zde také malá skalní okna, vzácněji i pseudoškrapy.

Bedřichovský viklan je tvořen jemnozrnným pískovcem šedobílé barvy s jílovito-prachovým tmelem. Jeho podloží tvoří lavice pevnějšího pískovce, vystupující z mocné polohy kvádrového pískovce nad závěrem levé (severovýchodní) větve údolí boberského potoka. Lavice, vypreparovaná do podoby kamenného stolu, je prostoupena oxidy železa, které vytvářejí na povrchu nevýrazné inkrustace. Její spodní část vyvětrává na SV straně po deskové odlučnosti v jakýsi nízký široký převis. Šířka lavice je 2,7 m, délka 4 m a její maximální výška činí 1,4 m. Povrch viklanu kovádlinového tvaru je pokryt voštinami a drobnými výklenky. V jeho spodní třetině je exponována poloha slepence o mocnosti asi 10 cm s valounky křemene, bulžníku a křemence velikosti až 5 cm. Působením vody a mrazu se od spodní části viklanu odštěpují laminy šedobílého pískovce, jejichž zvětralé částice jsou odnášeny větrem a vodou z povrchu „stolu“. Šířka viklanu je 4,2 m, délka 4 m a jeho maximální výška dosahuje dvou metrů. Viklan je od „stolu“ oddělen tenkou puklinou a plocha, kterou se jej dotýká, není větší než 0,3 m².

Tento přírodní výtvar nalezneme asi 400 m jihozápadně od rozcestí u Kaufmanova buku, v nejsevernější části pískovcového výchozu.

Poznámky

1. Naučný geologický slovník. Díl II. 1. vyd. Praha 1961, s. 576.
2. Lužické hory. Ještědský hřbet. Turistický průvodce ČSSR, sv. 31. 1. vyd. Praha 1987.

Viklan pod Bouřným

STOLETÉ VERBASCUM PO DESETI LETECH

Martin Benda

V létě 1986 jsem při náhodné pochůzce po břehu Ploučnice zjistil výskyt podivné bělokvěté divizny. Po určitých komplikacích s určením se podařilo zjistit, že se jedná o *Verbascum lychnitis* ssp. *moenchii*, což posléze na místě potvrdil i předseda krajské pobočky České botanické společnosti ČR Dr. Kubát.

V odborné literatuře je pro ČR tento druh popisován jako poměrně vzácný, s těžištěm výskytu v Pooohří mezi Kadaní a Loktem a v údolí Teplé. Jednotlivá řídkce roztroušená naleziště se nacházejí i na horním toku Bíliny, na Plzeňsku a Klatovsku. Ojedinelé nálezy patrně efemerního výskytu jsou uváděny i z okolí Prahy (2x), vých. Čech (1x) a Moravy (2x). Obdobně izolovanou lokalitu a navíc jedinou na pravém břehu Labe představovala i českolipská, objevená Weidmannem r. 1887 a publikovaná 1890 Čelakovským na nádraží BNB (dnes ČL hl. nádr.). Výskyt, ač herbářově doložený, byl následujících cca 100 let považován za pochybný, tím spíše, že Čelakovský přímo v publikaci uvádí okamžité Weidmannovo sdělení, že druh již na lokalitě vyhynul.

Regionálním zpracovatelům vlastivědných či přímo botanických pojednání z doby před 1. svět. válkou výskyt patrně znám nebyl (anebo autoři respektovali pochyby uznávaných veličin, jejichž údaje zhusta bez revize přebírali do svých prací). Možnost, že by půldruhametrová bělokvětá divizna unikla pozornosti jinak přepečlivých vlastivědců se jeví stejně nepravděpodobná jako verze, že by byla opomíjena pro nezajímavost. Regionální vlastivědy přeci uvádějí velmi často kvanta botanických druhů, které se vyskytovaly a stále vyskytují na Českolipsku zcela běžně a nemají přitom nížádné diagnostické, hospodářské či medicínální hodnoty. Ani v pozdějších botanických nebo vlastivědných pracech se údaj o bělokvěté divizně v této oblasti neobjevuje. Zdá se tedy, že *Verbascum lychnitis moenchii* zde zkrátka nebylo.

Zjištěná přítomnost druhu v českolipské kotlině v r. 1986 pochopitelně podnítila zájem m.j. o původ stávající lokality a poznatky rozhodně nejsou nezajímavé. Prvotní „novodobá“ lokalita se nachází na levém břehu Ploučnice v prostoru výpustě odpadních pod závodem Fehrer na šterkopískovém náspu, který byl vytvořen při rozsáhlých regulačních úpravách řečiště z původních říčních sedimentů. Tato lokalita však zcela určitě nesouvisí s Weidmannovou (1887), neboť vznikla až v r. 1915 a v období Weidmannových pochůzek v České Lípě byla ještě pastvinou na břehu meandrující Ploučnice. Po terénních úpravách však mohla, coby volná, přírodě blízká nika, poskytnout náhradní stanoviště migrujícím diasporám (odborná literatura uvádí klíčivost semen rodu divizna po dobu mnoha desítek let). Vzhledem k hrubší skeletovitosti silikátového podloží náspu dochází v uvedených partiích k výrazné retardaci sukcese, takže i konkurenčně málo dynamické *V. l. m.* drží v tomto refugiu ustálenou populaci (10 trsů). Na lok. se dále vyskytují pionýrské dřeviny výše specifikovaných stanovišť – *Betula pubescens*, *Alnus glutinosa*, *Salix caprea*. Lokalita je průběžně sledována již 10 let a populace dosud nevykazuje žádné degradační tendence.

Ohrožena může být však dalšími terénními úpravami v souvislosti s tvorbou uvažované pobřežní cyklistické stezky z Č. Lípy do Dubice.

Záchranou pro diviznu knotovitou bělokvětou, významný to prvek flóry Českolipska může být velká populace, nalezená autorem v r. 1996 na drážním tělese bývalé železnice ATE, později ČSD/trať (Řetenice) Lovosice-Liberec v prostoru mezi Svárovem a Mlékárnou ČL. I v tomto případě se však nejspíš nejedná o lokalitu Weidmannovu. V roce 1887 tudy vedla pouze trasa místní dráhy ČL-Mimoň (tehdy bez provozního napojení na tratě BNB), což si s nádražím Nordbánu nemůže splést ani naprostý železniční laik. Populace zde rovněž dost dobře nemohla být přehlížena ani v minulosti vzdálenější, ani nedávné. S vysokou pravděpodobností se projevilo ukončení provozu železniční dopravy v tomto úseku (poslední vlak zde projel 25. května 1989) a pomalu postupující sukcese na hrubém skeletu železničního traťového svršku opět umožnila vývoj výrazně velké populace často až dvoumetrových individuí.

Další vývoj obou populací bude pochopitelně i nadále průběžně sledován, tím spíš, že *Verbascum lychnitis* ssp. *moenchii* bylo zařazeno do seznamu botanických druhů chráněných v Svč. kraji.

Literatura:

Weidmann in Čelakovský (1890), Resultate...

Šindlauer, Z. (1997), Už dlouho nejel žádný vlak, Č. Lípa, (in print)

Technická dokumentace regulace Ploučnice 1883–1915, depon in SOKA Česká Lípa,

Holub J. et Mladý F. (1978), Floristické materiály ke květeně Kadaňska, Severoč. Přír., Litoměřice, 8–9:149–152

NÁLEZY TEPLOMILNÉ FLÓRY NA ČESKOLIPSKU

Martin Benda

Tak jako flóra České republiky představuje konglomerát nejrůznějších evropských floristických vlivů, je místem křížení migračních tras a tudíž slyne mimořádným druhovým bohatstvím v rámci celé Evropy, Českolipsko zaujímá obdobnou pozici v kontextu České republiky. Na poměrně malém území se setkáváme se zástupci flóry severské tundry, květnatých ruských stepí, květeny horské až alpínské vysokohorské, středomořské apod. Najdeme zde druhy nejrůznějších geologických podkladů, termických požadavků, vodních nároků.

Českolipsko bylo až na výjimku (západní a jižní úbočí Ronova a koridor k Blíževedlům) zařazeno do fyto geografických okrsků mezofytika, tedy oblasti, do níž zasahují areály termofytů jen výjimečně či okrajově. Vzhledem ke skutečnosti, že teplomilné druhy byly na Českolipsku dlouhodobě spíše přehlíženy, dovoluji si předložit ve stručném přehledu nových nálezů nebo potvrzených starších výskytů svůj příspěvek k poznání flóry Českolipska na základě zjištění z let 1990–1996.

Koniklec černající – *Pulsatilla pratensis* (L.) Müller – Zakšín, pastviny na stráních Z obce – Bukovec, tzv. terasy Z od severního okraje obce při silnici Česká Lípa-Praha

Bělozářka větvitá – *Anthericum ramosum* L. – Ronov, úpatí sutí na Z úbočí

Strošek pomněnkový – *Lappula squarrosa* (Retz.) Dumort – Ronov, Z část vrcholové partie

Jeřáb řecký – *Sorbus graeca* (Spach) Kotschy – Ronov, sutě na Z úbočí – Korecký vrch, vrcholové partie

Černýš rolní – *Melampyrum arvense* L. – Stará Lípa, pastviny severně od dobranovského „nádraží“ – Brenský vršek, prostor bývalého lomu – Kozly, terasová pastvina Z od obce při silnici Kozly-Kolné – Korce, jižní úpatí Koreckého vrchu

Divizna knotovitá – *Verbascum lychnitis* L. subsp. *lychnitis* – Bukovec, tzv. terasy Z od severního okraje obce při silnici Česká Lípa-Praha – Bukovec, pastviny pod Pustým hrádkem

Hvozdíček prorostlý – *Kohlruschia prolifera* (L.) Kunth – Brenský vršek, prostor bývalého lomu – Korecký vrch, vrcholové partie – Stará Lípa, pastviny severně od dobranovského „nádraží“ – Sezímky, zpevněné pískové přesypy, cca 200 m severně od obce – Radeč, jihovýchodní pastviny na úbočí Dvorského kopce

Máčka ladní – *Eryngium campestre* L.

Nahoprutka písečná – *Teesdalia nudicaulis* (L.) R. Br.

Ovsíček časný – *Aira praecox* L.

Písečnatka nejmenší – *Arnoseris minima* (L.) Schweigger et Koerte – Sezímky, zpevněné pískové přesypy, cca 200 m severně od obce

- Locika vytrvalá** – *Lactuca perennis* L. – Korecký vrch, vrcholové partie
Pcháč kulatohlavý – *Cirsium eriophorum* (L.) Scop – Radeč, jihovýchodní pastviny na úbočí Dvorského kopce
Pipla osmahlá – *Nonea pulla* (L.) DC. in Lam. et DC. – Bukovec, pastviny pod Pustým hrádkem
Voskovka menší – *Cerintho minor* L. – Bukovec, pastviny pod Pustým hrádkem – Podolí u Horní Police, 300 m východně od železničního přejezdu, při silnici do Radče
Vstavač osmahlý – *Orchis ustulata* L. – Červený vrch u Janovic, tzv. horní pastvina (nová lokalita) – Rané, pastviny na úbočí vrchu Hamry (revize)
Náprstník vlnatý – *Digitalis lanata* Ehrh. – Dobranov, zářez silnice Česká Lípa-Zákupy, 3 lokality, do 300 metrů Z/V od zastávky ČSAD, neofyt!

Nomenklatura:

Neuhäuslová & Kolbek, 1982, Seznam vyšších rostlin, mechorostů a lišejníků střední Evropy..., Botanický ústav ČSAV, Průhonice

KRONIKA

Josef Vítězslav Šimák a regionální historiografie.

Ve dnech 10. a 11. května 1996 se uskutečnila na Hrubé Skále u Turnova vědecká konference „J. V. Šimák a poslání regionální historiografie v dnešní době“. Konferenci se zúčastnilo na 140 pracovníků muzeí, archivů a vysokých škol z celých Čech a Moravy. Ve třech tematických blocích – *J. V. Šimák a jeho dílo*, *Vlastivědná práce v době Šimákově* a *Současné úkoly regionální historiografie* – zazněla řada zajímavých příspěvků, které zhodnotily rozsáhlou a mnohostrannou činnost profesora J. V. Šimáka. Na několika místech byla připomenuta zásluha J. V. Šimáka o rozvoj regionální historické práce, mimo jiné i podporou při zakládání regionálních vlastivědných periodik, jmenovitě také Bezdězu. Při této příležitosti bychom chtěli i my, kteří navazujeme na tradice a poslání časopisu Bezděz, u jehož zrodu svého času J. V. Šimák stál, připomenout Šimákovu vědeckou práci a jeho odkaz.

Český historik J. V. Šimák (15. 8. 1870 – 30. 1. 1941), profesor historické vlastivědy na Universitě Karlově v Praze, patřil spolu s V. Novotným, J. Pekařem, J. Šustou a dalšími svými generačními druhy k žákům A. Rezka a J. Golla. Na rozdíl od většiny těchto historiků ale J. V. Šimák přistupoval k českým národním dějinám jako k výslednici a ucelenému souboru dějin regionálních a místních, v nichž vedle politických dějin kladl pochopitelně důraz na dějiny hmotné a duchovní kultury, národopis, na dějiny správy i na historickou geografii a onomastiku.

Tento mnohostranný a časově velmi široký záběr vedl k tomu, že těžiště Šimákovy vědecké práce tkví v drobných, tematicky pestrých statích a člancích, přinášejících bohatý pramenný a faktografický materiál a založených na archivním i terénním výzkumu. Regionalistika v Šimákově pojetí zahrnovala soubor věd přírodních (geologii, zoologii, botaniku), paleontologii, etnografii, onomastiku, genealogii, dějiny umění, dějiny správy, hospodářské, politické a sociální dějiny. Takto pojaté vlastivědné bádání přesahovalo ovšem síly a možnosti jednotlivců, mohlo se uskutečnit pouze soustavnou, promyšlenou a mnohostrannou spoluprací odborníků různých oborů. Organizace vlastivědné práce se tedy stala nezbytností. J. V. Šimák si byl rovněž vědom, že v oboru, který si zvolil za své celoživotní poslání, je velice důležitá a vzájemně rovnocenná jak práce ediční, tak i redakční, organizační a v neposlední řadě i popularizační.

Působením J. V. Šimáka se česká regionalistika vymanila z amatérského místního patriotismu a byla povýšena na kvalitativně vyšší úroveň. Šimákovou zásluhou bylo založeno několik regionálních vlastivědných sborníků – např. roku 1922 *Od Ještěda k Troskám*, roku 1923 *Sborník okresu železnobrodského*, roku 1926 *Boleslavan*, roku 1930 *Bezděz* – které se staly publikační základnou rozvíjejícího se regionálního bádání. Svou účastí v redakčních radách těchto sborníků i autorským přispěním ovlivňoval J. V. Šimák jejich dobrou odbornou úroveň.

Celoživotní láskou J. V. Šimáka bylo jeho rodné Turnovsko. Sem se každoročně vracel a zde pracoval, ať již na archeologických výzkumech, při záchraně hmotných památek nebo při budování turnovského muzea. Dějinám Turnovska věnoval J. V. Šimák svůj celoživotní zájem. Nemenší pozornost ale věnoval i sousedním regionům, tedy i Českolipsku, zejména Podještědí a Podbezdězí. J. V. Šimák stál u zrodu vlasti-

vědného časopisu Bezděz, byl členem jeho redakční rady a v Bezdězu i publikoval. Nebylo ročníku Bezdězu, v němž by J. V. Šimák neměl nějaký příspěvek. Na pokračování vycházel výtah z jeho „Knihy o Housce“, významným počinem byla edice „Registra panství Lipského a Novozámeckého z roku 1579“. Svým článkem „Máchovo jezero“ podnítl širokou diskusi o lokalizaci děje Máchova Máje a o pojmenování Máchova jezera. Šimákovy příspěvky v Bezdězu tvoří dodnes solidní základnu dalšího historického výzkumu.

J. V. Šimák celým svým životem i dílem vytvořil dosud nepřekonaný vzor oboustranně užitečné spolupráce renomovaného odborníka, universitního profesora, s regionálními historickými pracovišti.

Miloslav Souadina

K životnímu jubileu Ladislava Smejkal

Na podzim minulého roku oslavil významné životní jubileum dlouholetý pracovník českolipského vlastivědného muzea a člen redakční rady Bezdězu Ladislav Smejkal. Narodil se 30. 9. 1946 v Benešově nad Ploučnicí. Na filosofické fakultě KU v Praze vystudoval obor historie – český jazyk a hned po absolvování studia přijal v červenci 1969 místo historika novodobých dějin v Okresním vlastivědném muzeu v České Lípě. Odborné vzdělání si později, v letech 1988–1992, rozšířil postgraduálním studiem muzeologie na Masarykově universitě v Brně.

Pracovní zařazení se šťastně spojilo s osobním badatelským zájmem o novější dějiny a tak první výsledky na sebe nedaly dlouho čekat. Od počátku sedmdesátých let publikoval Ladislav Smejkal v okresních novinách i v samostatných brožurách vydávaných okresním vlastivědným muzeem příspěvky k dějinám dělnického hnutí a k poválečnému vývoji na Českolipsku. Toto badatelské zaměření je dnes částí nezsvěcené veřejnosti odsuzováno, ale nutno zde zdůraznit, že všechny studie vždy vycházely ze solidního pramenného výzkumu a vyznačovaly se objektivní interpretací bez laciných frází a konjunkturálního zkreslování faktů. Proto mají dodnes svoji hodnotu a tvoří základ výzkumu novodobých dějin na Českolipsku.

Ladislav Smejkal ale hlavně vstoupil do povědomí českolipské veřejnosti jako zasvěcený popularizátor regionální historie a oblíbený lektor. V dlouhé řadě drobných článků a skic v okresních novinách a v četných relacích v regionálním vysílání českého rozhlasu se snaží přiblížit čtenářům a posluchačům významné události a pamětihodnosti Českolipska. Velkou pozornost přitom vždy věnoval zasazení regionálních jevů do širších souvislostí celostátních i střeoevropských. Stejně tak zdůrazňoval širší význam a působení různých českolipských osobností. Hledáním a ukazováním souvislostí historických událostí jsou prostoupeny i nespočetné přednášky. Mnoho dětí i dospělých z různých krajů Čech a Moravy, kteří byli na Českolipsku na rekreačních pobytech, má základní vědomosti o našem okrese právě díky přednáškám Ladislava Smejkal. S touto osvětovou prací těsně souvisí také činnost v Klubu přátel muzea, jehož je hlavní hybnou silou. Velkou pozornost věnoval Ladislav Smejkal také soustavné práci s místními kronikáři. Jeho metodická pomoc nebyla nikdy jen formální, nýbrž s nimi skutečně pracoval, hledal individuální přístup a s řadou z nich se časem skutečně spřátelil. Jeho laskavé a chápavé, přitom však odborně kvalitní metodické vedení přineslo své ovoce, když českolipští kronikáři získali přední místa ve všech třech ročnících celostátní soutěže kronikářů.

Celou svojí činností v českolipském muzeu plnil a plní Ladislav Smejkal poslání muzejního pracovníka. Není jen odborníkem, pracujícím na prohlubování znalostí a rozšiřování hranic poznání svého oboru, ale vždy měl na zřeteli i kulturní, osvětové a výchovné poslání muzea – působit na širokou veřejnost a přispívat k popularizaci a šíření vlastivědných znalostí v nejširším slova smyslu. V posledních letech uplatňuje své bohaté odborné znalosti, lektorské zkušenosti a pedagogické vlohy při vzdělávání mladé generace na Euroškole v České Lípě, kde vyučuje dějepis.

V celé jeho bohaté, záslužné a nikdy nekončící práci mu přejeme hodně tvůrčích sil a hodně dalších úspěchů.

Miloslav Sovadina

Na vydání tohoto svazku sborníku Bezděz se finančně podíleli:

Městský úřad Česká Lípa
Městský úřad Nový Bor
IMESTA, s. r. o. Dřevčice
Robert Krejcar, Česká Lípa
Crystalex a. s., Nový Bor
Pavel Rybáček – sklářská huť Nový Bor
Sklářská huť V + M Nový Bor
Harrachovská sklárna Novosad & syn Harrachov
OPEN SOCIETY FUND PRAHA
Jakub Wunsch – Sloup v Čechách
Martin Wedrich, Aachen, SRN
STUDIO CVIKOV, Cvikov

Seznam autorů

Zdeněk ANDRES, Česká sklářská apolečnost Nový Bor
Prof. ing. Jiří BARTÁK, Stavební fakulta ČVUT Praha
Martin BENDA, vydavatelství –END–, Česká Lípa
PhDr. Jarmila BROŽOVÁ, CSc., Praha
Otakar FABIÁNEK, Velveta Varnsdorf
PhDr. František GABRIEL, Památkový ústav Ústí nad Labem, útvar PVD Česká
Lípa
Michal GELNAR, Česká sklářská společnost Nový Bor
Vlastimil HAD, České dráhy Praha
Ing. Zdeněk HOFFMANN, Praha
RNDr. Miroslav HONCŮ, Okresní vlastivědné muzeum Česká Lípa
RNDr. Jaromír MACHÁČEK, Stavební fakulta ČVUT Praha
Ing. Jaroslav PACOVSKÝ, Stavební fakulta ČVUT Praha
Ing. Jaroslav PANÁČEK, Narex Česká Lípa
Eva RANŠOVÁ, Sklářské muzeum Nový Bor
RNDr. Jan SCHRÖFEL, Stavební fakulta ČVUT Praha
Miloslav SOVADINA, Státní okresní archiv Česká Lípa
Jiří VONDRÁČEK, Agentura ochrany přírody Ústí nad Labem

POKYNY AUTORŮM PŘÍSPĚVKŮ PUBLIKOVANÝCH VE SBORNÍKU BEZDĚZ

Pro zjednodušení a usnadnění redakční přípravy sborníku Bezděz, dovolujeme si požádat autory o dodržování určitých zásad při psaní rukopisů určených k tisku:

1. **Články a studie** by neměly **rozsahem**, včetně poznámek a seznamu pramenů a literatury, přesáhnout 20 stran normovaného textu – tj. 30 řádek na stránku při 60 úhozech na řádku. Menší odchylky od tohoto požadavku (do 5 stran textu) jsou tolerovány.
2. **Rukopisy** předávejte redakci pokud možno napsané **na PC** v textovém editoru T 602. Užívejte standardní písmo. Slova nedělit.
3. Nemáte-li možnost dodat text na disketě, pište **rukopis psacím strojem** (ne s perličkovým písmem) na kancelářském papíru formátu A 4. Na jedné stránce psát 30 řádek po 60 úhozech, včetně interpunkce a mezer. Texty zašlete ve 2 vyhotoveních.
4. **Přílohy**: Nákresy předkládejte na formátu A 4 kreslené tuší, fotografie formátu 13 x 18 cm, kontrastní, lesklé. Přílohy předkládejte rovněž ve dvou vyhotoveních.
5. K článku vypracujte **resumé** v češtině v rozsahu asi 1/10 článku. Překlad zajišťuje redakce.
6. **Poznámky** se píší na konci textu, nikoli na stránku pod textem dole; číslovají se průběžně bez ohledu na eventuální kapitoly článku. Jsou to samostatné věty, píší se tedy na začátku velkým písmenem a končí tečkou. V textu psaném na PC se vyznačují číslicemi v horním indexu.
7. **Bibliografické citace** se řídí ČSN 010197 – Bibliografické citace.

OBSAH

ČLÁNKY A STUDIE

Miloslav Sovadina:

Ronovci a Žitava ve 13. a v první čtvrtině 14. století

František Gabriel – Jaroslav Panáček:

Kostel sv. Kříže na českolipském předměstí

Michal Gelnar:

Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku

Jarmila Brožová:

Severočeští rafiněři a obchodníci sklem v obchodní korespondenci
harrachovské sklárny Nový Svět – II. část

Jiří Vondráček – Miroslav Honcú:

Zvlášť chráněné ptačí druhy v avifauně Lužických hor

MATERIÁLY

Jiří Barták – Jaromír Macháček – Jaroslav Pacovský – Jan Schröfel:

Geotechnický a stavební průzkum na lokalitě hradu Lipá – II. část

Zdeněk Andres:

Tavení skla dřevem

DROBNOSTI

Zdeněk Hoffmann:

Aleš Berka z Dubé a Lipé, pán na Bělé a Kuřívodech

Vlastimil Had:

Farní knihovna v Jestřebí

Eva Ranšová:

Na okraj výstavy „Josef Maštálko a české muzeum v České Lipě“
(Okresní vlastivědné muzeum v České Lipě, říjen – listopad 1996)

Otakar Fabiánek:

Bedřichovský viklan

Martin Benda:

Stoleté Verbascum po deseti letech

Nálezy teplomilné flóry na Českolipsku

KRONIKA

Miloslav Sovadina:

Josef Vítězslav Šimák a regionální historiografie

Miloslav Sovadina:

K životnímu jubileu Ladislava Smejkalů

Crystalex

a. s. N O V Ý B O R

POKRAČOVATEL TRADICE ČESKÉHO SKLA

Těšíme se s Vámi na shledanou v našich podnikových prodejnách:

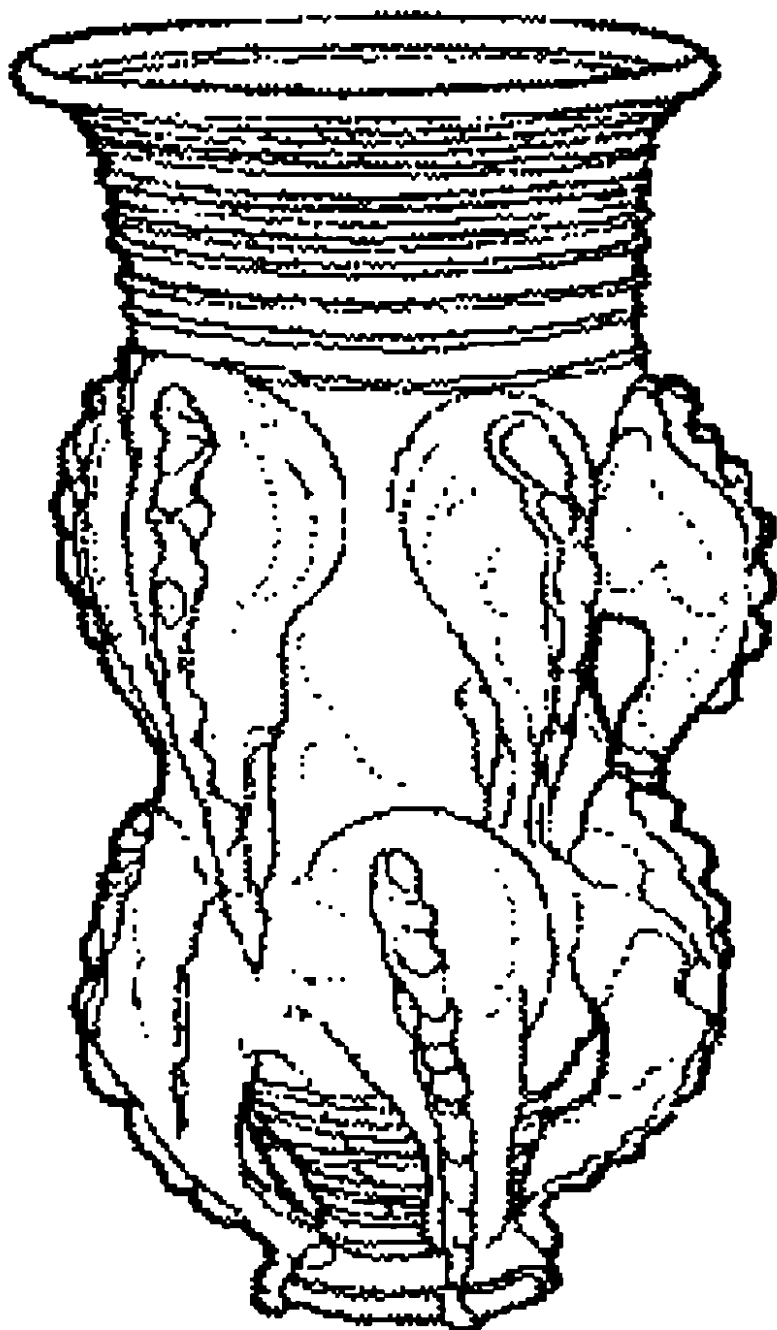
Cvikov, Pod Zeleným Vrchem
Harrachov, U muzea
Chlum u Třeboně
Kamenický Šenov, Prácheň
Karolinka
Květná
Mariánské Lázně, Kolonáda

Nový Bor, náměstí Míru 100
Nový Bor, třída B. Egermanna
Praha 1, Malé náměstí 6
Praha 2, Karlovo náměstí 6
Třeboň, Husova 13
Uherský Brod, Přemysla Otakara 36
Vrbno pod Pradědem

CRYSTALEX, tř. B. Egermanna 634, 473 01 NOVÝ BOR
tel.: (0424) 43 11 11, 43 22 70, fax: (0424) 322 50, 322 51

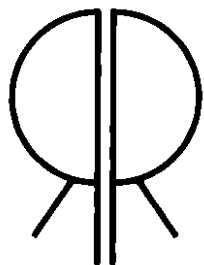
Výhradní prodejce pro ČR a SR:
Českomoravské sklo – Crystalex a. s.
Pod Zeleným Vrchem 327, 471 54 Cvikov
Tel.: (0424) 943 61, (0601) 28 56 67, Fax: (0424) 941 68

Antik **glass**

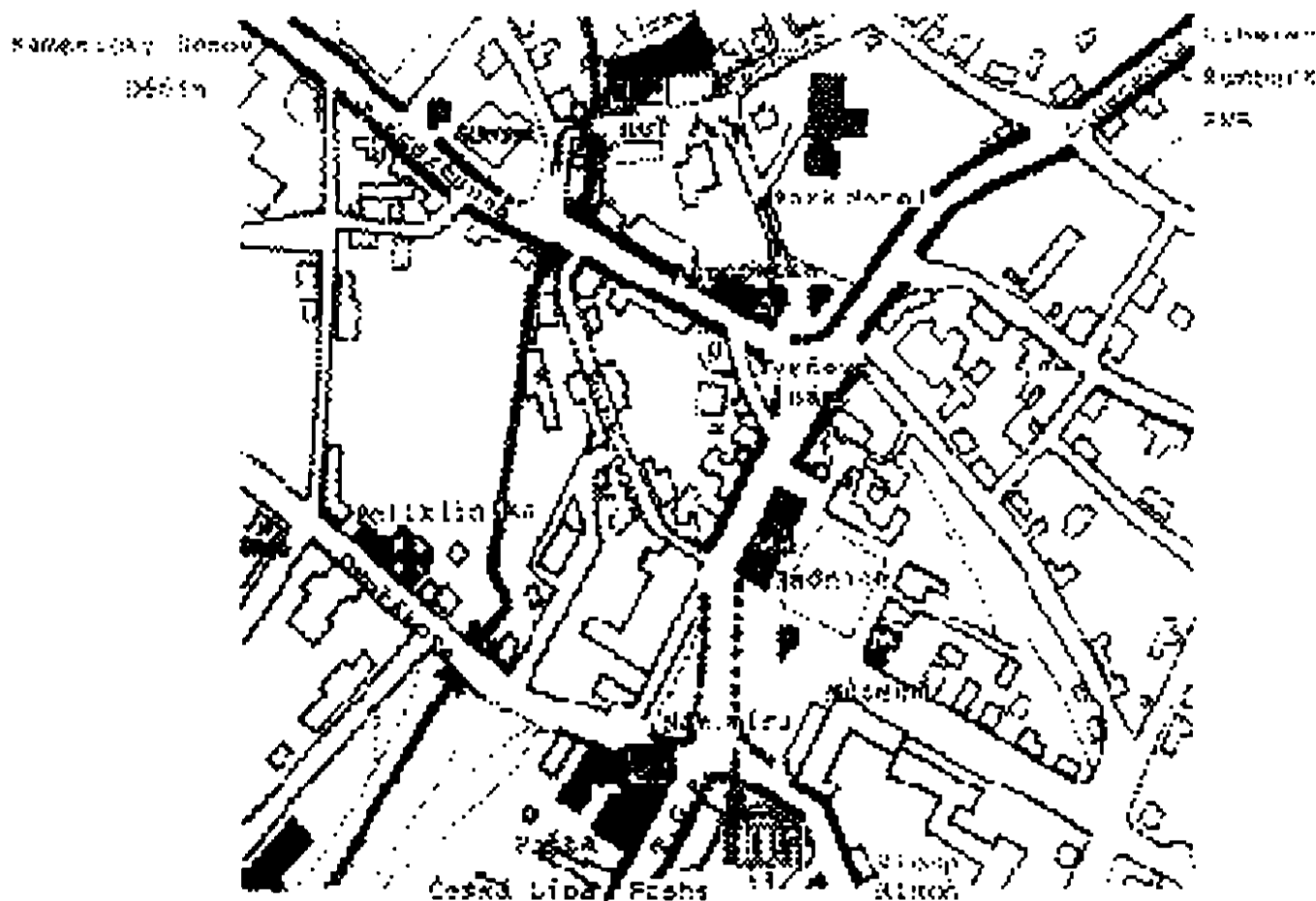
výroba a prodej středověkého skla

Sloupská 534, Nový Bor, tel/fax: 0424/32053

Studio ručně foukaného skla Pavla Rybáčka

navštivte sklářskou hut' v centru města, kde můžete vidět foukání skla na malé sklářské peci. Uvidíte výrobu užitekových a dárkových předmětů z lesního skla, zdobených hutními technikami.

Rybáček Pavel, Žižkova 160, Nový Bor, 473 01, tel: 0424/33365

Obálku navrhl
Vladimír Hofmann

Překlad německých resumé
Olga Šindlauerová, Jiří Vondráček

Redakční rada
Martin Benda, Jana Blažková, František Gabriel, Michal Gelnar,
Miroslav Honců, Jaroslav Panáček, Václav Růžička, Pavel Rychtařík,
Ladislav Smejkal, Miloslav Sovadina, Zdeněk Vitáček.

Adresa redakce
Státní okresní archiv Česká Lípa, nám. Osvobození 297,
PSČ 470 01

Náklad
500 výtisků

1. vydání, Česká Lípa 1997

Vydal: Vydavatelství END Česká Lípa, Jižní 1824
Tisk: Silurus

Vydáno pro Vlastivědný spolek Českolipska, Státní okresní archiv Česká Lípa a Okresní vlasti-
vědné muzeum Česká Lípa s přispěním grantu OPEN SOCIETY FUND PRAHA.

ISBN 80-901955-2-0

